

עדכן אסטרטגי

כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי

כרך 28 | גיליון 3 | נובמבר 2025

iNSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי

THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

כתב העת **עדכן אסטרטגי** – כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי שפיט ומוכר על ידי הות"ת למודל התקצוב, מופץ בכל רבעון ומיועד להעשיר ולאתגר את השיח המחקרי והציבורי במנעד הנושאים הקשורים לביטחון לאומי בהקשרו הרחב ביותר. לצד המיקוד בישראל ובמזרח התיכון, נכללים בכתב העת גם מאמרים העוסקים בסוגיות ביטחון לאומי בזירה הבינלאומית. הדגש בכתב העת הוא על מאמרים מחקרניים ואקדמיים באופיים, אך לצידם נכללים בכתב העת גם מאמרי מדיניות, סקירות אקדמיות, ביקורת ספרים ובמות שיח בהשתתפות מומחים.

המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על ידי חוקרי המכון ואורחיו, והדעות המובעות בהם הן של המחברים בלבד.

יו"ר המערכת

אלוף (מיל') תמיר הימן

עורכים

ד"ר רז צימט

ד"ר גליה לינדנשטראוס

רכזת המערכת

רויטל ירושלמי

חברי המערכת

פרופ' דימה אדמסקי

פרופ' אבי בן צבי

פרופ' איתן גלבוע

פרופ' עזר גת

פרופ' תמר הרמן

פרופ' אייל זיסר

פרופ' בני מילר

פרופ' אביתר מתניה

פרופ' אשר ססר

פרופ' איתמר רבינוביץ'

ד"ר יואל גוז'נסקי

ד"ר ענת קורץ

השגריר אפרים הלוי

עריכת לשון והגהה: מירה ילין

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

עיצוב לוגו: b-way digital

עיצוב השער: שי ליברובסקי

תמונת השער: Andrew Thomas via Reuters Connect

דפוס: אורניב ר. בע"מ

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556

טל': 03-6400400, פקס: 03-7447590, דוא"ל: sa-editors@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

© כל הזכויות שמורות

ISSN Printed version: 0793-8950

ISSN Online version: 2789-9519

תוכן העניינים

הבמה המחקרית

3	הודאה והתחמקות – השימוש במושגים 'כישלון' ו'אחריות' בעקבות מתקפת ה־7 באוקטובר והשפעתם על מרחב השיח בין הדרג המדיני והדרג הצבאי קובי מיכאל וכרמית פדן
18	להפוך אמפתיה לנשק: אוניברסליזם, פוליטיקת זהויות וביטחון קוגניטיבי ניתוח רב־תחומי והשלכות אסטרטגיות ג'ואנה ממן
30	מתיחות גוברת לצד הידברות: יחסי סין-ארצות הברית בעידן ביידן תמי גולדנברג ואופיר דיין
41	יחסי הגומלין בין המעצמות הגדולות באזור הארקטי: האיחוד האירופי, רוסיה, ארצות הברית וסין פול ווייסקו

מסמכים מן הארכיון

64	אי־הבנה או הטעיה מכוונת: נרטיבים מתחרים סביב המשא ומתן לשחרור ג'ונתן פולארד בפסגת וואי ב־1998 סיימון קאדל
----	---

ביקורת ספרים

75	ההרתעה הא־סימטרית בין הציר השיעי בהובלת איראן לבין ישראל אורנה מזרחי
78	חזון האמירויות ככוח מניע בעולם הערבי יואל גוז'נסקי
81	ביוגרפיה חדשה על המלך עבדאללה חושפת גם את ההחמצה הישראלית אופיר וינטר
85	האיש שהתווכח עם שפינוזה עפר שלח

הודאה והתחמקות – השימוש במושגים 'כישלון' ו'אחריות' בעקבות מתקפת ה־7 באוקטובר והשפעתם על מרחב השיח בין הדרג המדיני והדרג הצבאי¹

כרמית פדן

'אתחלתא', אוניברסיטת בר־אילן
והמרכז האקדמי רופין

קובי מיכאל

המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב
ואוניברסיטת סאות' ווילס, בריטניה

מלחמה מביאה לידי ביטוי באופן המובהק והמורכב ביותר את סוגיית היחסים בין דרג מדיני לדרג צבאי. יחסים אלו ומרחב השיח ביניהם הם בחזקת כור היתוך של האסטרטגיה הלאומית, וכשאלה משתבשים הדרג המדיני יתקשה להגדיר את התכלית המדינית במונחי דירקטיבה מדינית, וכנגזרת מכך – את מטרות המלחמה לצורך מימוש הדירקטיבה.

מרחב השיח משמש במאמר זה מושג מארגן אנליטי לבחינת השיבוש שחל בתהליך הלמידה הדיאגנוסטית־אסטרטגית של הדרג המדיני והדרג הצבאי סביב תהליך קבלת ההחלטות במלחמה שהחלה בעקבות טבח ה־7 באוקטובר 2023. מאחר שתהליך למידה כולל בתוכו תהליך המשגה, בחרנו לנתח את השימוש במושגים 'אחריות' ו'כישלון' על ידי הדרג המדיני והדרג הצבאי, שכן היה בהם כדי להשפיע על מסגור 'המציאות' ולשקף את עומק הפער בין הדרגים ואת משבר האמון ביניהם. כך משתקפת גם השפעתם של אלה על היווצרותו של מרחב שיח סגור בין הדרגים, קרי, מרחב שיח שאינו מאפשר למידה אסטרטגית והמשבש כל אפשרות לקיומו של תהליך למידה דיאגנוסטית־אסטרטגית, שהוא חלק בלתי נפרד בתהליכי קבלת החלטות, קל וחומר בעת מלחמה. התעקשותו של הדרג המדיני להתמקד דווקא בתחקירים הצבאיים שבוצעו כחלק מתהליך בדיקה ארגוני פנים־צבאי ולצמצמם למרחב הצבאי בלבד ובלי להתייחס אליהם כאל מבואה הכרחית לתחקור של הכישלון המדיני וכתשתית לתהליך הלמידה המשותף, כמו גם הסתייגותו הבולטת והימנעותו מהקמת ועדת חקירה ממלכתית לבחינת אחריות ממשלתית רחבה למתקפה, העיבו על האמון בין הדרגים ועיקרו מתוכן את מהות האחריות המשותפת – שני תנאים הכרחיים למרחב שיח פתוח בין הדרגים. בהיעדרו של זה שובש תהליך הלמידה האסטרטגית המשותף. בשל היעדרו או חולשתו של תהליך הלמידה האסטרטגית ניכר הפער בין המשגת המיקרו מצד הצבא לבין המשגת המאקרו מצד הדרג המדיני של האירועים בכל הנוגע למהות הצבאית של הכישלון, וכן בפער בין הדרגים בהתייחס למושג האחריות. שני אלה מונעים את יכולת החקירה ברמת המאקרו.

מילות מפתח: יחסי דרג מדיני-דרג צבאי, מרחב השיח, אחריות, כישלון, מלחמה, אסטרטגיה, ביטחון לאומי, רצועת עזה, פלסטינים, 7 באוקטובר.

מבוא

לחמור ביותר מאז השואה, הוביל את ישראל לפתוח במלחמה הארוכה בתולדותיה. ההפתעה הבסיסית (לניר, 1983) הצורבת נתפסה כנקודת שפל של מערכת הביטחון (ושל קהילת המודיעין בכלל) ושל הדרג המדיני

מתקפת חמאס ב־7 באוקטובר 2023 העמידה את ישראל בפני אחד האתגרים המורכבים ביותר שידעה כמדינה. הטבח שבוצע בחסות מתקפה זו, הנחשב

מביא לידי ביטוי את מקצועיותו ואת כישוריו, כשהתכלית המתחייבת היא סנכרון המאמץ הצבאי עם המאמץ המדיני והפעלת הכוח הצבאי לצורך מימוש המטרה המדינית. יחסי הדרג המדיני והצבאי ומרחב השיח ביניהם הם בחזקת כור היתוך של האסטרטגיה הלאומית, המקום שבו נוצר החיכוך המתחייב בין החשיבה הצבאית לחשיבה המדינית, אשר מוביל לתהליכי למידה משותפים המאפשרים את פיתוח תשתית הידע הרלוונטית לגיבוש האסטרטגיה הלאומית. כשאלה משתבשים הדרג המדיני יתקשה להגדיר את התכלית המדינית, לתרגמה להנחיות מדיניות ברורות וליישם את מטרות המלחמה לשם מימושה (מיכאל, 2008).

האסטרטגיה הלאומית בכלל והתכלית המדינית והגדרת מטרות מלחמה בפרט הן תוצר של שיח בין הדרגים, שמהותו תהליך למידה משותף ואחריותו היא בניית תשתית ידע והמשגות משותפות (מיכאל, 2016). שיח מסוג זה מחייב שני תנאים הכרחיים: אמון הדדי ואחריות משותפת. בהיעדרם של שני התנאים משתבשים היחסים בין הדרגים ולא מתאפשר שיח למידה פורה. היכולת של הדרג הצבאי להציג את עמדותיו המקצועיות ללא מורא וחובתו לציית באופן מלא לדרג המדיני, לצד החובה של הדרג המדיני לגבות את הדרג הצבאי ולאפשר לו להפעיל את הצבא באופן אוטונומי (בכפוף לשיקול דעתו המקצועי, וכל אימת שהמהלך הצבאי נותר רלוונטי למימוש המטרות המדיניות) מבטאת את מהותה של אחריות משותפת (Bland, 1999). מדובר במודל נורמטיבי-אידיאלי לתיאור היחסים בין דרג מדיני לדרג צבאי, שבו שני הדרגים חולקים אחריות לשליטה על הצבא ולתוצאות המעשה הצבאי.

את מוקד הפאזל המחקרי הנוכחי אנחנו מזהים במשבר האמון המעמיק בין הדרג הצבאי למדיני בכל הנוגע למהות האחריות המשותפת (Bland, 1999) לכישלון ה-7 באוקטובר. להערכתנו, עצם ההודאה של הדרג הצבאי (וגם של השב"כ) בכישלון וקבלת אחריותו הובילה את הדרג המדיני להסיר כל אחריות לכישלון מצידו, להטיל את האחריות על הדרגים המקצועיים ולמסגר את אסון ה-7 באוקטובר ככישלון צבאי ומודיעיני.³ דוגמה בוטה לכך נראתה במסיבת העיתונאים של ראש הממשלה נתניהו שהתקיימה ב-21 במאי 2025, שבה הגדיר את מתקפת חמאס כ"מתקפת כפכפים, קלצ'ניקובים וטנדרים" והדגיש כי בכוונתו לבדוק את הכישלון הצבאי עד תום (אייכנר וזיתון, 2025). איננו מתעלמים מכך שיש הגורסים שלראש הממשלה נתניהו סיבות אישיות לא לקבל על עצמו אחריות ולדבוק בתפקיד ראש הממשלה. אלו קשורות במשפטו וביתורנותו בניהול משפטו כראש ממשלה מכהן. אלא שבמאמר זה אנו

כאחד. המלחמה שהתפתחה בעקבות מתקפת חמאס, תודעת האסון הלאומי והצורך בסימון האחראים לומיקדו את תשומת לב הציבור באופן התייחסותם של הדרג הצבאי והדרג המדיני למתקפה, באחריות המתחייבת בעטיה ובמערכת היחסים ביניהם.

להערכתנו, עצם ההודאה של הדרג הצבאי (וגם של השב"כ) בכישלון וקבלת אחריותו הובילה את הדרג המדיני להסיר כל אחריות לכישלון מצידו, להטיל את האחריות על הדרגים המקצועיים ולמסגר את אסון ה-7 באוקטובר ככישלון צבאי ומודיעיני.

היחסים בין הדרגים היו טעונים ועכורים עוד טרם המלחמה, לאחר שנה (מאז ינואר 2023) של מחלוקת ציבורית גדולה שהתפתחה, עקב רפורמה משפטית שביקשה הממשלה להוביל וההתנגדות שעוררה בקרב חלקים בחברה הישראלית. הצבא נעשה מעורב עת חיילים וקצינים במילואים, שנמנו עם המוחים נגד המהלך, איימו להפסיק את התנדבותם לשירות מילואים. הדרג המדיני תפס את האיום כסרבנות וכאיום מסוכן על כשירות הצבא וביטחון המדינה, והתייחס בביקורתיות ואף בחשדנות לדרג הצבאי בשל האופן הבעייתי, לשיטתו, שבו בחר הצבא לטפל בנושא. את חשדנותו זו החיל הדרג המדיני גם על ההתרעות המודיעיניות שהועברו לו על ידי הצבא במהלך אותה שנה (אלרן ומיכאל, 2023). מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר התרחשה בנקודת שפל ביחסים בין הדרג המדיני והצבאי, ובעת שבה אמון הציבור בישראל בשני הדרגים, וברמטכ"ל בעיקר, הידרדר לשפל עמוק שהגיע ל-56 אחוזי תמיכה ברמטכ"ל הרצי הלוי, ו-49 אחוזים ברמטכ"ל אייל זמיר בחודשים הראשונים (ממארס 2025) לכהונתו.² הדרג הצבאי (וכך גם שב"כ) הצליח להתגבר על הכאוס, להתאושש ולעבור מהגנה להתקפה, ואחדים מבכיריו הכריזו על אחריותם להתרחשות מתקפת ה-7 באוקטובר. לעומתו הדרג המדיני היסס, גמגם, נמנע מלשאת באחריות למתקפה ואף ניסה לגלגלה לפתחם של הצבא והשב"כ, שהודו בכישלון ובאחריותם לו.

מלחמה מביאה לידי ביטוי באופן המובהק והמורכב ביותר את סוגיית יחסי דרג מדיני-דרג צבאי. אלו כשלעצמם מהווים נדבך יסודי בכל הקשור לביטחון הלאומי, כפי שהיטיב לתאר זאת הרמטכ"ל אייל זמיר בנאומו בטקס החלפת מפקד המכללות הצבאיות ב-14 באוגוסט 2025: "אחת הסוגיות המרכזיות בביטחון הלאומי היא הקשר הבין-מדרגי ויחסי הגומלין בין דרג צבאי לדרג מדיני" (זיתון, 2025). במלחמה הדרג הצבאי

המושגים כישלון ואחריות בהקשר ל-7 באוקטובר בוצעה באמצעות ניתוח מופעיו ושימושו השונים של כל אחד משני המושגים על ידי קציני צבא, שרי ממשלה ובעלי תפקידים בדרג הצבאי והמדיני, כפי שבאו לידי ביטוי במקורות גלויים בכתבות, בסקירות, במאמרי דעה, בפוסטים ברשתות החברתיות, בציוצים, במסיבות עיתונאים וכן בתקשורת הכתובה, המשודרת והמקוונת, כאמצעי לפניית הדרג המדיני והדרג הצבאי לציבור. הכלי המתודולוגי במחקר הנוכחי הוא ניתוח שיח (Discourse Analysis). באמצעות ניתוח שיח נוכל להתמקד בשפה ובארגון הרטורי שלה (כתובה, מדוברת או מסומנת) ולבחון את האופן שבו ידע ומשמעות מאורגנים, מועברים ומשוכפלים דרך פרקטיקות מוסדיות. תת־הקטגוריה לניתוח השיח היא ניתוח שיח ביקורתי, שהוא כלי מתודולוגי מרכזי לחשיפת הקשר בין שיח, כוח והבניה חברתית. במובן זה בחינה והבנת השימוש במושגים כישלון ואחריות בהקשר למאורעות ב-7 באוקטובר והבנתם משמשות במאמר לא רק כאמצעי תיאורי אלא הן גם כלי חשוב לבחינת ההבניה החברתית של כוח חברתי-פוליטי, כדי לפענח את האופן שבו יחסי כוח ואידיאולוגיות מתעצבים ומועברים. ניתוח השיח מסייע לנו לבחון כיצד כלים דיסקורסיביים ואסטרטגיות רטוריות משפיעים על דעת הקהל, מחזקים מערכות שליטה, מעצבים את תפיסות המציאות של הציבור (Van Dijk, 2008), ובחשבון כולל מתווים את מרחב השיח בין דרג צבאי לדרג מדיני. נדגיש כי הבחירה במושגים כישלון ואחריות אינה בחירה שרירותית, שכן שני המושגים עומדים במרכז השיח הציבורי סביב מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר, משמשים ציר מרכזי ביחסים בין הדרגים בכלל ובעת משבר וחירום בפרט, ומשבשים את רעיון האחריות המשותפת המהווה נדבך יסודי ביחסים תקינים בין הדרגים.

מסגרת תאורטית: על מהותם של מושגים, הגדרות והבניות של 'מציאות'

לאירועים המתרחשים סביבנו אין קיום עצמאי, אלא בכפוף למשמעות שאנו נותנים להם (Berger & Luckman, 1967). משמעות זו היא תוצר של הבניה חברתית, היא מעוגנת בהקשר וקובעת את אופן פעולתנו (Weick, 1995, 2001). מנהיגים, ובכלל זה מפקדים, הם המעניקים משמעות לאירועים ועל ידי כך מפרשים אותם ויוצרים 'מציאות' (Ancona, 2012; Shamir, 2007). בתוך כך הגדרות הן כלי חשוב לעיצוב 'מציאות', לכן הבחירה להשתמש בהגדרה זו או אחרת אינה שרירותית. היא מאפשרת להשפיע ולהבנות משמעויות ודרך לעצב נרטיבים. משכך, הגדרות מהוות חלק אינהרנטי בתהליכי

מבקשים להעמיד הסבר אחר או נוסף אפשרי, גם אם חלקי, לכשל ביחסי הדרגים. משכך ההסבר ממוקד בניתוח מרחב השיח בין הדרגים בהתבסס על המשגות הצבא בדבר 'כישלון' ו'אחריות'. כפי שנטען בהמשך, המשגות אלה מאפשרות לדרג המדיני מרחב מילוט מקבלת אחריות ממשלתית רחבה לאירועים.

בחירת הדרג המדיני למסגר את אסון ה-7 באוקטובר ככישלון צבאי ומודיעיני מרדדת באופן משמעותי את עוצמת הממד המדיני של הכישלון ומהותו, ואת חלקו של הדרג המדיני באחריות לעצם התרחשותו (כך למשל, ניסיונו של נתניהו באותה מסיבת עיתונאים לשכנע כי אין ולא היה דבר בין הסיוע מקטר, שזכה לעידודו, לבין מתקפת ה-7 באוקטובר⁴). התחמקות הדרג המדיני מאחריותו ומסגור הכישלון ככישלון צבאי ומודיעיני ללא הפנמת הכישלון המדיני מעקרים את מהות האחריות המשותפת ומכרסמים באמון הדרג הצבאי בדרג המדיני. לכן נבקש לברר כיצד השימוש במושגים כישלון ואחריות לתיאור אסון ה-7 באוקטובר עיצב את מרחב השיח בין הדרג הצבאי לדרג המדיני, שיקף את מהות היחסים ביניהם והשפיע על יכולתם לנהל תהליך למידה משותף ומתבקש עקב מתקפת ה-7 באוקטובר.

לטענתנו, לאופן שבו המשיג הצבא את המושגים כישלון ואחריות יש משמעות החורגת מהשפעתו על יחסי הדרגים בלבד, שנוגעת לאחריות של כל אחד מהדרגים לאסון ה-7 באוקטובר. כך, באופן המשגת הכישלון על ידי הדרג הצבאי אין הבחנה בין עוצמת כישלון הצבא במקרה זה לעוצמתו בכישלונות צבאיים ומבצעיים בסדרי גודל אחרים לחלוטין. בטשטוש ההבחנה בין עוצמת הכישלון ומהותו לכישלונות צבאיים אחרים הפחית וצמצם הצבא את הכישלון הקשה בחריגותו ועל ידי כך נרמל אותו, קרי הפך אותו לעוד כישלון צבאי, דומה לאחרים הפחותים ממנו בסדרי גודל משמעותיים. מהלך זה אפשר לדרג המדיני להסיר מעצמו אחריות לאסון ה-7 באוקטובר ולמסגר אותו ככישלון צבאי בלעדי, ולפיכך להעמיד את האחריות לפתחו של הדרג הצבאי בלבד. נוכח יתרונו של הצבא כסמכות אפיסטמית (מיכאל, 2008, 2010), מסגור זה סייע לדרג המדיני למסגר ולהבנות את תהליכי המלחמה כצבאיים ולא כמדיניים, ומשכך הגביר את השפעת הצבא על תהליכי עיצוב האסטרטגיה, המדיניות וקבלת ההחלטות בהתייחס למלחמה.

מתודולוגיה

זהו מחקר איכותני. שאלת המחקר הנוכחי היא: כיצד השפיע השימוש במושגים כישלון ואחריות על ידי הדרג הצבאי על מרחב השיח שהתפתח בינו לבין הדרג המדיני, וכיצד שיקף את מהות היחסים ביניהם? בחינת

כהלכה, ולפיכך שמנהיגות המפקד לא הוכחה בשעת מבחנה הגדול (שעת הקרב), הרי שכשםפקד מגדיר אירוע מבצעי ככישלון, המשמעות היא שהיחידה נכשלה ולכן אין זיהוי מוחלט בין המפקד לכישלון. עוד נמצא כי כשםפקדים מגדירים אירוע מבצעי ככישלון הם מסמנים אגב כך את נקודות הכשל שהובילו לכישלון, ומשכך יידעו לא לחזור על טעויות אלה בלחימה או באירוע המבצעי הבא. לפיכך, מאחר שהתרבות הארגונית בצה"ל מטפחת מנהיגות צבאית כמנהיגות לומדת ומסתגלת מאירוע מבצעי אחד למשנהו, היא אינה נוטה להדיח מפקדים שנכשלו בתפקידם (פדן, 2017).

המפגש בין הדרג הצבאי לדרג המדיני הנדון במאמר זה הוא מפגש אינטלקטואלי שבו באות לידי ביטוי תשתיות ידע הנשענות על מושגים ועל הקשרים ביניהם בהקשר מתהווה – תשתיות ידע של כל אחד מהדרגים במסגרת מרחב שיח המתנהל ביניהם (מיכאל, 2008, 2012). הממדים המעצבים של מרחב השיח הם ממד ההנחיה המדינית וממד התוכן או ההמשגה של השיח. מאחר שהדרג הצבאי בישראל קנה לו מעמד של סמכות אפיסטמית (מיכאל, 2008, 2010) כגורם מהימן בעל ידע בתחום צבא וביטחון, למסגרת המושגית שהצבא הציע להבניית 'המציאות הביטחונית', ובכלל זה בנוגע ל-7 באוקטובר, הייתה השפעה מעצבת על גבולות השיח לדיון בנושא, ובתוך כך על מרחב השיח הכולל את הנושאים והסוגיות שלובנו בשיח הפוליטי-מדיני. במצב דברים זה הדרג המדיני בישראל נעדר יכולת ותשתית מוסדית אזרחית מפותחת דיה, המסוגלת לחולל ידע ויכולה באופן שיטתי ומעמיק לפתח חלופות מתחרות מול חלופות תשתית הידע הצבאי. מכיוון שכך הדבר גם במקרים שהדרג המדיני מסתייג מפרשנותו ומהמלצותיו של הדרג הצבאי לסביבת הפעולה, אין לו יכולת אמיתית להציג חלופה ראויה יותר. הידע הצבאי, המתורגם למערכת המשגות משוכללת, הופך לבסיס הידע המשותף לדרג המדיני ולדרג הצבאי, ולמעשה לבסיס הידע היחיד והבלעדי. במציאות זו, שאותה מכנה קובי מיכאל (2012) "ריק אינטלקטואלי", מתרחשת אחת משתי אפשרויות: ניתוח מציאות מורכבת על בסיס מערכת מושגים ותשתיות ידע צבאיות, או התרחבות והתפשטות של הדרג הצבאי לעיסוק מעמיק יותר בסוגיות בלתי צבאיות.

את יחסי הגומלין בין הדרג המדיני לדרג הצבאי ניתן לתאר על שני קצוות רצף כיחסים המתנהלים בסביבת קונפליקט ומאבק על עוצמה פוליטית והשפעה בקצה אחד, ומנגד כיחסים הכוללים רכיבים של שיתוף פעולה בין הדרגים ומייחסים משקל ומשמעות לערכים חברתיים ולמערכות של בלמים ואיזונים (מיכאל, 2010).

הפקת משמעות (sensemaking) של פרטים, של מנהיגים ושל ארגונים כאחד (לדוגמה, Weick, 1995, 2001). עיצוב 'מציאות' והבניית משמעות נבחנו רבות בספרות בהקשרים ארגוניים (לדוגמה, Weick, 1995, 2001) בנוגע למנהיגים הנתפסים כאחרים על הבניית 'המציאות' בארגון (לדוגמה, Shamir, 2012; Ancona, 2007), וכפועל יוצא מכך על אופן מסגור האירועים. למסגר משמעו לבחור חלק מן ההיבטים של 'מציאות' נתפסת ולהפוך אותם לבולטים יותר (Hallahan, 1999), שכן מסגור (framing) משקף תהליך של הכללה (inclusion) והוצאה (exclusion). המסגור מגדיר את הסיטואציה ('המציאות') על ידי הפרדה בין מה שנמצא בתוך המסגרת לבין מה שיהיה מחוצה לה (Goffman, 1974). הגדרות של סיטואציה יכולות לשנות משמעויות ולהגדיר טווח של התנהגויות מקובלות, ולכן הן בעלות עוצמה רבה (Zerubavel, 1991, p. 11). מכאן שמסגרת היא מודל מנטלי: מערך רעיונות והנחות שאדם נושא בראשו על מנת שיוכל להבין ולנהל משא ומתן על נושא מסוים (Bolman & Deal, 2008).

מאחר שהתרבות הארגונית בצה"ל מטפחת מנהיגות צבאית כמנהיגות לומדת ומסתגלת מאירוע מבצעי אחד למשנהו, היא אינה נוטה להדיח מפקדים שנכשלו.

קרמית פדן (2017) בחנה תהליכי מסגור בהקשר צבאי ומצאה כי תהליך המסגור של מפקדים מבוצע לפי האופן שבו כל אחד מהם תופס את 'המציאות', מפרש אותה ומעוניין להבנותה באופן שישירת את זהותו הפיקודית-מנהיגותית, את הרפרטואר המבצעי שלו, ובמקרים מסוימים (כתלות במיקומו הפיקודי ובתפקידו) גם את ניהול הקריירה שלו בארגון (פדן ובן-ארי, 2019). מכאן הסיקה כי עבודת המסגור (Framing Work) משמשת עבור מנהיגים מסגרת פרשנית לפעולה שבה באים לידי ביטוי המנגנונים הארגוניים המהווים חלק מהתרבות הארגונית הצבאית והמשוקעים בה (פדן, 2017).

ברוח זו, התרבות הארגונית בצה"ל כורכת בין אופן ניהול אירועים מבצעיים לבין מנהיגות המפקד, ומשתקפת בתפיסה הצבאית שלפיה האופן שבו המפקד ינהל את האירוע המבצעי יקבע מה תהיה הגדרתו. זוהי תפיסה המסווגת את אופיו של אירוע מבצעי רק בדיעבד ומדגישה כי הגדרת אירוע ביחידות לוחמות אינה מקובעת, כי אם נתונה לתהליכי הבניה חברתית של המפקד (פדן, 2017). בזיקה לכך נמצא כי בעוד שהגדרת אירוע מבצעי כמשבר היא שאותו אירוע לא נוהל

מהדרג המדיני ובידיעה שלעולם לא יפעל להטיל עליו באופן בלעדי את האחריות לביצוע משימות שלא צלחו, אלא יהיה שם לציידו כדי לחלוק באחריות.

בהתייחס לרעיון האחריות המשותפת במובן הנורמטיבי, לגישת בלנד, חשוב להדגיש שהפרת הנורמה הכרוכה ביחסי הדרגים בישראל התרחשה כבר מספר פעמים בעבר, עוד לפני 7 באוקטובר 2023, אלא שהפרת הנורמה ב-7 באוקטובר ובעקבותיה הייתה חריפה וחריגה באופן קיצוני. במסמך אסטרטגיית צה"ל (2015 ו-2018) התייחס הרמטכ"ל דאז גדי איזנקוט למהות האחריות המשותפת, כאשר לפי פרשנותם של קובי מיכאל ושמואל אבן, "הרמטכ"ל מבקש מהדרג המדיני לשאת באחריות למלאכת ההתאמה בין המעשה הצבאי ובין המטרות המדיניות, לה הוא שותף מרכזי. זאת, כדי לשפר את סיכויי ההצלחה ולמנוע מהדרג המדיני להתנער לאחר מעשה מאחריות, בטענות שלא הכיר את יכולות צה"ל ואת גודל האיום" (מיכאל ואבן, 2018, עמ' 29).

אחריות משותפת היא תנאי הכרחי לעיצוב מרחב שיח פתוח ולפיתוח למידה משותפת וממושכת, שכן רק כך יוכלו הדרגים "לפרוץ את מחסום הקיבעון" המחשבתי ביניהם (הכהן, 2014, אצל מיכאל, 2016, עמ' 121). בה בעת, בין אחריות משותפת לבין אמון מתקיימים יחסי גומלין, כאשר האחריות המשותפת בעצם קיומה תורמת לאמון בין הדרגים ולחיזוקו, ואמון מבוסס בין הדרגים מחזק את נכונותם לשמר את האחריות המשותפת. חשוב להדגיש שגם בעצם קיומה של אחריות משותפת וגם בהינתן מרחב שיח פתוח ומשוכלל בין הדרגים – שאומנם אמור להיות משוחרר מכבלי ההיררכיה – אין שוויון בין הדרגים. היחסים בין הדרגים חייבים להתנהל בהכוונתו של הדרג המדיני ובשליטתו. במובן זה משמעותו של מרחב שיח פתוח אינה שיח שוויוני. להיפך, השיח בין הדרגים חייב להתנהל כדיאלוג לא-שוויוני (Unequal Dialogue), לשיטתו של אליוט כהן (כהן, 2003, עמ' 189-202). כהן, שבספרו הסמינלי 'הפיקוד העליון' פיתח את המסגרת המושגית של יחסי הדרגים כביקורת על התאוריות הנורמטיביות בתחום, נשען על ארבעה מקרי בוחן היסטוריים (לינקולן, קלמנסו, צ'רצ'יל ובן-גוריון) והגיע למסקנה כי:

מה שהתנהל בין נשיא או ראש ממשלה לבין גנרל היה דו-שיח בין לא-שווים – דו-שיח במובן זה ששני הצדדים הביעו את דעתם בגלוי, ולעיתים אפילו בצורה תוקפנית, ולא רק פעם אחת, אלא פעם אחר פעם; **ובין לא-שווים – במובן זה שהסמכות העליונה של המנהיג האזרחי הייתה חד-משמעית**

בהתייחס למערכת יחסים זו טוען דב תמרי כי "בישראל אין תפיסת ביטחון שיכולה להיות מערכת מושגית מסדירה עבור המדינאים והחיילים. בממשלות ישראל לא מתפתח ידע רלוונטי בנוגע למשברים צפויים ובנוגע לענייני ביטחון" (תמרי, 2007, עמ' 31). קובי מיכאל טוען כי במצב דברים זה הצבא נותר כסמכות הידע הכמעט בלעדית וההגמונית. כך נוצרת מציאות של א-סימטריה בולטת לטובת הידע הצבאי, וכשהדרג המדיני חף מידע (ואף חשיבתו המדינית מוטה בכיוון החשיבה הצבאית) הופך הדרג הצבאי לסמכות אפיסטמית (Micheal, 2007). מצב זה מוביל לתלות אינפורמטיבית של הדרג המדיני בדרג הצבאי, להשתלטות הדרג הצבאי על מרחבי השיח בין הדרגים, להתרופפות כמעט מוחלטת של הפיקוח האזרחי מול יכולת הטיעון של הדרג הצבאי, ובחשבון כולל לטשטוש הגבולות בין תחומי האחריות והסמכות של הדרג המדיני והצבאי (מיכאל, 2010, עמ' 124).

אחריות משותפת כבסיס להבנת מערכת היחסים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי

ההיגיון המארגן של הפיקוח האזרחי כמושג מפתח המסדיר ומעצב את היחסים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי טמון ביצירת המנגנון שיבטיח את התנהלות הדרג הצבאי כגורם מייצג, בונה ומפעיל של הכוח הצבאי בהתאם להנחיות הדרג המדיני, ובאופן המשרת את מטרותיו של האחרון (מיכאל, 2010). אחריות משותפת (Shared Responsibility) היא מושג מרכזי להבנת היחסים בין דרג צבאי לדרג מדיני. את המושג הציע דגלס בלנד (Bland, 1999) כמודל נורמטיבי-אידיאלי ליחסים בין דרג מדיני לדרג צבאי, שלפיו שני הדרגים חולקים באחריות לשליטה על הצבא ולתוצאות המעשה הצבאי. העיקרון לפיקוח האזרחי של הצבא (או להנחיה אזרחית, כהמשגתו של בלנד) הוא בעצם קיומם של מנגנונים יעילים, ברורים ומוסכמים של נשיאה באחריות – אחריותיות (accountability) ואחריות משותפת.

האחריות המשותפת באה לידי ביטוי ביכולת של הדרג הצבאי להציג את עמדותיו המקצועיות ללא מורא ובחובתו לציית באופן מלא לדרג המדיני, ובה בעת בחובה של הדרג המדיני לגבות את הדרג הצבאי ולאפשר לו להפעיל את הצבא באופן אוטונומי. זאת בכפוף לשיקול דעתו המקצועי ולמומחיותו, וכל אימת שהמהלך הצבאי נותר רלוונטי למימוש המטרות המדיניות. לפי בלנד (1999) אין אחריות משותפת ללא אמון הדדי בין הדרגים: הדרג המדיני חייב להאמין בהירתמות מלאה של הדרג הצבאי למילוי הנחיותיו, ובקבלה מלאה ובלתי מסויגת של מטרות המלחמה כפי שהוגדרו על ידי הדרג המדיני, בעוד שהדרג הצבאי חייב להאמין בגיבוי המוחלט שיקבל

באמצעות חשיבה מחודשת על תבניות ידע מושגיות ועל תפיסות קיימות, והוא תנאי הכרחי לפיתוח תהליכי למידה דיאגנוסטית-אסטרטגית, הניזונים מהמפגש הבלתי אמצעי בין מתחים ובין תשתיות ידע ומאפשרים את בירור הדירקטיבה המדינית והבטחת הרלוונטיות שלה (מיכאל, 2016). מרחב שיח כזה מחייב לשבור את ההבחנה הנוקשה בין הדרג הצבאי למדיני במפגש ביניהם, ולהשטיח את המבנה ההיררכי והדיכוטומי שלהם. תנאים של מרחב שיח פתוח המאפשר לקיים תהליכי למידה דיאגנוסטית-אסטרטגית מורכבת מחייבים תהליך של בירור 'המציאות' ופירושה והבנת מאפייניה, באופן המייצר שפה מושגית משותפת בנוגע לעובדות ולמשמעות. השפה המשותפת מאפשרת לצמצם את הממד הסובייקטיבי של שיפוט 'המציאות', ומתוך כך לגבש תכלית מדינית-אסטרטגית רלוונטית ומוסכמת, במטרה להביא לשינוי מציאות ולעיצובה מחדש.

ניתוח הממצאים: המושגים כישלון ואחריות כגורמים המעצבים את התנהלות הדרג המדיני והדרג הצבאי בהקשר לאסון ה-7 באוקטובר

בחינת ההגדרות שניתנו בשיח הציבורי לתיאור אסון ה-7 באוקטובר מעלה כי הגדרות אלה אינן אחידות או קוהרנטיות, כי אם מגוונות. בתוך כך עולות ההגדרות הבאות: השבת השחורה, טבח, מחדל, משבר, אסון, הפקרה. מול אלה ההגדרות של הדרג הצבאי, ובתוך כך של מפקדים בכירים בצה"ל, לתיאור ההתרחשויות מעלה כי הדרג הצבאי דבק במושג כישלון ובהטיות שונות של השורש כש"ל. לדוגמה: באיגרת לחיילים שהופצה ב-17 אוקטובר 2023 כתב ראש אמ"ן דאז, אלוף אהרון חליוה: "אמ"ן תחת פיקודי כשל במתן התרעה למתקפת הטרור שביצע חמאס" (מערכת את"צ, 2023); ב"דף קרבי" חמישי שפרסם הרמטכ"ל ב-7 במרץ 2024 למפקדי צה"ל הוא כתב: "כשלנו בהגנה על אזרחים" (הלוי, 2024).

אל הצהרת האחריות של הרמטכ"ל וראש אמ"ן בעקבות אסון ה-7 באוקטובר הצטרפו קצינים בכירים נוספים בהתבטאויות פומביות: ב-18 באוקטובר 2023 אמר מפקד פיקוד העורף, אלוף רפי מילוא: "נכשלנו בשמירה על החזית הדרומית" (שמש, 2023); ב-16 בנובמבר אמר מפקד חיל האוויר אלוף תומר בר: "נכשלנו במשימה" (הראל, 2023); מפקד אוגדת עזה תת-אלוף אבי רוזנפלד כתב לראשי הרשויות בעוטף עזה ב-9 ביוני 2024, עת הודיע כי הוא עוזב את תפקידו ופורש מצה"ל: "ב-7 באוקטובר נכשלתי במשימת חיי להגן על העוטף" (זיתון וצורי, 2024); בהצהרה מיוחדת בעקבות ממצאי

ובלתי ניתנת לערעור [...] השיטה שהייתה נהוגה אצל אנשים אלה הייתה הידברות לאורך כל הסכסוך, ורחוקה מאוד מהמוסכמות הפשטניות של התיאוריה ה"נורמטיבית" על היחסים בין הדרג האזרחי לצבאי (כהן, 2033, עמ' 189-190, הדגשים אינם במקור).

נחיצותו של מרחב שיח פתוח

רבקה שיף (Schiff, 2012) מוסיפה כי הפורמליזציה של תהליך למידה וייצור הידע מתממשת באמצעות "שותפות מכוונת מטרה" (Targeted Partnership). עיקרון זה, המבטיח הלימה בין המעשה הצבאי לתוחלת המדינית, תוך הבטחת עליונות החשיבה המדינית על החשיבה הצבאית, הוא מהות הפיקוח האזרחי. הוא נבדל מהכפיפות המוחלטת של הצבא לדרג המדיני הנבחר, שהיא הממד הפרוצדורלי-נורמטיבי של הפיקוח האזרחי (מיכאל, 2010).

גם במקרים שהדרג המדיני מסתייג מפרשנותו ומהמלצותיו של הדרג הצבאי לסביבת הפעולה, אין לו יכולת אמיתית להציג חלופה ראויה יותר. עקב כך, הידע הצבאי, המתורגם למערכת המשגות משוכללת, הופך לבסיס הידע המשותף לדרג המדיני ולדרג הצבאי, ולמעשה לבסיס הידע המשמעותי יותר.

התאמה בין המעשה הצבאי לתוחלת המדינית תתקיים רק בתנאים של מרחב שיח פתוח המקיים תהליכי למידה דיאגנוסטית-אסטרטגית, ולכן מאפשר ייצור ופיתוח ידע משותף (מיכאל, 2016). ואולם מאחר שהדרג הצבאי ביסס את עצמו כסמכות אפיסטמית (מיכאל, 2012), גם במקרים שהדרג המדיני מסתייג מפרשנותו ומהמלצותיו של הדרג הצבאי לסביבת הפעולה, אין לו יכולת אמיתית להציג חלופה ראויה יותר.⁵ עקב כך, הידע הצבאי, המתורגם למערכת המשגות משוכללת, הופך לבסיס הידע המשותף לדרג המדיני ולדרג הצבאי, ולמעשה לבסיס הידע המשמעותי יותר. מצב זה מוביל לתלות של הדרג המדיני בידע של הדרג הצבאי, להשתלטות הדרג הצבאי על מרחבי השיח בין הדרגים, להתרופפות כמעט מוחלטת של הפיקוח האזרחי מול יכולת הטיעון של הדרג הצבאי (Dauber, 1998) ולטשטוש הגבולות בין תחומי האחריות והסמכות של הדרג המדיני והצבאי (מיכאל, 2010, עמ' 124). בשונה ממרחב שיח סגור, המתאפיין בדיונים ובהצגת חלופות במסגרת תהליך קבוע ומובנה או טקסי בעיקרו, מרחב שיח פתוח מתאפיין בקריאת תיגר על הידע הקיים

השתנתה לאורך ימי המלחמה ועד מועד כתיבת שורות אלה. לטענתנו בחירה זו אינה שרירותית, והיא משקפת כלי משמעותי של הדרג הצבאי לעיצוב 'המציאות' – הן החוץ־ארגונית והן הפנים־ארגונית (Weick, 2001). בבחירת מפקדים בדרג הצבאי הבכיר להגדיר את אסון ה־7 באוקטובר באמצעות המושג כישלון מתרחשים שני תהליכים: בהיבט האזרחי נמנע דיון ציבורי בהטלת אשמה עקב הודאת הנשיאה באחריות – דיון ציבורי מתבקש נוכח שימוש במושגים אחרים כגון מחדל, אסון או הפקרה. בהיבט הצבאי הפנים־ארגוני השימוש במושג כישלון ממסגר את מאורעות אותו יום בהקשר ארגוני, המעניק לכישלון משמעות של תולדה של טעויות מקצועיות ("מבצעות") שבוצעו על ידי הצבא ופלטפורמה ללמידה ולתיקון. לכן, משמעות הבחירה במושג כישלון היא שהמפקד יודע לסמן את נקודות הכשל, ובמילים אחרות את הטעויות שהובילו לכישלון, ומשכך הוא יידע לא לחזור על טעויות אלה בלחימה, באירוע המבצעי הבא. משמעות זו היא תולדה של אופן הבניית המושג כישלון במנגנוני הארגוניים של התרבות הצבאית – החל בקורסי ההכשרה המבצעיים וכלה בהתנהלות מבצעית. דברים שנשא הרמטכ"ל רב־אלוף הרצי הלוי בטקס חילופי ראש אגף מודיעין (21 באוגוסט 2024) מדגימים את התפיסה שלפיה כישלון הוא גורם מניע ללמידה, ודווקא הלמידה של אלה שכשלו תהיה טובה יותר: "אתם שנצרבתם, שהרחתם את חריכת הכישלון, תדעו לחשוב איך לתקן" (פדן, 2024).

בבחינה נוספת של התבטאויות פומביות של מפקדים בכירים בדרג הצבאי על אסון ה־7 באוקטובר עולה כי אלה יוצרים זיקה בין כישלון לאחריות, כפי שעולה בדוגמאות הבאות: באיגרת לחיילים מ-17 באוקטובר, בחלוף עשרה ימים, כתב ראש אמ"ן אלוף אהרון חליוה: "לא עמדנו במשימה החשובה ביותר שלנו, וכראש אמ"ן אני נושא באחריות המלאה לכישלון" (מערכת את"צ, 2023); באירוע לאומי רשמי ב־12 במאי 2024, בטקס הדלקת נר זיכרון בכותל המערבי, הוסיף הרמטכ"ל הלוי: "כמפקד צבא הגנה לישראל במלחמה אני נושא באחריות לכך שצה"ל כשל במשימתו להגן על אזרחי מדינת ישראל בשבעה באוקטובר" (כהן ואייכנר, 2024); בטקס חילופי מפקדי אוגדה 98 אמר המפקד היוצא תת־אלוף דן גולדפוס: "נכשלנו כלנו. נכשלנו בצה"ל להגן על אזרחי מדינת ישראל. נכשלנו להגן על תושבי עוטף עזה" (בוחבוט, 2024).

חשוב להדגיש כי בבחירה של ראשי הצבא להגדיר את אסון ה־7 באוקטובר "כישלון" (בדומה לכישלונות אחרים בשגרה המבצעית) חלים שני תהליכים: האחד נרמול והשני הפחתת עוצמה. זאת משום שבאמצעות

'תחקיר באר' על 7 באוקטובר אמר דובר צה"ל: "צה"ל נכשל במשימתו בהגנה על אזרחי ישראל [...] הציבור זכאי לתשובות" (מערכת את"צ, 2024).

מבחינה מושגית כישלון הוא מקרה חד־פעמי, תחום בזמן, בעל אוריינטציה לעבר ומתייחס לתוצאה שלילית או לא־השגת מטרה מסוימת. זהו מקרה או מצב שבו משהו לא פעל כמתוכנן או לא הגיע ליעדו. כישלון יכול להיות חד־פעמי או חוזר, והוא לרוב מתמקד בתוצאה הסופית. הכישלון לעולם נסיבתי, תוצאתי. לרוב יש לכישלון משמעות שלילית (שוויקה, 1997; Scott & Marshall, 2009). אחריות, לעומת זאת, היא תהליכית ומתמשכת ומתמקדת בתגובה לאירוע אחר או לכישלון, ויש לה זיקה להווה ולעתיד. מהותה היא להכיר בחלקנו במצב, לקחת בעלות על הטעויות או על ההחלטות שהובילו לתוצאה וללמוד מהניסיון כדי לפעול בצורה טובה יותר בעתיד (Bovens, 2007). אחריות היא גישה, בחירה מודעת לפעול בצורה מסוימת לנוכח נסיבות, ויש לה משמעות חיובית. אפשר להיכשל בלי לשאת באחריות (להאשים אחרים, להתעלם מהכישלון) ואפשר לשאת באחריות גם כשאינ מדובר בכישלון מוחלט, לדוגמה, לשאת באחריות על שיפור תהליך קיים (Dweck, 2006). לפיכך, בעוד כישלון הוא מרכיב בלתי נמנע בעשייה, אחריות היא ההופכת את הכישלון ללקחים חשובים ולמנוף לצמיחה ולהצלחה עתידית (Edmondson, 2019).

נשיאה באחריות מתבטאת באופנים שונים וניתן להבחין בין מספר סוגים מרכזיים. ראשית, קיימת אחריות אישית (Personal Responsibility), המתייחסת לחובתו המוסרית של אדם בגין מעשיו והחלטותיו, והיא נובעת מתפיסות של אוטונומיה ובחירה חופשית (Oshana, 2006). שנית, בהקשר הצבאי מוכרת האחריות הפיקודית (Command Responsibility) – עיקרון משפטי ומוסרי שלפיו מפקד נושא באחריות לא רק לפעולותיו שלו אלא גם למעשיהם או למחדליהם של פקודיו (פורת, 2022). במקביל, בדרג המדיני חל עקרון האחריות המיניסטרילית (Ministerial Responsibility), שלפיו שר בממשלה אחראי לפעילות משרדו ולכל מה שמתרחש בתחום סמכותו, גם אם לא היה מעורב ישירות בהחלטה ספציפית (Bogdanor, 2005). לבסוף, ניתן לדבר על אחריות קולקטיבית (Collective Responsibility) המיוחסת לקבוצה שלמה, כמו ממשלה או מטה כללי, אשר נושאת יחד בתוצאות של החלטותיה ומחדליה (May, 1987).

השונויות בין ההגדרות לתיאור המאורעות ב־7 באוקטובר בשיח הציבורי מול הצימוד שעורכים קצינים בכירים בצבא בין המושג כישלון לבין אופן התיאור לא

שהוגשה פעם אחר פעם לראש הממשלה ולקבינט על ידי כל גורמי הביטחון וקהילת המודיעין, כולל עד פרוץ המלחמה" (שלו, 2023).

הציוץ של ראש הממשלה זכה לביקורת מצד בכירי צבא לשעבר, ובהם בני גנץ וגדי איזנקוט, שני רמטכ"לים לשעבר שהיו שרים בלי תיק ב'ממשלת החירום הלאומית' שקמה בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר וכיהנה עד יוני 2024. בציוץ שפרסם בני גנץ כתגובה לציוץ של ראש הממשלה הוא כתב: "הבוקר הזה במיוחד אני מבקש לגבות ולחזק את כל גורמי הביטחון וחיילי צה"ל – כולל הרמטכ"ל, ראש אמ"ן וראש השב"כ. כשאנחנו נמצאים במלחמה, מנהיגות צריכה לגלות אחריות [...] ראש הממשלה חייב לחזור בו מאמירתו אמש, ולחדול מהעיסוק בנושא" (בני גנץ, 2023). על דברים אלה הוסיף איזנקוט בהודעה שפרסם, כי [על ראש הממשלה] "לחדול לאלתר ממתיחת ביקורת על המערכות שתחת אחריותו" (שלו, 2023). יתר על כן, מדברי איזנקוט עולה מסר (בעל נופך אישי) שלפיו הדרג המדיני אינו גורם פסיבי, שכן הוא הנושא באחריות לתפקודו של הדרג הצבאי. בדבריו כיוון לכך שהדרג המדיני הוא האחראי על הדרג הצבאי, ומשכך נושא באחריות לתפקודו, וזהו הביטוי למושג אחריות משותפת. ולא זו בלבד שאינו יכול להבנות עצמו כגורם פסיבי, אלא חזקה עליו שישאל שאלות וידרוש את תשובות הדרג הצבאי. לאחר שראש הממשלה נתניהו ספג ביקורת על הציוץ שפרסם (גם מצד בכירי צבא נוספים מן העבר, בהם הרמטכ"ל לשעבר גבי אשכנזי), הוא מחק אותו. אלא שכבר בפרסום הציוץ הראשוני הזה הציע ראש הממשלה מסגור חלופי, מובחן וסותר בנוגע לשאלת האחריות לאסון ה-7 באוקטובר המטיל את האחריות לאירועים על הצבא, וזה המשיך להדהד והשתמר על אף הצהרת החזרה ממנו (מרדכי וידלין, 2024).⁸

בבחינת דבריהם של גנץ ואיזנקוט עולה ניסיונם ליצור מידה של אחריות משותפת לאסון ה-7 באוקטובר לדרג הצבאי ולדרג המדיני כאחד. אומנם בעת שנאמרו הדברים שניהם השתייכו לדרג המדיני, אולם פשטו את מדיהם לפני זמן קצר יחסית. כך, בתשובה לשאלה אם הוא רואה עצמו אחראי לבניית הקונספציה מול חמאס השיב השר גנץ במסיבת עיתונאים שערך ב-26 באוקטובר 2023: "כל מי שהיה שותף להנהגה ולהובלה של מדינת ישראל בכל תפקיד שהוא לא יכול להסיר מעל עצמו את האחריות, ובכלל זה אני" (רובינשטיין, 2023). בריאיון שהעניק השר איזנקוט לתוכנית התחקירים עובדה ב-18 בינואר 2024 אמר כך: "יש אחריות חדה וברורה לכל מי שהיה בתפקיד צבאי, פוליטי ביום הזה, ויש אחריות לכל מי שהיה עשר שנים לפני, ובתוכם אני כרמטכ"ל, ואנשים

חשוב להדגיש כי בבחירה של ראשי הצבא להגדיר את אסון ה-7 באוקטובר "כישלון" (בדומה לכישלונות אחרים בשגרה המבצעית) חלים שני תהליכים: האחד נרמול והשני הפחתת עוצמה. זאת משום שבאמצעות מושג זה הופך האסון לעוד אירוע צבאי פנים-ארגוני שממנו לומדים, מתקנים ומחלימים, בדומה לאירועים מבצעיים אחרים המתרחשים בצבא.

מושג זה הופך האסון לעוד אירוע צבאי פנים-ארגוני שממנו לומדים, מתקנים ומחלימים, בדומה לאירועים מבצעיים אחרים המתרחשים בצבא.⁶ נבהיר בקצרה את ההבחנה בין מנגנון התחקיר הצבאי לבין ועדת חקירה ממלכתית. מטרתו העיקרית והמוצהרת של תחקיר מבצעי (צבאי) היא הפקת לקחים ושיפור תהליכים בעתיד. הוא מתמקד בשאלה מה קרה ואיך ניתן למנוע הישנות המקרה, ולא בשאלה מי אשם. על פי הוראות צה"ל התחקיר נועד להיות כלי ללמידה פנים-ארגונית, ולכן הוא מבוסס על שיתוף פעולה וגילוי לב של המעורבים, מתוך הבנה שממצאיו לא ישמשו להליכים פיקודיים או משפטיים נגדם. בשונה מכך, מטרתה של ועדת חקירה ממלכתית רחבה בהרבה. על פי סעיף 1 לחוק ועדות חקירה תשכ"ט-1968, הוועדה נועדה לחקור "עניין שהוא בעל חשיבות ציבורית חיונית". אף שגם היא מפיקה לקחים מערכתיים, חלק מרכזי מתפקידה הוא קביעת אחריות, הן של מוסדות והן של אישים ספציפיים בדרג המדיני והצבאי. ממצאיה יכולים לכלול המלצות אישיות כמו הדחה מתפקיד, שיש להן משקל ציבורי ופוליטי עצום (בלאנדר, 2025). ההבחנה בין שני המנגנונים מבהירה כי השימוש של הצבא במושג כישלון והתמקדותו בתחקיר הם חלק מפרדיגמה ארגונית פנימית, שאינה מתאימה ואינה מספקת להתמודדות עם ממדי אסון ה-7 באוקטובר (ואף לא עם הצורך הציבורי בקביעת אחריות כוללת – צבאית ומדינית כאחת).

מול הצהרות בכירי הדרג הצבאי בדבר נשיאה באחריות עקב הכישלון, בלט חסרונן של הצהרות דומות מאת רבים בדרג המדיני – ראש הממשלה ו/או שרים בממשלה.⁷ ציוץ של ראש הממשלה שפורסם תחילה ב-29 באוקטובר 2023 לפנות בוקר שיקף את ניסיונו להטיל את האחריות ל-7 באוקטובר לפתחו של הדרג הצבאי: "בשום מצב ובשום שלב לא ניתנה התרעה לראש הממשלה נתניהו על כוונות מלחמה מצד החמאס. להיפך, כל גורמי הביטחון, כולל ראש אמ"ן וראש שב"כ, העריכו שהחמאס מורתע ופניו להסדרה. זאת ההערכה

כאחראי בלעדי לאסון ה-7 באוקטובר (רדיו צפון, 2024); (ג) סירובם של אנשי מילואים להתנדב לשירות במחאה על הרפורמה או המהפכה המשפטית: אחרי 7 באוקטובר נשמעו טענות, בעיקר בקרב שרי ימין, כי קריאתם של נשות ואנשי מילואים לסרב לשרת במחאה על הרפורמה המשפטית החלישה את ישראל. לדידם היה בכך מסר לאובי כי ישראל מוגנת פחות, ולכן פגיעה יותר עקב כוח אדם חסר בצבא. בדיון זה האשימו שרים מהימין את נשות ואנשי המילואים בפגיעה בביטחון ישראל, והפנו כלפיהם אצבע מאשימה על חלקם בחולשת התגובה הישראלית למתקפת חמאס ב-7 באוקטובר.

ראש הממשלה נתניהו לא הצהיר, נכון למועד כתיבת שורות אלו, על אחריות לאסון ה-7 באוקטובר, ובמקרה שהתייחס לשאלת אחריותו נקט שלוש טקטיקות עיקריות שהיה בהן ניסיון לשנות את מסגרת השיח בנושא.

ראש הממשלה נתניהו לא הצהיר, נכון למועד כתיבת שורות אלו, על אחריות לאסון ה-7 באוקטובר, ובמקרה שהתייחס לשאלת אחריותו נקט שלוש טקטיקות עיקריות שהיה בהן ניסיון לשנות את מסגרת השיח בנושא: (א) סימון המועד לנשיאה באחריות ל"אחרי המלחמה": ה-7 באוקטובר היה יום שחור בתולדותינו. נברר עד תום מה קרה בגבול הדרום ובעוטף עזה. המחדל הזה ייבדק עד תום. כולם יצטרכו לתת תשובות – גם אני, אבל כל זה יקרה אחרי המלחמה" (אייכנר, 2023). "אמרתי ואני חוזר ואומר, אחרי המלחמה, כולנו נצטרך לתת תשובות, גם אני. היה פה מחדל נורא והוא ייבדק עד תום. אני מבטיח שלא תישאר אבן על אבן שלא תיבדק" (חדשות סרוגים, 2023). בדברים אלה, שאמר ראש הממשלה בהצהרה שהעניק לתקשורת מהקריה בתל אביב ב-25 באוקטובר 2023 ובתשובות לשאלות עיתונאים, הוא דחה את האפשרות לנשיאה באחריות; (ב) הבעת צער על ההתרחשויות אירועי ב-7 באוקטובר, כפי שעשה בראיון שהעניק לעיתון טיים ב-4 באוגוסט 2024: "אמרתי שאחרי המלחמה תהיה ועדת חקירה עצמאית וכולם יצטרכו לתת תשובות, כולל אני. אבל אי אפשר לעשות זאת באמצע מלחמה. האם אני מתנצל? כמובן, כמובן. אני מצטער באופן עמוק שמהו כזה קרה" (Cortellessa, 2024). (ג) פרסום ציוץ ראש הממשלה ברשת X (טוויטר) ב-29 באוקטובר 2023 (ועל אף מחיקתו) שיקף את ניסיונו לעשות כן. על הציוץ הוסיף כי מן המידע שהיה בידו לא ניתן היה להסיק כי כוונת חמאס למלחמה ("בשום מצב ובשום שלב לא ניתנה התרעה לראש הממשלה נתניהו על כוונות מלחמה מצד החמאס") (האזור טוב,

מקבילים: שרי ביטחון, ראשי ממשלה". בהמשך דבריו בריאיון הדגיש איזנקוט את האחריות של שני הדרגים ל-7 באוקטובר: "אם לקחו אחריות או לא לקחו אחריות, הם [דרג מדיני ודרג ביטחוני] לא צריכים לקחת, היא שלהם" (עובדה, 2024).

דברי השניים מחלישים ומייצרים הנגדה בולטת לברירת הדרג המדיני, בהובלת ראש הממשלה נתניהו, מהודאה בחלקו בכישלון ומנשיאה באחריות. במובן זה אמירותיהם אינן מייצגות את התנהלות הדרג המדיני כשהיו חלק ממנו, ובוודאי לא לאחר שפרשו מהממשלה. טענת בכירי הצבא לשעבר כי לכל אחד מהדרגים יש מידה של אחריות משותפת משתקפת גם במאמר של הפרשן הצבאי עמוס הראל: "המחדל המודיעיני-הגנתי נמצא באחריותה הישירה של הצמרת הביטחונית, כולל שר הביטחון, הרמטכ"ל, ראש שב"כ ובכירים נוספים. אבל לאסון הזה ישנה עוד כתובת, שעושה כעת כל מאמץ להתנער משמץ אחריות – ראש הממשלה, בנימין נתניהו" (הראל, 2023).

ביטוי נוסף לניסיונו של הדרג המדיני לחמוק מאחריות היה בהאשמות לגבי ההתרעה למלחמה. כפי שמפורט בהמשך, בחודש מאי 2024 אישר צה"ל כי ראש הממשלה קיבל בין מארס ליולי 2023 ארבעה מסמכי התרעה מאמ"ן.

הניסיון של חלקים בדרג המדיני להבנות את מרחב השיח כך שיסיט וירחק את האחריות ממנו כלל אמצעים נוספים, בהם פרסום סדר היום של ראש הממשלה, מחד גיסא, והטלת האשמות של שרים בממשלה לגורמים ותהליכים שאינם קשורים לאופן תפקוד הדרג המדיני לפני 7 באוקטובר, מאידך גיסא. גם אלה ניסו להסיט את תשומת הלב הציבורית משאלת האחריות לאסון ה-7 באוקטובר ופעלו כדי לשנות את ההקשר שלו, קרי כדי לעצב 'מציאות'. בין אלה ניתן לציין את האמצעים הרטוריים הבאים: (א) העלאה מחודשת של סוגיית ההתנתקות: כשבועיים אחרי 7 באוקטובר החלו שרים בממשלה להצביע על פינוי רצועת עזה כ"החטא הקדמון" שהוביל למתקפת ה-7 באוקטובר. ביקורת מצד מפלגות הימין שהתמקדה בהיבטים צבאיים-ביטחוניים של ההתנתקות גררה תגובות משמאל, שהתמקדו בחד-צדדיות של מהלך ההתנתקות. שובו של שיח ההתנתקות הסיט את תשומת הלב הציבורית משאלת האחריות לאסון ה-7 באוקטובר, ובעיקר את זו של הדרג המדיני המכהן (למשל בנימיני, 2024; שרגאי, 2023); (ב) פגישות עם האלוף (בדימוס) יצחק בריק: ראש הממשלה נפגש עד חודש מאי 2024 שש פעמים עם בריק, שהתריע על אי-מוכנות הצבא למלחמה. בפגישותיו עם בריק סימן ראש הממשלה את הצבא

שתי ההתייחסויות הבודדות לחמאס בארבעת המסמכים מציינות שחמאס לא רוצה לתקוף את ישראל מעזה ופניו להסדרה (אייכנר, 2024א).

להתרעה למלחמה היה שותף גם שירות ביטחון כללי (שב"כ). בתקשורת דווח כי ראש השב"כ רונן בר מסר את הערכותו לראש הממשלה ערב ההצבעה בכנסת על עילת הסבירות ב-24 ביולי 2023, ובפגישתם אמר לו: "אני מוסר לך כאן היום התרעה למלחמה. לא יודע לתת יום ושעה מדויקים. אך זו ההתרעה" (איל, 2024). לשכת ראש הממשלה הוציאה הודעה לתקשורת גם ביחס להערכה זו ב-29 לאוגוסט 2024, ונאמר בה כי:

ראש הממשלה נתניהו לא קיבל התרעה למלחמה בעזה. לא בתאריך המדובר בכתבה ולא רגע לפני 06:29 ב-7 באוקטובר. להיפך, כל גורמי הביטחון הבהירו מפורשות – כפי שמופיע בפרוטוקולים של הדיונים עד ערב המלחמה – כי חמאס מורתע ושואף להגיע להסדר. בנוסף, ימים ספורים לפני 7 באוקטובר, הערכת השב"כ הייתה כי ברצועת עזה צפויה להישמר היציבות לאורך זמן (הארץ, 2024).

2. **מטרות המלחמה:** המחלוקת בדבר מטרות המלחמה באה לידי ביטוי בהתכתשות חוזרת בין לשכת ראש הממשלה לבין דובר צה"ל. קבינט המלחמה אישר ארבע מטרות למלחמה, אך את עיקר תשומת הלב הציבורית תפסה סיסמתו של ראש הממשלה בדבר "ניצחון מוחלט". במאס 2024, כחצי שנה לאחר תחילת המלחמה, התפרסם סקר של חדשות 13 ופרופ' קמיל פוקס ששודר במהדורה המרכזית ב-28 במאס 2024. על פי הסקר, 61 אחוזים מהנשאלים השיבו בשלילה על השאלה "האם המלחמה בעזה תסתיים במיטוט חמאס". כבר בשלב זה נראה היה כי הציבור מסויג מאוד מהגדרת מטרת המלחמה כ"ניצחון מוחלט". דובר צה"ל תת־אלוף דניאל הגרי אמר ביוני 2024 בריאיון לחדשות רשת 13, כי "אף שצה"ל קרוב להכרעה צבאית של חמאס, אי אפשר להשמיד את ארגון הטרור [...] חמאס זה רעיון [...] מי שחושב שאפשר להעלים אותו הוא טועה [...] העניין שאפשר להשמיד את חמאס [...] זה פשוט לזרות חול בעיני הציבור" (שפרן גיטלמן, 2025). לשכת ראש הממשלה נתניהו מסרה בתגובה כי "הקבינט המדיני־ביטחוני הגדיר כאחת ממטרות המלחמה את השמדת היכולות הצבאיות והשלטוניות של חמאס. צה"ל

(2023). זאת ועוד, נדמה שהייצוג הנאמן לעמדת הדרג המדיני ולהתנהלותו בכל הנוגע להודאה בחלקו בכישלון ולנשיאה באחריות בא לידי ביטוי במסיבת העיתונאים שערך ראש הממשלה נתניהו ב-21 במאי 2025 וממוקד בהתייחסותו ל"מתקפת הכפכים" של חמאס, שנועדה להדגיש ולהעצים את כישלון הדרג הצבאי, תוך הצהרה בדבר התעקשותו לבחון עניין זה עד תום. בדברים אלה הסיט את האחריות אל הדרג הצבאי תוך התעלמות, הכחשה ואף ניסיון לאיין את אחריות הדרג המדיני ואת אחריותו כראש ממשלה.

ביטוי נוסף להשפעה המעצבת של שימוש הדרג הצבאי במושג כישלון על הבניית תפיסת האחריות לאסון ה-7 באוקטובר עולה בסיקור ישיבות הקבינט המדיני־ביטחוני באמצעי התקשורת, סיקור המבוסס במידה רבה על הדלפות. סיקורי התקשורת העמידו את הדרג הצבאי והדרג המדיני כניצים זה לזה ושיקפו אינטראקציה עכורה ביניהם. מסיקורים אלה עלה כי "משחק האשמות" בגין האחריות לאסון היה המשך לדיוני הקבינט ועמד בבסיסם של נושאי דיון נוספים אחרים. אלה מתכתבים עם שאלת האחריות לאסון מחד גיסא, ועם אופן ניהול המלחמה מאידך גיסא. להלן שלוש דוגמאות לכך:

1. **התרעה למלחמה:** ב-23 במאי 2024 אישר צה"ל בתשובה רשמית לבקשת חופש מידע שהגישה עמותת 'הצלחה' כי ראש הממשלה קיבל בחודשים מארס עד יולי 2023 ארבעה מסמכי התרעה מאגף המודיעין בצבא. הצבא סירב לחשוף בפני הציבור הישראלי את תוכן המכתבים, אך טען כי עניינם של מסמכים אלה באזהרה "מפני סכנה קרובה להסלמה צבאית". עוד הוסיף כי אזהרה זו התגבשה נוכח המשבר הפוליטי־חברתי בישראל סביב החקיקה המשפטית בטענה כי המשבר סביב סוגיה זו פוגע בלכידות החברתית בישראל. בצבא הדגישו כי האחרון מבין ארבעת המכתבים נשלח לפני אישור ביטול עילת הסבירות בכנסת (24 ביולי 2023). במכתב צוין שהאויבים "מזהים הזדמנות היסטורית לשנות את המצב האסטרטגי באזור בעקבות המשבר העצום של המהפכה המשפטית, שכמותו הם לא ראו בעבר" (אייכנר, 2024).

תגובת לשכת ראש הממשלה לפרסום הייתה:

הטענה שראש הממשלה קיבל כביכול מחטיבת המחקר באמ"ן התרעות על התקפה אפשרית מעזה הפוכה מן האמת. לא רק שאין באף אחד מהמסמכים התרעה כלשהי על כוונות של חמאס לתקוף את ישראל מעזה, אלא שניתנת בהן הערכה הפוכה לחלוטין.

דבריו של שר הביטחון וקרא להדיחו: "מבחינתו של גלנט, אין הבדל בין אם בעזה ישלטו חיילי צה"ל או מרצחי חמאס. זו מהות הקונספציה של שר ביטחון שכשל ב־7 באוקטובר". זאת בעוד השר גנץ, המזוהה עם עמדת הדרג הצבאי, גיבה את גלנט ומסר כי "שר הביטחון אומר דברי אמת" (אסרף ועמיתיה, 2024). מהממצאים לעיל עולה כי המשבר הפוליטי בין ראש הממשלה והממשלה לשר הביטחון הושפע מהמתח ביחסי הדרג המדיני והצבאי ומעכירותם, אך גם השפיע על יחסי הדרגים בהחרפת המתח והעכירות. התשתית המעורערת של מרחב השיח בין הדרגים והיעדר תהליך למידה אסטרטגית הקשו על הדרג המדיני להוביל למימוש אפקטיבי של התכלית האסטרטגית, להבנתו ולהתפתחותה. זאת ועוד, הממצאים מלמדים שהמתח ביחסי הדרגים ומשבר האמון ביניהם גלשו גם ליחסים שבין ראש הממשלה לשר הביטחון, כשהאחרון נתפס בעיני ראש הממשלה כמי שמזוהה באופן מוחלט עם הצבא, לעומתי בהתנהלותו ואפילו חותר תחתיו במקרים מסוימים, זאת בעיקר נוכח מגעיו עם הממשל האמריקאי, שהיה ביקורתי מאוד כלפי ראש הממשלה ואף פעל באופן שנתפס כניסיון להדחתו (אילנאי, 2025).

דין וסיכום

מרחב השיח הוא כלי אנליטי לתיאור ולניתוח יחסי הגומלין בין הדרג הצבאי לדרג המדיני. חיכוך בין תשתיות ידע שונות במרחב השיח מבנה אותו כמרחב למידה. בתנאים של מרחב שיח פתוח, המתאפיין באתגור ידע קיים באמצעות חשיבה מחודשת על תבניות ידע מושגיות ועל תפיסות קיימות, יכול הדרג המדיני לעצב תכלית מדינית־אסטרטגית על בסיס הבנת 'המציאות' וכתוצר של תהליך למידה דיאגנוסטית־אסטרטגית. מרחב השיח שימש במאמר זה מושג מארגן אנליטי כדי לבחון את השיבוש שחל בתהליך הלמידה הדיאגנוסטית־אסטרטגית של הדרג המדיני והדרג הצבאי סביב תהליך קבלת ההחלטות במלחמה שהחלה עקב מתקפת ה־7 באוקטובר 2023. מאחר שתהליך למידה כולל בתוכו תהליך המשגה, בחרנו לנתח את השימוש במושגים אחריות וכישלון, שכן היה בהם כדי להשפיע על מסגור 'המציאות', לשקף את עומק הפער בין הדרגים, את משבר האמון ביניהם ואת מהות האחריות המשותפת שלהם. מאמר זה הראה כיצד אופן ההמשגה של אסון ה־7 באוקטובר ככישלון על ידי הדרג הצבאי העמיק את משבר האמון בין הדרגים, השפיע על מהות האחריות המשותפת של הדרג הצבאי והדרג המדיני לכך, עיצב את מהלכי המלחמה כצבאיים ולא כמדיניים ולכן השפיע

כמוכן מחויב לכך" (ynet, 2024). זאת ועוד, בדיון בוועדת החוץ והביטחון שנערך ב־12 באוגוסט 2024 הטיל שר הביטחון גלנט ספק במטרת "הניצחון המוחלט" מבית מדרשו של ראש הממשלה: "אני שומע את תופי הטמ־טם ואת הקשקוש הזה על הניצחון המוחלט. חבל שבחדר הסגור לא הפגינו את אותו האומץ. על כך אמר בתגובה ראש הממשלה כי שר הביטחון "מאמץ את הנרטיב האנטי־ישראלי" (שלזינגר, 2024). דובר צה"ל הגרי אמר בהצהרתו ב־25 באוגוסט 2024: "אנחנו מחויבים למטרת מלחמה אחת ומרכזית — השבת החטופים" (אייכנר וזיתון, 2024). דבריו עוררו את זעמו של גורם מדיני, ובתגובה לכך נמסר לתקשורת כי:

הבחירה של דובר צה"ל להזכיר בהצהרתו הערב רק מטרת מלחמה אחת — תוך התעלמות מיתר מטרות המלחמה — היא בניגוד גמור להגדרות והנחיות הדרג המדיני. מטרות המלחמה היו ונותרו: השבת חטופינו, השמדת היכולות הצבאיות והשלטוניות של חמאס, הבטחה שעזה לא תהיה שוב איום על ישראל, והשבת תושבי הצפון בביטחה לבתיהם (אייכנר, 2024ב).

ההתבטאויות הללו ממחישות באופן בולט את הפער בין הדרגים בנוגע להגדרת מטרות המלחמה, ולמעשה, את היעדרה המוחלט של תשתית המשגה משותפת. **3. שאלת 'היום שאחרי':** באמצע חודש מאי 2024 קיים שר הביטחון יואב גלנט מסיבת עיתונאים. לדבריו, הסיבה לכינוסה הייתה סירובו של ראש הממשלה מזה חצי שנה לדון במבנה השלטוני ברצועת עזה בסיום המלחמה — סוגיה שנודעה בשם 'היום שאחרי'. גלנט טען כי הסירוב של ראש הממשלה לדון בסוגיה זו שוחק את הישגי הצבא וגורר את ישראל למציאות שבה "בהיעדר חלופה שלטונית לחמאס ברצועה, יוותרו שתי אפשרויות גרועות — שלטון חמאס או שלטון צבאי ישראלי. שתי החלופות גרועות". דבריו היוו נדבך נוסף להערכות הרמטכ"ל, שאמר לפניו ש"אם לא תתקבל החלטה מדינית — חיילי צה"ל יצטרכו לשוב ולפעול במקומות שכבר פעלו בהם" (אסרף ועמיתיה, 2024). בסרטון שפרסם ראש הממשלה בתגובה לדברי גלנט הוא אמר כי סירב לגבש תוכנית פעולה מדינית משום שסבר כי "קודם צריך להשמיד את חמאס [...] התנאי הראשון ליום שאחרי הוא לחסל את החמאס ולעשות את זה בלי תירוצים" (אלימלך, 2024). חוסר ההלימה המושגית והמהותית בין שני הדרגים בסוגיה זו, כמו האווירה הלעומתית, הודגשו עת תקף השר איתמר בן גביר את

על האסטרטגיה, על עיצוב המדיניות ועל תהליכי קבלת ההחלטות במלחמה.

שיח בין דרג מדיני לדרג צבאי שמהותו היא תהליך למידה משותף ואחריותו היא בניית תשתית ידע והמשגות משותפות מחייב שני תנאים הכרחיים: אמון הדדי ואחריות משותפת. היטיב להגדיר את הדברים הרמטכ"ל אייל זמיר בטקס חילופי מפקד המכללות הצבאיות ב-14 באוגוסט 2025, כשאמר (על רקע המתח ביחסיו עם שר הביטחון, בשל סירובו של השר לאשר את סבב המינויים האחרון שביצע הרמטכ"ל):

אמון הדדי ושיתוף פעולה מלא הם המפתח להצלחה. הניצחון בשדה הקרב אינו תלוי רק בעוצמה הצבאית, אלא גם בלכידות הבין-מדרגית [...] במרכז של הלכידות – אמון. עם אמון – נולדת עוצמה. רק כשהם פועלים בהרמוניה אפשר ללכת בשורות, לשבור את האויב, לנצח ולהבטיח את עתיד המדינה (זיתון, 2025ב).

בהיעדרם של אלה משתבשת מערכת היחסים בין הדרגים ולא מתאפשר שיח למידה פורה (מיכאל, 2016). משבר האמון בין הדרגים הוביל להיווצרות מרחב שיח סגור ללא תהליך למידה דיאגנוסטית-אסטרטגית, באופן ששיבש את היכולת ליצור המשגות משותפות נוספות ומתחייבות לצורך מסגור 'המציאות' ולעיצוב אסטרטגיה מוסכמת, שתאפשר לדרג המדיני להוביל את המאמץ למימוש תכלית מדינית-אסטרטגית של המלחמה, לשיטתו או להעדפתו. במצב זה השתבשה יכולת הדרגים לנהל מרחב שיח פתוח הנשען על אמון ומתבסס על תהליך למידה משותף, ולבסס את עקרון האחריות המשותפת – עיקרון שיכול היה לגשר על הפערים בין הדרגים ולהוות תנאי לקיומה של "שותפות מוכוונת מטרה" (Schiff, 2012), המאפשרת לעצב וליישם מדיניות אזרחית ואסטרטגיה צבאית שהן הטובות ביותר למדינה, באמצעות שיח בין הדרגים.

בשימוש האחד של קצינים בכירים בדרג הצבאי במושג כישלון ובמשמעות הייחודית שהעניקו לו מחוץ למרחב השיח בין הדרגים הגביל הדרג הצבאי את מרחב השיח למסגרת מוגדרת, שצמצמה את התשתית המושגית המפרשת את 'המציאות' ואת מרחב החלופות לבחינתה. וכך הדרג הצבאי, שזיהה חוסר אונים אסטרטגי (מיכאל, 2010) בקרב הדרג המדיני, צמצם את מרחב השיח בין הדרגים וחרג ממנו. למעשה, נשיאתו של הדרג הצבאי באחריות לאסון ה-7 באוקטובר הייתה בבחינת קריאה לדרג המדיני לשאת באחריות למלאכת

ההתאמה בין המעשה הצבאי לבין המטרות המדיניות, אך בפועל הדרג המדיני לא שעה לפנייתו.

המשמעות הסיבתית שהוענקה למושג כישלון כתולדה של טעויות מקצועיות (פדן, 2024) ביטאה את אחד החסמים הבולטים לשיח פתוח בין הדרגים, שכן משמעות זו העניקה פרשנות של בעיה טכנית לכישלון, המחייבת למידה פשוטה, בעוד שלשם הבנת אסון ה-7 באוקטובר נדרש תהליך למידה דיאגנוסטית מורכבת. ההיצמדות של הדרג הצבאי הבכיר למנגנון התחקיר, המתמקד בעיקרו בסוגיות טקטיות ואופרטיביות לצורך פיתוח תשתית ידע, קעקע את אשליית הלמידה מניסיון, לא שירת את פיתוח הידע והחשיבה שנדרש בהקשר, פגע בתהליך הלמידה האסטרטגי שנדרש וממילא לא התמודד עם גיבוש התכלית המדינית-אסטרטגית, שנדרשה לניהול המלחמה והתהליך המדיני העוקב והמקביל לה. כך למשל תחקיר בארי, שהיה התחקיר הצבאי הראשון שהוצג בפני הציבור, ושאינו בינו לבין ועדת חקירה דבר וחצי דבר, עורר ביקורת רבה בשל התמקדותו במאפיינים המיקרו-טקטיים של הלחימה (מערכת את"צ, 2024). זאת בהיעדר הקשר רחב ובחוסר התייחסות לחלקו של המטכ"ל באסון או לתחקירו של תת-אלוף (מיל") אורן סולומון, שבו מתח ביקורת חריפה על דרג הפיקוד הבכיר של הצבא, מצא עצמו מודח מתפקיד ונעצר באשמת הוצאת מסמכים מסווגים שלא באישור, כשדרג הפיקוד הבכיר מתעלם לחלוטין מממצאי תחקירו (נעים, 2025).

במקביל, התעקשותו של הדרג המדיני להתמקד בתחקירים הצבאים כ"ראשית הצירים" של תהליך הלמידה המשותף והימנעותו מהנעת ועדת חקירה ממלכתית,⁹ בדומה לוועדות החקירה שהוקמו בעקבות מלחמת יום הכיפורים וטבח צברא ושאתילא, ומלמידה במרחב האחריות שלו, עיקרו מתוכן את מרחב השיח בין הדרגים. למעשה, הצבא מסגר את הכישלון ברמה הטקטית ואת האחריות במישור האיש, כשהדרג המדיני ממסגר את הכישלון במרחב האסטרטגי הצבאי ומותיר את האחריות מחוץ לתחום המדיני. הפער בין המשגת המיקרו של הצבא לבין המשגת המאקרו של הדרג המדיני בכל הנוגע למהות הצבאית של הכישלון, והפער בין הדרגים בהתייחס למושג אחריות, מונעים את היכולת לחקור את המקרה ברמת המאקרו, המהווה ביטוי המובהק להיעדר תהליך למידה אסטרטגית משותף. ההיצמדות של הדרג הצבאי למושגים כישלון ואחריות הנגידה והבליטה את הימנעותו של הדרג המדיני משימוש במושגים ואת התעקשותו לתלות את האחריות כולה על הדרג הצבאי והמודיעין באופן משכנע, וקיבעה את דימויו של הדרג המדיני בעיני הציבור כמי שמתחמק

אייכנר, א' (2024, 25 באוגוסט). **גורם מדיני במתקפה חריגה נגד דובר צה"ל: "מתעלם ממטרות מלחמה"**. Ynet.

<https://tinyurl.com/4j54mrzp>

אייכנר, א' וזיתון, י' (2024, 26 באוגוסט). **דובר צה"ל טען כי למלחמה "מטרה אחת ומרכזית", גורם מדיני תקף: "מתעלם מהיתר"**. Ynet.

<https://tinyurl.com/ym3aff2k>

אייכנר, א' וזיתון, י' (2025, 22 במאי). **"חמאס תקף עם כפכפים: גרסת נתניהו לטבח 7 באוקטובר – מול העובדות"**. Ynet.

<https://tinyurl.com/mpad77az>

איל, נ' (2024, 30 באוגוסט). **ביולי 2023 ראש השב"כ אמר לנתניהו: "אני מוסר לך היום התרעה למלחמה"**. Ynet.

<https://tinyurl.com/bdeszdha>

אילנאי, א' (2025, 16 בינואר). **המבצעים הדרמטיים שבהם עדכנה ישראל את ארה"ב – ואלה שלא. ישראל היום**. <https://tinyurl.com/yrx8dfen> (חלק ב' פורסם ב-23 בינואר).

<https://tinyurl.com/a928bzhc>

אלימלך, נ' (2024, 15 במאי). **נתניהו בתגובה לגלנט: "התנאי הראשון ליום שאחרי הוא לחסל את החמאס בלי תירוצים"**. Ynet.

<https://tinyurl.com/bdfpatea>

אלרן, מ', ומיכאל, ק' (2023). **המשבר החברתי-פוליטי המכונן בישראל: מאפיינים והשלכות על הביטחון הלאומי. עדכן אסטרטגי, 26(2)**, 107-111.

<https://tinyurl.com/yzk8pxb5>

אסרף, מ', אלקלק, ס', עובדיה, ס' ודוקר, ר' (2024, 15 במאי). **גלנט: "קרא לנתניהו להכריז שישראל לא תשלט צבאית בעזה"**. Ynet.

<https://tinyurl.com/nm4kszyz>

בוחבוט, א' (2024, 31 ביולי). **מפקד אוגדה 98 היוצא: "נכשלנו כולנו בהגנה על תושבי עזה ועל אזרחי מדינת ישראל"**. וואלה.

<https://tinyurl.com/3ftw9vy8>

בלאנדר, ד' (2025, 5 במרס). **ועדת חקירה ממלכתית, למרות הכול. המכון הישראלי לדמוקרטיה**. <https://www.idi.org.il/articles/58642>

בני גנץ – Benny Gantz [gantzbe] (2023, 23 באוקטובר). **הבוקר הזה במיוחד אני מבקש לגבות ולחזק את כל גורמי הביטחון וחיילי צה"ל**. [ציוץ] <https://tinyurl.com/3xx9vbmC>

בנימיני, ר' (2024, 29 בנובמבר). **"ח"כ בליכוד: האשמים העיקריים במחדל – מי שהחליט על ההתנתקות"**. כאן רשת ב.

<https://tinyurl.com/s8cm2st8>

ברסקי, א' (2023, 15 באוקטובר). **סמוטריץ': "נכשלנו בשמירה על ביטחון אזרחנו, לוקח אחריות"**. מעריב אונליין.

<https://tinyurl.com/442dy29m>

גלנור, י' (2004). **על המשפט של החיים הציבוריים בישראל. משפט וממשל, 1, 380-355**. <https://tinyurl.com/2p9w94st>

דבורי, נ' (2023, 19 באוקטובר). **גלנט מקבל אחריות: "אחראי על מערכת הביטחון גם באירועים קשים"**. n12.

<https://tinyurl.com/4azrsbyh>

האור, טוב, מ' (2023, 29 באוקטובר). **נתניהו האשים את ראשי אמ"ן ושב"כ במחדל והתנצל: "הדברים לא היו צריכים להיאמר"**. <https://tinyurl.com/5dkj7e9e>

הארץ (2024, 30 באוגוסט). **דיווח: ראש שב"כ הזהיר את רה"מ כי ישראל בפתחה של מלחמה; נתניהו: לא הזכירו את עזה**. <https://tinyurl.com/4pkvfs9h>

הלוי, ה' (2024, 7 במרס). **דף קרבי מס' 5 – תחקירי "חברות ברזל"**. <https://tinyurl.com/4ptdmnw4>

הראל, א' (2023, 16 בנובמבר). **מפקד חיל האוויר על האיחור בהזנקת כלי טיס ב-7 באוקטובר: "נכשלנו במשימה"**. וואלה.

<https://tinyurl.com/36649fzv>

הראל, ע' (2023, 27 באוקטובר). **במערכה של נתניהו על שמירת תפקידו, הוא עשוי דווקא להיעזר בוועדת חקירה. הארץ**. <https://tinyurl.com/54xz34yt>

מאחריות. סביר להניח כי הנגדה זו נתפסה בעיני הדרג המדיני כסוג של התרסה מצד הדרג הצבאי כלפיו, והיה בכך כדי להוסיף נדבך לתפיסת העומתיות בהתנהגות הדרג הצבאי. זאת כפי שהיא באה לידי ביטוי בדברי תת-אלוף דן גולדפוס, שהתריס כלפי הדרג המדיני: "לא נברח מאחריות, אנחנו מרכינים ראש לנוכח הכישלון המהדהד שלנו, אבל אתם חייבים להיות ראויים לנו" (קוריאל וזיתון, 2024);¹⁰ או בהתבטאויות דובר צה"ל (זיתון, 2025) ובהתנגדות העיקשת של הרמטכ"ל הלוי לכיבוש רצועת עזה ולהחלת ממשל צבאי,¹¹ כמו גם בקשר האינטימי עם הממשל האמריקאי, שהיה לצנינים בעיני הדרג המדיני (אילנאי, 2025).

השימוש במושג כישלון על ידי הדרג הצבאי יצר לדרג המדיני מרחב מילוט מדיון ומביקורת עצמית בנוגע לכישלון ולאחריות שלו, והוביל להתנערותו מהאחריות המשותפת כיסוד הכרחי ביחסי הדרגים. התוצאה הייתה פלטפורמה להתהוות אינטראקציה עכורה בין הדרג הצבאי למדיני (גם) כתולדה של הקשר הסיבתי שיצר הדרג הצבאי בין המושג כישלון לבין אחריות. למעשה, השימוש במושג כישלון הנכיר את האופן שבו המערכות השלטוניות בישראל מושפעות יותר משיקולים אישיים ופוליטיים, להבדיל משיקולים מדיניים, ממלכתיים, מערכתיים וענייניים. מצב דברים זה משקף את המשפט (כהגדרתו של גלנור, 2004) של הפוליטיקה הישראלית ועשוי להוביל את הציבור לפתח תפיסה צינית לגבי נבחריו ולגבי הדרגים המקצועיים הממונים ואדישות גוברת, שתבוא לידי ביטוי באי-אמון מוגבר של הציבור בממשלה, במחאות נגדה ובצמצום שיעור ההצבעה בבחירות התכופות לכנסת ישראל (קניג, 2023). כל זאת בדרך להתרופפות הבסיס הערכי והמוסדי של הדמוקרטיה הישראלית, ועד למדרון חלקלק בדרך להחלשה של יכולות התפקוד של הממשל המרכזי בישראל.¹²

פרופ' קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ובמכון משגב, ופרופסור אורח במרכז הבינלאומי ללימודי שיטור וביטחון באוניברסיטת סאות' ווילס בבריטניה.

kobim@inss.org.il

ד"ר כרמית פדן היא ראש תחום מחקר ופיתוח אסטרטגי ב"אתחלתא", מרצה באוניברסיטת בר-אילן ובמרכז האקדמי רופין. padan23@gmail.com

מקורות

אייכנר, א' (2023, 25 באוקטובר). **נתניהו על השבת השחורה: "המחדל ייבדק עד תום, כולם יצטרכו לתת תשובות – גם אני"**. Ynet.

<https://tinyurl.com/am73wyx>

אייכנר, א' (2024, 23 במאי). **נתניהו נגד צה"ל: אזהרה שחמאס יתקוף מעזה? ההערכה הייתה הפוכה**. Ynet.

<https://tinyurl.com/5n8ehtst>

פורת, א' (2022). אחריות מפקדים בישראל אל מול המשפט הבין-לאומי הפלילי. **משפט ועסקים, כה**, 328–287. <https://tinyurl.com/yc47vzpr>

קוריאל, א' וזיתון, י' (2024, 13 במרץ). **נאום התוכחה של מפקד האוגדה המובחרת בצה"ל למנהיגים: "אתם חייבים להיות ראויים לנו"**. Ynet. <https://tinyurl.com/4jcre9vx>

קניג, ע' (2023, 8 בנובמבר). **התפטרות שרים כנשית אחריות ציבורית: למה היא לא מתרחשת בישראל? המכון הישראלי לדמוקרטיה**. <https://www.idi.org.il/articles/51187>

רדיו צפון (2024, 26 במאי). **בריק נפגש עם נתניהו שש פעמים מאז אוקטובר: "האיש ירד מהפסים"**. מעריב אונליין. <https://tinyurl.com/343f55nz>

רובינשטיין, ר' (2023, 26 באוקטובר). **גנץ: כל מי שהיה שותף להנהגה לא יכול להסיר מעצמו את האחריות, כולל אני**. Ynet. <https://tinyurl.com/2e9p8f8u>

שווקה, י' (1997). **מילון רבי-מילים: המילון המקיף לעברית החדשה**. מטח – המרכז לטכנולוגיה חינוכית.

שלו, ט' (2023, 29 באוקטובר). **אחרי הסערה ומחיקת הציץ, נתניהו מוסר: "טעיתי – אני מתנצל"**. וואלה. <https://tinyurl.com/2cn45ves>

שליזינגר, י' (2024, 13 באוגוסט). **התקוטטות נתניהו וגלנט גורמת נזק אדיר לישראל. ישראל היום**. <https://tinyurl.com/4dk9cx78>

שמש, מ' (2023, 18 באוקטובר). **אלוף נוסף בצה"ל לקח אחריות על המתקפה של חמאס: "נכשלנו"**. כאן. <https://tinyurl.com/3f6awjy3>

שפרן גיטלמן, ע' (2025, 6 בפברואר). **סוגיית השבויים והנעדרים במשך המלחמה – עמדות הציבור**. מבט על, גיליון 1946, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/mp9fx3w>

שרגא, נ' (2023, 12 באוקטובר). **אם כל חטאת (א): השבוע שילמנו את מחיר ההתנתקות. ישראל היום**. <https://tinyurl.com/43bas6rc>

תמרי ד' (2007, 21 בנובמבר). **האם צה"ל יכול להשתנות בעקבות מלחמת לבנון השנייה? מערכות, 415**, 41–26. <https://tinyurl.com/4duz5wr6>

Ynet (2024, 19 ביוני). **דובר צה"ל: להשמיד את חמאס? זה לזרות חול בעיני הציבור. קרובים להכרעה צבאית**. <https://tinyurl.com/4h7s9tha>

Ancona, D. (2012). Sensemaking: Framing and acting in the unknown. In S. Snook, N. Nohria, & R. Khurana (Eds.), *The handbook for teaching leadership: Knowing, doing, and being* (pp. 3–19). Sage

Berger, P.L., & Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.

Bland, D.L. (1999). A unified theory of civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 26(1), 7–25. <https://doi.org/10.1177/0095327X9902600102>

Bogdanor, V. (Ed.). (2005). *The British constitution in the twentieth century*. Oxford University Press.

Bolman, L.G., & T.E. Deal (2008). *Reframing organizations: Artistry, choice, and leadership*, 4th edition. Jossey-Bass.

Bovens, M. (2007). Analyzing and assessing accountability: A conceptual framework. *European Law Journal*, 13(4), 447–468. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x>

Cortellessa, E. (2024, August 8). Exclusive: Netanyahu at War. Time. <https://tinyurl.com/4mva22cf>

זיתון, י' (2025, 8 בינואר). **מחדל 10/7 במוקד: העימות החריף בין כ"ץ לרמטכ"ל וההודעה החריגה של צה"ל**. Ynet. <https://tinyurl.com/ps8r8pty>

זיתון, י' (2025, 14 באוגוסט). **כ"ץ והרמטכ"ל נפגשו בקריה, זמיר על המשבר: "הניצחון תלוי בלכידות בין הדרגים"**. Ynet. <https://tinyurl.com/5n744s59>

זיתון, י' וצורי, מ' (2024, 9 ביוני). **מפקד אוגדת עזה פורש מצה"ל: "נכשלתי במשימת חיי להגן על העוטף"**. Ynet. <https://tinyurl.com/3ry7musf>

חדשות סרוגים (2023, 28 באוקטובר). **נתניהו: אחרי המלחמה כולם יצטרכו לתת תשובות**. <https://tinyurl.com/3d9p8k5c>

כהן, א"א (2003). **הפיקוד העליון: אנשי צבא או מדינאים – מי ינהיג במלחמה?** [תרגום: ב' קורות]. מטח; מערכות.

כהן, ג' ואייכנר, א' (2024, 12 במאי). **הרמטכ"ל, בערב יום הזיכרון: "על כתפיי האחריות. אענה על שאלות נוקבות"**. Ynet. <https://tinyurl.com/mwh7jsf5>

לניר, צ' (1983). **ההפתעה הבסיסית: מודיעין במשבר**. הקיבוץ המאוחד.

מיכאל, ק' (2008). **בין צבאיות למדינאות בישראל: השפעת הצבא על המעבר בין תהליכי מלחמה לשלום**. המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזרחי, אוניברסיטת תל אביב.

מיכאל, ק' (2010). **מדינאות צבאית או צבאיות מדינאית בישראל: מי למעשה קובע מהו איום קיומי ומדוע? המרחב הציבורי, 4**, 130–110. <https://tinyurl.com/57mk5z3t>

מיכאל, ק' (2012). **הפיקוח האזרחי במכלול יחסי צבא ומדינה ויחסי צבא חברה**. בתוך ר' פדהצור (עורך), **ביטחון לאומי – מבט ביקורתי** (עמ' 8–19). מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי. <https://tinyurl.com/5bk8uhn5>

מיכאל, ק' (2016). **כשל הלמידה במבחן ההתאמה בין מדינאות לצבאיות במאבק בטרור במזרח התיכון. פוליטיקה – כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים, 25**, 136–99. האוניברסיטה העברית ירושלים. <https://tinyurl.com/5b9njmnp>

מיכאל, ק' ואבן ש' (2018). **עקרונות השיח בין הדרג המדיני לדרג הצבאי בישראל – בעקבות מסמך "אסטרטגיית צה"ל"**. **צבא ואסטרטגיה, 8** (1), 33–17. <https://tinyurl.com/bdn5p4jr>

מערכת את"צ (2023, 17 באוקטובר). **איגרת ראש אמ"ן: "נושא באחריות המלאה לכישלון. לנגד עינינו כעת משימה אחת – להשיב מלחמה ולנצח"**. <https://tinyurl.com/53s8ekjw>

מערכת את"צ (2024, 11 ביולי). **תחקיר הקרב בקיבוץ בארי**. <https://tinyurl.com/37pj4u9w>

מרדכי, נ' וידלין, א' (2024). **מדיה ועיצוב אחריותיות למחדל: נתניהו וממלכתיות של הכחשה סבירה. מסגרות מדיה, 26**, 201–188. <https://doi.org/10.57583/MF.2024.26.10064>

נעים, ל' (2025, 4 באפריל). **אחרי הצגת התחקיר הצבאי על הטבח במסיבת הנובה: המכתב החריף ששיגר הקצין הבכיר שהודח**. <https://tinyurl.com/4a6nuxw7>

עובדה (2024, 18 בינואר). **גדי איזנקוט – הריאיון**. פרק 13 [סרטון, מדקה 7]. <https://tinyurl.com/wmdapbjw>

פדן, כ' (2017). **הבנייה חברתית של 'אירועי משבר': מפקדים כמבני מציאות**. עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה.

פדן, כ' (2024). **שיח הכישלון כמנגנון ארגוני לריכוך אחריות מפקדים. קריאות ישראליות: כתב עת רב-תחומי במדעי החברה והרוח**. האוניברסיטה הפתוחה. <https://did.li/hJnx5>

פדן, כ' וכן-ארי, א' (2019). **מפקדים כ'זימי קריירה': הבניית מבצעים טקטיים ככלי לניהול קריירה**. בתוך: י' לוי, נ' גזית, ר' משה וא' הרנס (עורכים). **הצבא וחברת השוק בישראל** (עמ' 159–185). המכון לניתוחי מדיניות, האוניברסיטה הפתוחה.

הערות

- 1 המחברים מבקשים להודות לפרופ' יגיל לוי על תרומתו המועילה והחשובה למאמר, ולד"ר עפרה בן-ישור"ר ניר גזית על הערותיהם.
- 2 התנדויות ברמת האמון הציבורי בצבא משתקפת בסקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי מהחודשים **מרץ 2025 ומאי 2025**.
- 3 דוגמה להתבטאות דרג מדיני בדבר חלקו באחריות למחדל בהקשר לכך הובאה בתוכנית עובדה, שבה הוצג ציטוט מדבריו של שר האוצר בצלאל סמוטריץ' על הצורך בהתפתחות דרג מדיני עקב חלקו באחריות למחדל. "יש לנו יממות ספורות של ליטימציה עד שיתבררו הממדים. עוד ארבעים ושמונה שעות יקראו לנו להתפטר בגלל המחדל. והם צודקים" (**עובדה, 2024, פרק 4**).
- 4 "מה שהביא ל-7 באוקטובר זה לא הכסף הקטרי. זה בלוף אחד ענק [...] מה שהביא לכך זה שרשרת כשלים שצריך לבדוק. ואני עומד על כך שייבדקו עד תום" (ראש הממשלה בנימין נתניהו במסיבת עיתונאים שנערכה ב-21 במאי 2025).
- 5 בערב עיון של מכון ירושלים לחקר אסטרטגיה וביטחון שנערך ב-11 בפברואר 2025 טען הרמטכ"ל לשעבר וחבר הכנסת גדי איזנקוט כי "חלה הידרדרות בתרבות בניית הידע בדרג מדיני". הידרדרות זו נובעת, לדיו, מריכוז עוצמת יתר בידי המערכות הביטחוניות (אמ"ן, אג"ת, אמ"ץ, שב"כ, מוסד) מול מערכות אזרחיות, שאותן הגדיר "מנוונות". על דברים אלה הוסיף איתן בן דוד, בכיר לשעבר בשירות ביטחון כללי, כי "חולשת החשיבה המדינית-אסטרטגית של ישראל משתקפת בחולשתו של המל"ל". ארגון זה אינו מצליח, לדיו, להציג חלופות אסטרטגיות, ולכן "אינו מצליח לאתגר את החשיבה המדינית-אסטרטגית הקיימת". ראו <https://tinyurl.com/29e9jbub> מדקה 25:00.
- 6 זאת ועוד, הגדרת האסון ככישלון מייחדת את הכישלון לזמן ההתרחשות, 7 באוקטובר, ומשך מונעת התייחסות לכישלון גדול אף יותר, והוא רצף ההחלטות השגויות לאורך השנים שהובילו לאסון ה-7 באוקטובר.
- 7 להוציא את השר בצלאל סמוטריץ', שאמר מייד לאחר הטבח: "אני לוקח אחריות, אחריות על מה שהיה ואחריות על מה שהיה [...] צריך להודות ביושר ובכאב – נכשלנו בשמירה על ביטחון אזרחנו" (ברסקי, 2023); וכן את שר הביטחון יואב גלנט, שאמר: "אני אחראי על מערכת הביטחון, אני אחראי עליה בשבועיים האחרונים גם באירועים קשים" (דבורי, 2023).
- 8 מקרה דומה התרחש ב-18 בפברואר 2025, כשגורם בכיר בלשכת ראש הממשלה, המזוהה כראש הממשלה, הצהיר ששחרור ארבע גופות חטופים ב-19 בפברואר ושחרורם של שישה חטופים חיים בשבת 21 בפברואר הם תוצאה של החלפת צוות המשא ומתן בראשות ראש השב"כ רונן בר וראש המוסד דדי ברנע, לצד האלוף במילואים ניצן אלון, שאותם האשים כמי שעסקו "במתן ומתן ולא במשא ומתן". <https://tinyurl.com/4uh83dcy>
- 9 ב-5 במאי 2025 החליטה ממשלת ישראל שלא להקים ועדת חקירה, בנימוק שזה לא הזמן המתאים. <https://tinyurl.com/2z5spnxv>
- 10 כתגובה לביקורת הקשה של דברי הקצין כלפי דרג מדיני הוא ננזף על ידי הרמטכ"ל. למעשה, נזיפה זו הייתה בבחינת הוכחה לקלות הדעת שבה התייחס הדרג הצבאי הבכיר לביקורת של הקצין הבכיר, ולכן היה בה כדי "לצאת ידי חובתו" מבחינת הרמטכ"ל.
- 11 ראו למשל התייחסותו של חיים רמון לעמדת הרמטכ"ל והפיקוד הצבאי הבכיר בהתנגדותם לכיבוש רצועת עזה והחלת ממשל צבאי, תוך שהם מציגים לדרג המדיני תרחישי אימים. <https://tinyurl.com/3p9cazx2>
- 12 סוגיה זו היא תוצר לוואי כבד משקל של מצב הדברים אך חורגת מגבולות המאמר הנוכחי, ולכן תידון בנפרד.

- Dauber, C. (1998). "The practice of argument: Reading the Condition of civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 24(3), 435-446. <https://doi.org/10.1177/0095327X9802400306>
- Dweck, C.S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.
- Edmondson, A.C. (2019). *The fearless organization: Creating psychological safety in the workplace for learning, innovation, and growth*. John Wiley & Sons.
- Goffman, R. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harper and Row
- Hallahan, K. (1999). Seven models of framing: Implications for public relations. *Journal of public relations research*, 11(3), 205-242. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr1103_02
- May, L. (1987). *The morality of groups: Collective responsibility, group-based harm, and corporate rights*. University of Notre Dame Press.
- Michael, K. (2007). The Israel Defense Forces as an epistemic authority: An intellectual challenge in the reality of the Israeli-Palestinian conflict. *Journal of strategic studies*, 30(3), 421-446. <https://doi.org/10.1080/01402390701343417>
- Oshana, M. (2006). *Personal autonomy in society*. Ashgate Publishing.
- Schiff, R.L. (2012). Concordance theory, targeted partnership, and counterinsurgency strategy. *Armed Forces & Society*, 38(2), 318-339. DOI:10.1177/0095327X11415491
- Scott, J., & Marshall, G. (2009). *A dictionary of sociology* (3 ed.). Oxford University Press.
- Shamir, B. (2007). Strategic leadership as management of meanings. In R. Hooijberg, J.G. Hunt, J. Antonakis, K.B. Boal, & N. Lane (Eds.), *Being there even when you are not: Leading through strategy, structures, and systems, Monographs in leadership and management*, 4 (pp. 105-125). Elsevier.
- Van Dijk, T.A. (2008). *Discourse and power*. Palgrave Macmillan.
- Weick, K.E. (1995). *Sensemaking in organization*. Sage.
- Weick, K.E. (2001). *Making sense of the organization*. Wiley-Blackwell.
- Zerubavel, Y. (1991). The politics of interpretation: Tel Hai in Israel's collective memory. *AJS Review*, 16(1-2), 133-160. <https://doi.org/10.1017/S0364009400003147>

להפוך אמפתיה לנשק: אוניברסליזם, פוליטיקת זהויות וביטחון קוגניטיבי ניתוח רב־תחומי והשלכות אסטרטגיות

ג'ואנה ממן

אוניברסיטת פריז 1 – פנתאון סורבון

אמפתיה היא יכולת אנושית אוניברסלית החיונית ללכידות חברתית, אולם היא פגיעה מאוד לאפשרות הפיכתה לנשק. השלכות טבח חמאס ב־7 באוקטובר הן מקרה בוחן דרמטי של תופעה זו. במקום גינוי אוניברסלי לטבח, חלקים מהשיח האינטלקטואלי והאקטיביסטי המערבי יצרו היפוך מוסרי חד, שהפנה בעקביות את האמפתיה מהקורבנות למבצעי הטבח, תוך רציונליזציה של מעשי הזוועה. מאמר זה מציע ניתוח שיח ביקורתי שנעשה על ארבעים טקסטים מרכזיים ומסתמך על תובנות מפילוסופיית המוסר, פסיכולוגיה ותאוריה פוסט־קולוניאלית כדי לבחון את היפוך הנרטיב הזה. הטענה היא כי תגובת ההיפוך אינה אנומליה אלא תוצאת קריסה מבנית של עקרונות אוניברסליים לכדי פוליטיקת זהויות. הניתוח זיהה ארבעה דפוסי שיח חוזרים שהניעו את התהליך: מסגור מחדש של טרור כהתנגדות; דה־לגיטימציה של קורבנות באמצעות תיוג קולוניאליסטי; הצהרה על סולידריות פרפורמטיבית; ומסגור התגובה הצבאית של ישראל כרצח עם. המאמר חושף פגיעות חריפה בחוסן הקוגניטיבי של כל הדמוקרטיות הליברליות באמצעות מעקב אחר דינמיקות אלו והשוואתן לדפוסים דומים שהופיעו אחרי פיגועי ה־11 בספטמבר ופיגועי ג'האד באירופה. הממצאים מובילים להמלצות למדיניות עבור אסטרטגיות תקשורת שיאשררו מחדש את האוניברסליות, ייאבקו בדיסאינפורמציה ויגנו על לגיטימיות דמוקרטית בזירת לוחמת המידע המודרנית.

מילות מפתח: אמפתיה, אוניברסליזם, פוליטיקת זהויות, רלטיביזם מוסרי, תאוריה פוסט־קולוניאלית, ניתוח שיח ביקורתי CDA, דה־לגיטימציה, ביטחון קוגניטיבי, לוחמה קוגניטיבית.

מבוא

במסורות הפילוסופיות. במסורת הנאורות – משפינוזה (כחלוץ) וקאנט ועד יורשים מאוחרים יותר כמו רולס – שיפוט מוסרי מעוגן בעקרונות אוניברסליים המגבילים משוא פנים; לפי השקפה זו יש לכוון את האמפתיה ולא לתת לה לשלוט (Kant, 1998; Rowls, 1971; Spinoza, 2002). לעומתם, הוגים פוסט־מודרניים נוטים להתייחס למוסר כאל נרטיב תלוי מקרה, ומערערים על הטענה בדבר קיומו של בסיס אוניברסלי (Baudrillard, 1994; Deleuze, 1994; Derrida, 1976; Foucault, 1980; Lyotard, 1984).

עיוות זה בא לידי ביטוי דרמטי לאחר טבח חמאס ב־7 באוקטובר 2023 – היום הקטלני ביותר ליהודים

אמפתיה היא אינסטינקט אנושי בסיסי, המושרש בנורוביולוגיה ובאבולוציה תרבותית (Batson, 2011; Decety & Lamm, 2006). היא מעוררת בנוקשב לסבל אך אינה יכולה כשלעצמה לקבוע מהם צדק או אמת. תפקיד זה שייך לעקרונות מוסריים אוניברסליים הניצבים מעל נסיבות, תרבות וזהות.

מאמר זה מבקש לדחות את הרלטיביזם המוסרי ולהסתמך על הנחת היסוד הבאה: תפיסה היא סובייקטיבית, אך האמת אינה כזו. אפילו אי־ודאות שומרת על סדר מסוים, וגם אתיקה חייבת להישען על עקרונות אוניברסליים. בנקודה זו אין תמימות דעים

מבחינה מתודולוגית המאמר נשען על ניתוח שיח ביקורתי של ארבעים טקסטים – הכוללים מאמרים אקדמיים, מניפסטים של אקטיביסטים והתערבויות בתקשורת – שפורסמו בין 7 באוקטובר 2023 למאוס 2024. טקסטים אלה נבחרו משום שהם מדגימים מגמות דומיננטיות בשיח בחוגים אינטלקטואליים ואקטיביסטיים פרוגרסיביים. ניתוח השיח מאפשר לזהות דפוסים חוזרים – כמו מסגור מחדש של מעשי הזוועה כפעולת התנגדות, דה־לגיטימציה של הקורבנות באמצעות תיוגם כ"מתנחלים" או שותפים לדבר עבירה, הצהרות פרפורמטיביות על סולידריות ומסגור תגובת ישראל כרצח עם – ולהדגיש את השלכותיהם האסטרטגיות על ישראל ועל חוסן של דמוקרטיה ליברלית (Fairclough, 2010; van Dijk, 2008).

לפי כל סטנדרט אוניברסלי, הפגיעה המכוונת באזרחים באמצעות רצח המוני, אונס, הטלת מום וחטיפה מחייבת גינוי חד־משמעי. למרות זאת, בחוגים מערביים פרוגרסיביים מסוימים התגובה הייתה אמביוולנטית. מעשי הזוועה הוצגו כאילו נעשו בהקשר מסוים ואף זכו לרציונליזציה, כתוצאה "בלתי נמנעת" של דיכוי קולוניאלי. לפי היפוך זה התוקפים נשפטו לא לפי מעשיהם אלא לפי זהותם, והאמפתיה הופנתה כלפי התוקפים ולא כלפי הקורבנות.

המאמר בנוי באופן הבא: החלק הראשון מציג את הרקע התאורטי וסוקר ספרות בתחומי הפסיכולוגיה, פילוסופיית המוסר ומחקרים פוסט־קולוניאליים. החלק השני מסביר את המתודולוגיה ומציג את גוף המחקר. החלק השלישי מציג את הממצאים האמפיריים מניתוח השיח והחלק הרביעי מציג את הניתוח והדיון המרכזיים, תוך זיהוי מנגנוני ההיפוך והשלכותיהם האסטרטגיות. החלק האחרון מציע המלצות למדיניות לצורך חיזוק עקרונות אוניברסליים וחוסן קוגניטיבי בדמוקרטיה ליברלית.

רקע תאורטי

סעיף זה בונה את המסגרת הרב־תחומית הנדרשת על מנת לבחון כיצד הפכה האמפתיה לנשק. הוא משרטט קו ברור של נקודות תורפה: ממקורה הניורבולוגי של האמפתיה כאינסטינקט חלקי דרך הקריסה הפילוסופית של העקרונות האוניברסליים שביקשו לכוון אותה, ועד לכידה אידיאולוגית של רגש בלתי נשלט זה על ידי פוליטיקת זהויות.

מאז השואה. לפי כל סטנדרט אוניברסלי, הפגיעה המכוונת באזרחים באמצעות רצח המוני, אונס, הטלת מום וחטיפה מחייבת גינוי חד־משמעי. למרות זאת, בחוגים מערביים פרוגרסיביים מסוימים התגובה הייתה אמביוולנטית. מעשי הזוועה הוצגו כאילו נעשו בהקשר מסוים ואף זכו לרציונליזציה, כתוצאה "בלתי נמנעת" של דיכוי קולוניאלי. לפי היפוך זה התוקפים נשפטו לא לפי מעשיהם אלא לפי זהותם, והאמפתיה הופנתה כלפי התוקפים ולא כלפי הקורבנות. תגובות אלו לא היו אחידות: היו קולות פרוגרסיביים שאכן גינו את הזוועות של 7 באוקטובר ואשררו מחדש עקרונות אוניברסליים. הניתוח שלהלן מזהה לפיכך מגמות דומיננטיות ברשתות אקטיביסטיות, אקדמיות ותקשורתיות ספציפיות, תוך הכרה בגיוון הקיים בתוך סביבות אלו.

תופעה זו מעלה שאלות דחופות הן בנושא תאוריה פוליטית והן בנושא ביטחון לאומי. מדוע אמפתיה, שהיא אינסטינקט המושרש עמוק בפסיכולוגיה האנושית, מתהפכת כך? כיצד אידיאולוגיה הופכת דחף לאכפתיות להצדקת אכזריות? והנקודה החשובה ביותר עבור ישראל – כיצד אמפתיה סלקטיבית משפיעה על לגיטימיות, ביטחון וניהול של לוחמת מידע בעולם שבו השלכות אסטרטגיות מתעצבות יותר ויותר לפי תפיסות? המאמר משלב בין שלוש נקודות מבט כדי להשיב על שאלות אלו. בהיבט הפילוסופי הוא עוקב אחר שחיקת האוניברסליזם של הנאורות מול עליית רלטיביזם מוסרי מבוסס זהות. בהיבט הפסיכולוגי עומד המאמר על המנגנונים הקוגניטיביים והרגשיים המעוותים אמפתיה ומובילים להיפוכים אידיאולוגיים. בהיבט האסטרטגי הוא מנתח כיצד הפכה האמפתיה לנשק של לוחמה קוגניטיבית, שנועד לערער את חוסן של מדינות דמוקרטיות.

הטענה המוצגת כאן גורסת שאמפתיה המשוחררת מעקרונות אוניברסליים הופכת לנטל: המוסריות קורסת לכדי משוא פנים, המדוכאים זוכים לחסינות מוסרית וקולם של המדכאים לכאורה אינו זוכה להישמע. אמפתיה סלקטיבית זו שוחקת את היסודות האוניברסליים שדמוקרטיה ליברלית – וישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית – תלויות בהם לצורך לגיטימיות והישרדות. מבחינת ישראל לא מדובר בוויכוח פילוסופי אלא באתגר דוחק של ביטחון לאומי: כאשר אמפתיה משתנה והופכת לנשק היא שוחקת את הלגיטימיות, מגבילה את המדיניות ומחלישה את החוסן הקוגניטיבי. בסביבה של ימינו, שבה התפיסה קריטית לא פחות מהרתעה, יש להכיר בכך שהפיכת אמפתיה לנשק היא גם בעיה של אתיקה וגם אתגר של ביטחון לאומי.

אמפתיה כאינסטינקט נויורוביולוגי

למעט מקרים נויורולוגיים נדירים כמו פסיכופתיה או סוציופתיה קיצונית, אמפתיה ידועה כאינסטינקט אנושי בסיסי המעודד שיתוף פעולה, לכידות חברתית והתנהגות מוסרית. במונחים אבולוציוניים היא מתפקדת כמנגנון הישרדות: קבוצות של בני אנוש קדמונים שידעו לזהות את סבלם של אחרים ולהגיב לכך היו בעלות סיכוי גבוה יותר לשרוד (Batson, 2011). ואולם אמפתיה אינה אובייקטיבית. נויורופסיכולוגיה חברתית מראה שאנשים חווים תגובות אמפתיות חזקות יותר כלפי חברי קבוצת הפנים שלהם מאשר כלפי זרים (Decety & Lamm, 2006). משוא פנים זה מסביר מדוע אין די באמפתיה לבדה לשמש מצפן מוסרי, בהיותה ערוץ רגשי שניתן לתמרון. ללא עקרונות אוניברסליים אמפתיה מסתכנת בהטיות שמקורן במסננים אידיאולוגיים או מבוססי זהות.

אין די באמפתיה לבדה לשמש מצפן מוסרי, בהיותה ערוץ רגשי שניתן לתמרון.

פילוסופיית מוסר: אוניברסליזם לעומת רלטיביזם

מסורת הנאורות ביקשה לכוון את האמפתיה על ידי נטיעתה באוניברסלים (מאפיינים כלליים שאפשר להחיל על כולם, universals). הצוקטגורי של קאנט דרש כי פעולה מוסרית תישפט על פי עקרונות שניתן להסכים שיתפקדו כחוקים אוניברסליים (Kant, 1998). בחיבורו 'אתיקה' טען שפינוזה שכל הישויות הם אופנים (modes) של אותו טבע וכבולים לחוקים הכרחיים; התפיסה עשויה לעוות את המציאות, אך אינה יכולה לבטל את המבנה שלה (Spinoza, 2002). בהמשך לכך רולס הדד את אותה מחויבות כשהציע כי עקרונות צדק הם אלה שנבחרים מאחורי "מסך הבערות" – מצב שבו זהות ואינטרסים אישיים מנוטרלים (Rawls, 1971). הצהרת זכויות האדם והאזרח בצרפת משנת 1789, שהכריזה על חירות, שוויון וכבוד כזכויות טבעיות המחייבות את כולם ולא כערכים תלויי תרבות, הייתה סמלית באותה מידה (France National Assembly, n.d.).

הפרדוקס נעשה גלוי במיוחד באופן שבו קיבל המערב את המהפכה האיראנית בשנת 1979. אינטלקטואלים צרפתיים אחדים, שבראשם בלט מישל פוקו, עשו רומנטיזציה להתקוממות כביטוי אותנטי של התנגדות רוחנית למודרניות המערבית. זאת למרות שהמשטר החדש שקם סתר עקרונות של חילוניות, זכויות נשים וחירות הפרט, שאותם ביקש לשמר השיח על נאורות ועל זכויות אדם.

פרידריך ניטשה מוסיף ממד חשוב לאילן יוחסין זה, כאשר הוא דוחה אוניברסלים טרנסצנדנטיים (מושגים ורעיונות כלליים נשגבים, שמעבר לעולם הפיזי והחושי) ואבסולוטים מטאפיזיים (עקרונות מוחלטים שאינם ניתנים לשינוי), ומפרש התהוות (becoming) דרך רצון לעוצמה (will to power): דינמיקה אימננטית של יחסי כוח, תחרות וארגון מחדש שוב ושוב (Nietzsche, 2002). אין מדובר באוניברסל מוסרי אלא בתיאור האופן שבו החיים מציגים דפוסים או חוקיות (regularities) ללא צורך בטרנסצנדנטיות, ובכך שוללים שרירותיות. מה שנראה כאוטי מעוצב על ידי משחק הדדי בין כוחות – התנגשות, חזרה והתארגנות מחדש בתצורות משתנות – ללא חוקים קבועים. במובן זה ניטשה חובר לשפינוזה בדחיית הדוגמה הטרנסצנדנטלית והרלטיביזם המוסרי כאחד. שניהם מאשרים את הצורך והמבנה מבלי לפנות לאבסולוטים אלוהיים או תרבותיים, למרות שהמסגרות המטאפיזיות שלהם שונות (Nietzsche, 2002; Spinoza, 2002).

לעומת זאת, גישות פוסט־מודרניות ודה־קונסטרוי קטיביסטיות מסוימות הטילו ספק במעמדן של האוניברסלים. פוקו הדגיש את המקריות והתלות בנסיבות של "משטרי אמת" (regimes of truth), ואילו דרידה הדגיש את חוסר היציבות של המשמעות (Derrida, 1976; Foucault, 1980). לפי תאוריות אלו, אוניברסלים מובנים מחדש לעיתים קרובות כמבנים דיסקורסיביים, והמוסר נעשה פלורליסטי ופרספקטיבי (Baudrillard, 1994; Deleuze, 1994; Lyotard, 1984). ביקורות אלה אומנם נותנות ביטוי להדרות המוטמעות מן העבר בעצם הפנייה לאוניברסליות, אולם הן גם מסתכנות בשחיקת האפשרות של בסיס מוסרי משותף – שהוא הוא הבסיס הדרוש כדי למנוע משוא פנים ולכוון אמפתיה.

התאוריה הצרפתית והפיתוי של מהפכות לא־ליברליות

השפעתם של רעיונות אלה התעצמה כאשר היגרו אל מעבר לים. בעוד שהתאוריות הביקורתיות של פוקו ודרידה הוצבו בהקשר אירופי ספציפי, הן חלחלו לאוניברסיטאות אמריקאיות במהלך שנות ה־70 וה־80, שם נודעו בשם 'התאוריה הצרפתית' ועיצבו מחדש את האקדמיה האמריקאית. מה שהיה במקור ביקורות עתירות ניואנסים על אוניברסליות ועוצמה עבר במקרים מסוימים פישוט לתפיסת עולם שקבעה כי אמת עוצבה מחדש כנרטיב, מוסר כנקודת מבט ואוניברסליות כעניין מדיר (Cusset, 2008).

“התנגדות אנטי־קולוניאלית”. לעומת זאת, מהגרים מוסלמים, מיעוטים גזעיים וקבוצות פוסט־קולוניאליות הועלו לדרגת הפרולטרין החדש: מי שסובלים מקורבנות מערכתית ומי שסבלם מקנה להם חסינות מוסרית.

לתצורה המחודשת יש השלכות מעמיקות. היא מחליפה עקרונות צדק אוניברסליים בצורה של מהותנות מוסרית, שבה הזהות ולא המעשים היא שקובעת את הערך המוסרי. כפי שציין לורן בובה (Laurent Bouvet) בניתוח שלו בדבר חוסר הביטחון התרבותי, קריסת האוניברסליזם לכדי תביעות של קבוצות נפרדות מפצלת את הסדר המוסרי ושוחקת את האפשרות לסטנדרטים אוניברסליים (Bouvet, 2015).

מניע נוסף לתהליך הוא דינמיקה חזקה של קורבנות תחרותית, שבה היחס ללגיטימיות מוסרית הוא כאל משחק סכום אפס: כדי שקבוצה אחת תעלה לדרגת הסמל האולטימטיבי של דיכוי יש למזער, למחוק או לבטל את הלגיטימיות של הקורבנות ההיסטורית והעכשווית של קבוצות מתחרות, כמו יהודים (Chaumont, 1997; Taguieff, 2002).

מנגנונים פסיכולוגיים של אמפתיה מעוותת

נוסף על אידיאולוגיה, מנגנונים פסיכולוגיים מעמיקים את הפגיעות של אמפתיה לעיוותים. “היקשרות טראומטית” (trauma bonding), מושג שתואר לראשונה בחקר מערכות יחסים פוגעניות, מתארת את הקשר הפרדוקסלי של קורבנות לתוקף שלהם, מתוך ניסיון פסיכולוגי להשיב לעצמם חוקיות ושליטה (Dutton & Painter, 1993). בסולם חברתי יכול מנגנון זה להתבטא כסולידריות עם גורמים אלימים המוצגים כתנועות שחרור, גם כאשר השיטות שלהם מפירות זכויות יסוד.

באופן דומה, המושג “הזדהות עם התוקפן” של אנה פרויד מתאר כיצד יחידים או קבוצות מפנימים את תפיסת העולם של מי שמפעיל עליהם כוח (Freud, 1992). בשיח מערבי פוסט־קולוניאלי מנגנון זה מתבטא בדרך כלל בצורך כפייתי לאמץ את הנרטיב של מי שנתפס כ”מוכפף”, גם כאשר נרטיב זה כרוך בעוונות כלפי נורמות ליברליות דמוקרטיות. התוצאה אינה סולידריות אמיתית אלא כניעה במסווה של אמפתיה. דינמיקה זו מוצגת בצורה עוצמתית ברומן “כניעה” של מישל וולבק (Houellebecq, 2015), שבו האליטה האינטלקטואלית המערבית מאמצת בהדרגה אידיאולוגיה סמכותנית – לא באמצעות כפייה אלא באמצעות ויתור, עייפות מוסרית ונוחות פסיכולוגית של התמסרות.

המושג “אלטרואיזם פתולוגי” של ברברה אוקלי ועמיתיה תורם ממד נוסף: חמלה מנותקת משיקול דעת עלולה להוביל למדיניות הפוגעת הן בעצמי

הפרדוקס נעשה גלוי במיוחד באופן שבו קיבל המערב את המהפכה האיראנית בשנת 1979. אינטלקטואלים צרפתים אחדים, שבראשם בלט מישל פוקו, עשו רומנטיזציה להתקוממות כביטוי אותנטי של התנגדות רוחנית למודרניות המערבית. זאת למרות שהמשטר החדש שקם סתר עקרונות של חילוניות, זכויות נשים וחירות הפרט, שאותם ביקש לשמר השיח על נאורות ועל זכויות אדם (Afary & Anderson, 2005).

אוריינטליזם והלוגיקה של זהויות מהותניות

כפי שטען אדוארד סעיד, “אוריינטליזם” אינו רק אופן של תיאורים אלא משטר ייצוג (regime of representation) המגדיר כוח כתפיסה (Said, 1978). לפי אדוארד סעיד, מסורות אינטלקטואליות מערביות הקרינו לעיתים זהויות סימבוליות ופשטניות על ה”מזרח” והציגו אותו כאובייקט של היקסמות, קורבנות או טוהר מוסרי, אך בד בבד הן מגדירות את המערב כדומיננטי או רודני מטבעו. ביקורתו של סעיד התמקדה בייצוגים אימפריאליים, אולם ניכוסה בהמשך לשיח הפוסט־קולוניאלי והפרוגרסיבי שיחזר לא פעם את אותה מהותנות, רק בכיוון ההפוך: הלא־מערב הוצג באופן קבוע כמוסרי וכמי שנעשה לו עוול, בעוד דמוקרטיית מערביות הוצבו כמדכאות מעצם הגדרתן.¹

“הפרולטרין החדש”

ממד נוסף באילן יוחסין זה הוא המעבר ממאבק מעמדי כלכלי למאבק מבוסס זהות. בעוד שבעבר הוגדרו ה”מדוכאים” בעיקר על פי מעמד חברתי־כלכלי, כיום הם מוגדרים לפי גזע, מוצא אתני ומעמד פוסט־קולוניאלי. שינוי זה אינו רק אידיאולוגי אלא גם אסטרטגי. בחלק גדול מהמערב מעמד הפועלים – שבאופן מסורתי השתייך לשמאל והיה עמוד השדרה של הפוליטיקה הסוציאליסטית והפרוגרסיבית – נסחף לעבר תנועות לאומניות ואף לתנועות של ימין קיצוני, ונמשך לרעיונות של ריבונות, שימור תרבותי והתנגדות לגלובליזציה. לנוכח אובדן ציבור זה החלו תנועות פרוגרסיביות לחפש “פרולטרין” חדש. הן מצאו אותו במיעוטים גזעיים, בקהילות מהגרים ובאוכלוסיות פוסט־קולוניאליות, והבנו אותן מחדש בדמות קורבנות סימבוליים של עוול מערכתי.

במסגור הסימבולי המחודש יהודים קיבלו תיוג חדש – למרות מאות שנים של רדיפות שהגיעו לשיאן בשואה – יותר ויותר כ”לבנים”, “קולוניאליים” או “בורגנים”. מחיקת הטראומה ההיסטורית והגיוון התרבותי הייתה הכרחית כדי לשמור על הדיכויסמיה בין “מדוכא” ו”מדכא”. פגיעות יהודית בעבר ובהווה צומצמה או הוכחשה, ואילו אנטישמיות מוסגרה מחודש כצורה של

סיכום המסגרת התאורטית

אמפתיה היא אוניברסלית בתאוריה אך סלקטיבית בפועל. האוניברסליזם של הנאורות ביקש לכוון אותה באמצעות עקרונות משותפים; פוסט־מודרניזם ערער את האוניברסליזם; פוליטיקת זהויות הקצתה מחדש ערך מוסרי לאורך קווים סימבוליים. שינויים אלה, שהועצמו על ידי רפלקסים פסיכולוגיים ותמריצים פרפורמטיביים, יצרו את התנאים שבהם האמפתיה עצמה יכולה להיות נשק ולהעניק לגיטימיות למעשי אלימות מסוימים תוך פסילתם של אחרים.

מתודולוגיה

במחקר זה נעשה שימוש בגישה איכותנית המבוססת על ניתוח שיח ביקורתי כדי לחקור כיצד אמפתיה מוסגרת, עוותה והוקצתה באופן סלקטיבי בחלקים של השיח המערבי הפרוגרסיבי אחרי טבח חמאס ב־7 באוקטובר 2023. ניתוח שיח ביקורתי, שאותו פיתחו נורמן פיירקלאף וטאון ואן דייק, מספק כלים אנליטיים לחשיפת האופן שבו שפה משקפת ומשחזרת יחסי כוח, הנחות אידיאולוגיות ומסגור מוסרי (Fairclough, 2010; van Dijk, 2008). גישה זו מתאימה במיוחד לבחינת ההתלכדות של מנגנונים פסיכולוגיים, מושגים פילוסופיים ונרטיבים פוליטיים במרחב הקוגניטיבי של ביטחון לאומי.

מערך המחקר

מערך המחקר הוא פרשני ואקספלורטורי, ולא ניסויי. המטרה אינה מדידה סטטיסטית של משתנים סיבתיים אלא מיפוי דפוסי שיח חוזרים. הניתוח משלב שלושה ממדים:

- **ממד פילוסופי** – כיצד מסגרות רלטיביסטיות ופוסט־קולוניאליות חותרות תחת האוניברסליות.
- **ממד פסיכולוגי** – כיצד מנגנונים כמו היקשרות טראומטית, הזדהות עם התוקפן ואלטרואיזם פתולוגי מחזקים מסגורים אידיאולוגיים (Dutton & Painter, 1993; Freud, 1992; Oakley et al., 2012; Saad, 2020).
- **ממד אסטרטגי** – כיצד אמפתיה סלקטיבית משפיעה על הלגיטימיות של ישראל ועל חוסן של דמוקרטיות ליברליות בלוחמת מידע.

גוף המחקר

גוף המחקר כולל כארבעים טקסטים שנוצרו בין 7 באוקטובר 2023 למארס 2024 – תקופה של דיון ציבורי אינטנסיבי שבו שני שלבים נפרדים אך קשורים. הראשון לוכד את התגובות המיידיות, שבהן חלק מהשחקנים הצדיקו בגלוי את הטבח או עשו לו רומנטיזציה, תוך

והן באחר (Oakley et al., 2012). היא מסמנת את הנקודה שבה אמפתיה מפסיקה להיות פרו־חברתית והופכת להרס עצמי. גד סעד מרחיב זאת ל'אמפתיה אובדנית', שלפיה אינסטינקטים מוסריים, שאינם מעוגנים באוניברסלים, חותרים תחת ההישרדות עצמה (Saad, 2020). כדוגמה הוא מביא את האימוץ ללא ביקורת של מדיניות הגירה המונית, הממוסגרת כציווי הומניטרי אך עיוורת להשפעות ארוכות טווח כמו פיצול תרבותי או יבוא נורמות ואידיאולוגיות לא־ליברליות.

המושג 'אלטרואיזם פתולוגי' של ברברה אוקלי תורם ממד נוסף: חמלה מנותקת משיקול דעת עלולה להוביל למדיניות הפוגעת הן בעצמי והן באחר. היא מסמנת את הנקודה שבה אמפתיה מפסיקה להיות פרו־חברתית והופכת להרס עצמי. גד סעד מרחיב זאת ל'אמפתיה אובדנית', שלפיה אינסטינקטים מוסריים, שאינם מעוגנים באוניברסלים, חותרים תחת ההישרדות עצמה.

מוסריות פרפורמטיבית ואיתות סגולה

העיוותים האידיאולוגיים והפסיכולוגיים של האמפתיה מועצמים דרך האופי הפרפורמטיבי של השיח הציבורי המודרני. לפי התאוריה של פייר בורדייה שיח ציבורי מתפקד כשדה של הון סימבולי, שבו הכרה ויוקרה מבזרות בהתאם ליישור קו גלוי עם נורמות מוסריות דומיננטיות (Bourdieu, 1991). מחקר אמפירי עדכני המתבסס על תפיסת ההון הסימבולי של בורדייה הדגים כיצד מנגנון זה פועל בצורה של התפארות מוסרית (moral grandstanding) – ביטוי של איתות סגולה (virtue signaling) לצורך השגת מעמד, שבו הפרט עושה שימוש בשיח מוסרי כדי לשפר את מעמדו בקבוצה (Grubbs et al., 2019). המדיה החברתית מעצימה דינמיקה זו: התפרצות זעם מתוגמלת, ניואנסים גובים מחיר ואמפתיה מצטמצמת להון סימבולי במקום עיקרון אוניברסלי.

דינמיקה זו מהדהדת את ההבחנה של מקס ובר בין 'אתיקה של שכנוע' (פעולה מתוך עיקרון ללא קשר לתוצאות) ל'אתיקה של אחריות' (פעולה מתוך מודעות לתוצאות) (Weber, 2004). פרוגרסיביות קיצונית בצורותיה התיאטרליות מקריבה לעיתים את שניהם: שכנוע מצטמצם לטהרנות רטורית, ואחריות ליישור קו פרפורמטיבי. הציווי הקאנטיאני (הצו הקטגורי) ננטש לטובת מראית עין. בסביבה כזו אמפתיה הופכת לסמל של זהות קבוצתית.

קליטה בזירות אקטיביסטיות, אקדמיות ותקשורתיות); שלישית, פרקטיקות חברתיות ברמה המאקרו (מסגרות מוסריות פוסט־קולוניאליות ומבוססות זהות). בהתאם לגישתו הסוציו־קוגניטיבית של ואן דייק הוקדשה תשומת לב למודלים המנטליים ולייצוגים החברתיים המנחים אמפתיה סלקטיבית (למשל, סיווג מוסרי של מדוכא/מדכא), ובכך מקשרים בחירות לשוניות לסכמות אידיאולוגיות משותפות.

שיקולים אתיים

כל המקורות שנותחו היו טקסטים זמינים לציבור. במידת הצורך נמחקו פרטים מזוהים של המחברים, כדי להגן על הפרטיות ומבלי לפגוע בשלמות ניתוח השיח.

מגבלות המחקר

כמו בכל הגישות האיכותניות, הממצאים הם פרשניים ולא סטטיסטיים, ואינם מתיימרים להיות ממצאים. גוף המחקר הקטן יחסית אינו יכול לייצג את כל השיח שנוצר אחרי 7 באוקטובר. עם זאת, ניתוח שיח ביקורתי מאפשר קישור טקסטים פרשניים למגמות אידיאולוגיות ותרבותיות רחבות יותר ומספק תובנות לגבי מנגנונים חוזרים של אמפתיה סלקטיבית והשלכותיהם על ביטחון לאומי. אומנם במחקר לא נעשה שימוש במבחן פורמלי של מהימנות בין מעריכים (intercoder reliability), שהוא שיטה נפוצה יותר לניתוח תוכן כמותני, אולם ההקפדה האיכותנית הובטחה באמצעות מדדים חלופיים, ובהם קטגוריות תיוג מוגדרות מראש, סמנים לשוניים ובדיקות עקביות חוזרות ונשנות. גישה זו מיתנה את הסובייקטיביות וחיצקה את הביטחון בכך שהממצאים ישקפו מנגנונים מבניים חוזרים ולא פרשנויות מבודדות.

ממצאים: 7 באוקטובר והיפוך השיח על אמפתיה

הטבח שביצע חמאס ב־7 באוקטובר 2023 הוא נקודת מפנה מוסרית בעימותים בני זמננו. מנקודת המבט של אתיקה אוניברסלית, מעשי הזוועה היו אמורים לעורר גינוי חד־משמעי. עם זאת, בחלקים מהשיח המערבי הפרוגרסיבי המתקפה לא תוארה כפשע נגד האנושות אלא מוסגרה מחדש כסימפטום של דיכוי קולוניאלי והתנגדות.

להגברת הבהירות האמפירית של המחקר מובאות בניתוח להלן דוגמאות מייצגות מתוך ארבעים טקסטים. דוגמאות אלה אינן קטלוג מקיף אלא מקרים ממחישים החושפים כיצד נוצרה לוגיקת שיח משותפת בזירות השונות של השיח הציבורי. בחלק זה מיושם ניתוח שיח ביקורתי כדי להדגיש דפוסי שיח חוזרים, שהגיעו לשיאם

הכרה מועטה או ללא הכרה כלל בקורבנות הישראלים. השלב השני מכסה את המסגור מחדש שחל לאחר מכן, ואשר במהלכו תשומת הלב עברה כמעט לחלוטין לתגובת ישראל, ומעשי הזוועה המקוריים נעקרו מבחינה מוסרית או נמחקו.

גוף המחקר כולל מאמרים אקדמיים, מניפסטים של אקטיביסטים ומדיה באנגלית ובצרפתית, שנלקחו מכלי תקשורת מרכזיים, מבלוגים אקדמיים, מאתרי אינטרנט של ארגוני אקטיביסטים ומפלטפורמות מובילות של רשתות חברתיות. הבחירה שמה דגש על השפעה וערך פרדיגמטי ולא על תדירות סטטיסטית, בהתאם לאוריינטציה האיכותנית של ניתוח שיח ביקורתי.

שלושה קריטריונים הנחו את הבחירה: הראשון: סמכות — מחברים או מוסדות בעלי השפעה מוכרת בעיצוב השיח (למשל, ג'ודית באטלר; קבוצות הסולידריות הפלסטיניות של הרווארד); השני: נראות — טקסטים המגיעים לתפוצה רחבה או זוכים לאזכורים רבים (למשל, המאמר A textbook case of genocide מאת רז סגל); השלישי: ייצוגיות — ביטוי ברור לאחד מדפוסי השיח המרכזיים (למשל, איור מצנח הרחיפה של תנועת BLM בשיקגו כסולידריות פרפורמטיבית). ההשפעה נמדדה לא לפי תוצאות אלא לפי יכולתו של הטקסט לשמש מודל משפיע בתוך היפוך השיח הכללי.

אסטרטגיית הניתוח

התיוג התבצע באופן חוזר ונשנה (איטרטיבי). בשלב הראשון התבצע ניתוח פיילוט של 10 טקסטים, כדי לזקק קטגוריות ומדדים לפני יישומם על גוף המחקר המלא. סכמת התיוג הסופית כללה ארבע קטגוריות חוזרות: הראשונה — מסגור מחדש של התוקפים כשחקנים במאבק קולוניאלי או "התנגדות חמושה"; השנייה — דה־לגיטימציה של הקורבנות באמצעות תיוג שלהם כ"מתנחלים"/שותפים לדבר עבירה; השלישית — הצהרות פרפורמטיביות של סולידריות; והרביעית — מסגור התגובה הצבאית של ישראל כ"רצח עם". עבור כל קטגוריה זוהו מראש סמנים לשוניים ורטוריים ספציפיים (למשל תוויות כגון "מתנחל", "התנגדות", "רצח עם" או סיסמאות בינאריות). סמנים אלה שימשו כמנחי תיוג, כדי לוודא שהפרשנויות יישארו עקביות בכל הטקסטים ולמנוע שינויים אד הוק בשיפוט.

אופרציונליזציה של המסגרת התאורטית

הגדרה אופרציונלית של המסגרת באמצעות שילוב המודל המשולש של פיירקלאף: ראשית, מאפיינים טקסטואליים ברמת המיקרו (לקסיקון, מודאליות, טרנזיטיביות); שנית, פרקטיקות של שיח (הפקה, הפצה,

ששימש כלי מסגור מקסימליסטי, שלל מישראל כל אפשרות לטעון להגנה עצמית והשלים את ההיפוך שבו הזוועות של 7 באוקטובר נעלמו מהשיח והותירו את ישראל לבדה כתוקפן המוחלט.

דין

על פי הממצאים זהו דפוס השיח הדומיננטיים; הדיון שלהלן מפרש את משמעותם הרחבה יותר ומראה כיצד שפה, זיכרון ורגש מתכנסים באופן השחק סטנדרטים מוסריים אוניברסליים, וכיצד דינמיקה זו מנוצלת באופן אסטרטגי בשדה הלוחמה הקוגניטיבית.

מנגנונים אנליטיים: שפה כזהות וזיכרון כנשק

מנקודת מבט של ניתוח שיח ביקורתי, הבחירות הלשוניות הן שחושפות את הארכיטקטורה המוסרית של השיח. מונחים כמו רצח עם או התנגדות מתפקדים כסמני זהות, המאותתים על יישור קו מוסרי בתוך שדה מקוטב והופכים את השפה לוווקטור של שייכות. מנגנון זה תורם למה שתאורטיקנים של שיח מתארים כהבניה של 'אתוס קולקטיבי' – זהות שיח משותפת המאחדת את הדוברים באמצעות ערכים משותפים ואוריינטציות רגשיות (Amossy, 2010). בשדה הפרוגרסיבי שנבחן כאן אתוס זה לובש את הצורה המוסרית של "קהילת הצדיקים", שבה אמינות מוסרית אינה נשענת על דיוק עובדתי אלא על קונפורמיות רגשית. באמצעות תהליך זה אמפתיה מפסיקה להיות יכולת מוסרית אוניברסלית והופכת לסמן של לגיטימיות קבוצתית.

המהלך הרטורי למסגור תגובת ישראל כ"רצח עם" הוא הדוגמה האולטימטיבית למנגנון זה, והוא לא הופיע בחלל ריק. זמן רב לפני 7 באוקטובר, ההאשמה ב"רצח עם של הפלסטינים" תפקדה כמוטיב חוזר בשיח האנטי-ציוני ופעלה לצד דימוי ה"נאציפיקציה" של ישראל (Taguieff, 2002; Wistrich, 2012). שניהם נשענים על ההיפוך הסמלי של השואה: צאצאי קורבנות השואה מוצגים כיורשיהם המוסריים שהפכו למבצעי המעשים, ואילו הפלסטינים מוצגים בתפקיד "היהודים החדשים". דינמיקה זו מדגימה את מה שז'אן מישל שומון (Chaumont, 1997) מכנה "קורבנות תחרותית", שבה לגיטימיות מוסרית תלויה בהתמקמות בדרגה הגבוהה ביותר בהיררכיה של סבל. זוהי דוגמה רבת עוצמה למה שההיסטוריון הנרי רוסו הגדיר כ"תסמונת" של זיכרון – "עבר שלא יעבור" (un passé qui ne passe pas), שחדל להיות היסטוריה והופך לתסריט מוסרי אובססיבי של ההווה, שניתן לעיצוב אינסופי (Rousso, 1990). חיבור של ישראל עם נאציזם ועזה עם מחנה ריכוז גורם לכך שהרטוריקה הופכת את הזעם המוסרי להצהרת

במהלך המשמעותי ביותר: מסגור התגובה הצבאית של ישראל כרצח עם.

מסגור מחדש של טרור כהתנגדות

דפוס חוזר בשיח היה מסגור מחדש של הטבח ב-7 באוקטובר כפעולת התנגדות. אינטלקטואלים בולטים כמו ג'ודית באטלר תיארו במפורש את הטבח כ"מעשה של התנגדות חמושה" (Bherer, 2024). הם דחו את סיווגו כטרור או כאנטישמיות ומיקמו אותו בתוך מאבק רחב יותר נגד שליטה קולוניאלית. שינוי רטורי זה מעתיק את סוכנות הפעולה (agency) מהתוקפן אל מבנים חברתיים היסטוריים ומגדיר מחדש אלימות המונית מכוונת כתגובה שנקבעה בצורה מובנית.

דה-לגיטימציה לקורבנות באמצעות הגדרתם כשותפים לדבר עבירה או "מתנחלים"

אסטרטגיה נפוצה נוספת כללה הפשטת הקורבנות הישראליים ממעמדם כאזרחים על ידי הצגתם כשותפים לעוול מערכת. הצהרה שפרסמו ארגוני סטודנטים בהרווארד המזדהים עם הפלסטינים ב-9 באוקטובר 2023 הכריזה כי ישראל "אחראית באופן מלא לכל האלימות המתפתחת" (Hill & Orakwue, 2023). בכך הם מחקו את ההבחנה בין אזרחים שנרצחו ב-7 באוקטובר לבין מוסדות המדינה. מהלכים רטוריים כאלה מעלימים את ההבחנה בין אזרחים ללוחמים ומבטלים את הלגיטימיות לאמפתיה כלפי הקורבנות.

סולידריות פרפורמטיבית ואיתות סגולה

דפוס שלישי הדגיש את הסולידריות כמופע טקסי. סניף שיקגו של תנועת Black Lives Matter פרסם ברשת X ב-11 באוקטובר 2023 (ומאוחר יותר מחק) איור המתאר מצנח רחיפה עם דגל פלסטין – התייחסות מפורשת לשיטת התקיפה ב-7 באוקטובר – והפיץ אותו כסמל לתמיכה (Center of Extremism, 2023). איורים וסימאות בינאריות שהוכנו מראש, כמו 'שתיקה היא אלימות' (Silence is violence), התפשטו ברשת בתוך שעות ספורות מהטבח. במקרים כאלה אמפתיה פעלה כהון סימבולי המאותת על השתייכות לקבוצה.

מסגור תגובת ישראל כרצח עם

המהלך הדיסקורסיבי הבולט ביותר היה המסגור המיידי של התגובה הצבאית של ישראל כ"רצח עם". ב-13 באוקטובר 2023 תיאר חוקר לימודי השואה ורצח עם רז סגל את האירועים כ"מקרה מובהק של רצח עם" (Segal, 2023) – ניסוח שהופך במהירות ברשתות אקטיביסטיות ואקדמיות. המונח רצח עם (ג'נוסייד),

ישראל כפרדיגמה: ההשלכות על דמוקרטיות ליברליות

הפיכת האמפתיה לנשק מטילה מעמסה אסטרטגית ישירה על ישראל. 7 באוקטובר מוסגר מחדש על ידי חלק מהשחקנים כהתנגדות קולוניאלית, תוך ערעור הלגיטימיות של ישראל וניסוח מחדש של תגובת ההגנה העצמית שלה כתוקפנות. קמפיינים של דה־לגיטימציה מצד מדינות עוינות ותנועות טרנס־לאומיות מנצלים סביבת שיח זו וממנפים אשמה פרוגרסיבית (אשמת הליברלים, progressive guilt) וסולידריות עם ה"מדוכאים", תוך מחיקת עקרונות אוניברסליים שהיו אמורים לגנות את הטרור.

7 באוקטובר מוסגר מחדש על ידי חלק מהשחקנים כהתנגדות קולוניאלית, תוך ערעור הלגיטימיות של ישראל וניסוח מחדש של תגובת ההגנה העצמית שלה כתוקפנות.

דינמיקה זו מדגימה כיצד אמפתיה כשלעצמה הופכת לנשק של לוחמת מידע. על ידי היפוך תפקידים בין הקורבן והתוקפן, הנרטיבים העוינים מתמרנים את הקהל המערבי, משפיעים על דיוני מדיניות ומחלישים את יכולתה של ישראל לשמר תמיכה בינלאומית. 7 באוקטובר היה אפוא לא רק תקיפה פיזית אלא גם מתקפת שיח על הלגיטימיות של ישראל.

ואולם פגיעות זו אינה ייחודית לישראל. דמוקרטיות נוספות מתמודדות עם סיכונים דומים כאשר אויבים מנצלים נרטיבים של קורבנות. פיגועי ה־11 בספטמבר, הטרור הג'האדיסטי באירופה וההצדקות לקיצוניות שמאל מתקופת המלחמה הקרה ממחישים כולם את אותו מנגנון: אלימות ממוסגרת מחדש כהתנגדות, ואמפתיה מחולקת מחדש לאורך קווי זהות.

קריסת האוניברסליות יוצרת פגיעה רחבה יותר בבהירות המוסרית. דמוקרטיות המתרצות אלימות כהתנגדות פוגעות הן בחוסן הפנימי והן באמינות הבינלאומית. כלפי חוץ, דיסאינפורמציה משגשגת כאשר אליטות פוליטיות ואינטלקטואליות מאמצות רלטיביזם. כלפי פנים, סטנדרטים כפולים שוחקים את האמון במוסדות, מלבים אכזבה בקרב האזרחים ומחלישים את הלכידות.

ישראל מייצגת מקרה ייחודי ופרדיגמטי כאחד. הנסיבות שלה ייחודיות אך הדינמיקה הנצפית — דה־לגיטימציה של הקורבנות, נורמליזציה של האלימות וסטנדרטים של מוסר כפול — חוזרת על עצמה בדמוקרטיות שונות. לכן ישראל לא רק מגינה על

זהות פרפורמטיבית — מעשה של שייכות בתוך "קהילת הצדיקים" המוגדרת על ידי התנגדותה לישראל.

שחיקת הסטנדרטים האוניברסליים

כבוד, חירות ושוויון הוצגו כאוניברסליים ובלתי ניתנים למשא ומתן מתקופת הנאורות ועד משטר זכויות אדם שלאחר מלחמת העולם השנייה. ואולם אחרי 7 באוקטובר 2023 זכויות ואמפתיה נחלקו מחדש לאורך קווי זהות: התוקפנים שסומנו כ"מדוכאים" זכו ללגיטימיות, ואילו קורבנות שתויגו כ"קולוניאליסטים" הופשטו מהלגיטימיות שלהם. היפוך זה מערער את ההנחה של זכויות אדם: אם כבוד תלוי בזהות הוא כבר אינו אוניברסלי, אלא מותנה. אסימטריה כזו אינה חדשה. אחרי פיגועי ה־11 בספטמבר היו פרשנים שהצדיקו את הטרור של אל־קאעדה כ"תגובה" לאימפריאליזם האמריקאי. בשנות ה־70 חלקים מהשמאל הרדיקלי האירופי עשו רומנטיזציה לקבוצות כמו הבריגדות האדומות או סיעת הצבא האדום (כנופיית באדר־מיינהוף) והתייחסו אליהן כאל ביטויים אותנטיים של מאבק מהפכני, תוך מזעור האלימות שלהן נגד אזרחים. בעקבות המתקפות במערכת העיתון שרלי הברדו ובמועדון בטקלן בצרפת הופיע דפוס דומה בחוגים אקטיביסטיים ואינטלקטואליים מסוימים: אלימות ג'האדיסטית מוסגרת כתוצר של דחיקה לשוליים, בעוד שלעיתים התייחסו לקורבנות בביטול כאל שותפים ל"פרובוקציה". בכל אחד מהמקרים פגיעה באזרחים מוסגרת מחדש כתוצר של הבנה ולא של אחריות מוסרית, ואמפתיה נחלקה מחדש לפי קטגוריות מבוססות זהות ולא לפי מעשים. אלימות התקבלה בסלחנות אם מבצעה היו שחקנים שסומנו כמדוכאים, ואילו מדינות דמוקרטיות נדרשו לסטנדרטים כה מוחלטים עד שהסבל שלהן נדחה כבלתי לגיטימי. דינמיקה זו באה כיום לידי ביטוי פוליטי במה שחלק מהפרשנים מכנים "הברית האדומה־ירוקה" (Red-Green alliance), שבה תנועות שמאל קיצוני (אדום) ואסלאמיסטיות (ירוק) מסוימות מתכנסות סביב נרטיב אנטי־אימפריאליסטי ואנטי־מערבי משותף. ביטוי מרכזי של ברית זו הוא ה"פלסטיניזציה" של פלח בזהות הפרוגרסיבית, שבה מעלים את המאבק הפלסטיני ממעמד של סוגיה פוליטית לסמן העיקרי של שייכות מוסרית ופוליטית. מרכזיות זו, אשר לרוב מגדירה מחדש את הסכסוך הישראלי־פלסטיני כמוקד הרעש הסימבולי של כל העוולות הגלובליות, עוזרת להסביר מדוע סולידריות יכולה להפוך לריטואל זהות מוכן מראש במקום לתגובה מובחנת המותאמת לאירועים ספציפיים (Taguieff, 2002).

שתחזק את הערכים המשותפים המשמשים כמערכת החיסון של החברה מפני התקפות נרטיביות כאלה.

המלצות למדיניות: אסטרטגיית תקשורת המעוגנת בערכים אוניברסליים

ממצאי המחקר הנוכחי מעלים כי כאשר אמפתיה סלקטיבית מנותקת מעקרונות אוניברסליים היא אינה רק עיוות אתי אלא גם נטל אסטרטגי. ישראל ודמוקרטיות אחרות המתמודדות עם לוחמה נרטיבית חייבות לאמץ אסטרטגיות תקשורת שגם מגינות על הלגיטימיות וגם מאשררות באופן פראקטיבי את האוניברסליות. אסטרטגיות אלו צריכות לפעול לאורך שלושה צירים משלימים: תקשורת התקפית, תקשורת הגנתית ומסגור אסטרטגי.

תקשורת התקפית: לעגן את ישראל בערכים דמוקרטיים אוניברסליים

אמפתיה סלקטיבית מפוררת לגיטימיות כאשר טענות מוסריות מנוסחות במונחים של זהות. הממצאים מלמדים שדמוקרטיות בכלל וישראל בפרט צריכות להציג עצמן באופן עקבי כחלק מהמשפחה הליברלית-דמוקרטית, המבוססת על עקרונות משותפים כמו חירות, שוויון ושלטון החוק.

- **נורמות דמוקרטיות כעוגנים אסטרטגיים:** נאומים פוליטיים, מעורבות תקשורתית ופעילות דיפלומטית צריכים להדגיש במפורש את דבקותה של ישראל בערכים דמוקרטיים כמו עצמאות שיפוטית, הגנה על זכויות אזרח וייצוג מיעוטים. הלגיטימיות וההשפעה של מדינה מתחזקות במידה ניכרת כאשר ערכיה נתפסים כמושכים ומותאמים לנורמות אוניברסליות – מרכיב מרכזי של "עוצמה רכה" (Nye, 2004).

- **הצגת ראיות מוחשיות לאוניברסליזם בפועל:** פניות מופשטות לדמוקרטיה צוברות כוח כאשר הן נתמכות בדוגמאות מוחשיות, למשל פעולות סיוע הומניטרי, פסיקות בית המשפט העליון המגינות על זכויות מיעוטים או תרומות לבריאות וטכנולוגיה ברמה עולמית. תקשורת מבוססת ראיות מגבירה את האמינות ומפחיתה תפיסות של תעמולה.

- **מיצוב ישראל כתורמת למוצרים גלובליים (Global Goods):** יש למסגר חידושים ברפואה, סיוע באסונות וניהול סביבתי לא רק כהישגים לאומיים אלא גם כתרומות לאנושות. מסגור זה מתיישב עם תאוריות של "דיפלומטיה ציבורית" כאספקת מוצרים גלובליים "ציבוריים", הטוענות כי מדינות משפרות את הלגיטימיות שלהן על ידי הדגשת תרומתן החיובית הכוללת לאתגרים המשותפים (Cowan & Arsenault, 2008).

הלגיטימיות שלה אלא גם משמשת מקרה מבחן לשאלה אם האוניברסליזם יכול לשרוד כבסיס לסדר דמוקרטי.

ביטחון קוגניטיבי כזירת הקרבות החדשה

התהליך כולו הוא דוגמה מושלמת ללוחמה קוגניטיבית, שמתייחסת להתמקדות מכוונת בתפיסות, בשיפוט וברגש כתחומי פעולה. בניגוד לתעמולה קלאסית, לוחמה קוגניטיבית מנצלת אמונות קיימות ורפלקסים מוסריים במקום לבדות שקרים. המטרה היא לעצב משמעות קולקטיבית כשלעצמה – להפוך פרשנויות מסוימות לדומיננטיות מבחינה חברתית ומוסרית. במובן זה המניפולציה של האמפתיה הופכת לכלי אסטרטגי: היא משנה את התפיסה המוסרית עוד לפני הוויכוח על העובדות ומונעת מראש דיון רציונלי.

הפיכת האמפתיה לנשק אינה פועלת באמצעות דיסאינפורמציה קונונציונלית אלא באמצעות ניצול מתוחכם הרבה יותר של פגיעויות אידיאולוגיות שכבר קיימות בחברה. השחקנים העוינים הבינו שאין צורך להמציא שקרים באופן שיטתי, אם אפשר לפעול מבפנים ולהעצים ולהאיץ קריסה ממשית של עקרונות אוניברסליים ומשותפים.

אסטרטגיות תקשורת צריכות להדגיש כי אמפתיה סלקטיבית היא בגידה בערכים הפרוגרסיביים עצמם, משום שהיא מתרצת אלימות ושוחקת זכויות אדם אוניברסליות.

אסטרטגיה זו אינה מוגבלת למניפולציה על השיח המערבי. ניתן לראות את המקבילה שלה במבצעי השפעה מתועדים שביצע המשטר האיראני נגד הציבור הישראלי ברשתות החברתיות בשנים האחרונות – פעולות שנועדו להעמיק שסעים פנימיים ולזרוע כאוס חברתי. קמפיינים אלה נועדו לכרסם בחוסן הלאומי מבפנים על ידי העצמת תכנים מקטבים הקשורים לוויכוחים פוליטיים, רפורמות משפטיות או מתחים בין דתיים לחילונים.

בין באמצעות ניצול של האשמה פוסט־קולוניאלית באקדמיה המערבית או של הוויכוח הפוליטי בתוך ישראל, המטרה האסטרטגית הבסיסית זהה: לכרסם בליכודות החברתית, לשתק את הרצון הפוליטי ולפרק את היסודות הנורמטיביים של הלגיטימיות הדמוקרטית. מטרה זו עולה בקנה אחד עם דוקטרינות של לוחמה היברידית, שבהן המטרה היא לתמרן את היריב לקבל מרצונו החלטות הכרוכות בהרס עצמי. לפיכך, כדי להתגונן מפני איום רב־צדדי זה יש צורך ביותר מאשר בדיקת עובדות; נדרשת אסטרטגיה לאומית איתנה לביטחון קוגניטיבי,

- **מסגור נרטיבי המבוסס על אוניברסליזם:** אסטרטגיות תקשורת צריכות להדגיש כי אמפתיה סלקטיבית היא בגידה בערכים הפרוגרסיביים עצמם, משום שהיא מתרצת אלימות ושוחקת זכויות אדם אוניברסליות. על ידי מסגור מאבקה של ישראל כחלק מההגנה הרחבה יותר על הדמוקרטיה הליברלית, תקשורת התקפית ממקמת את הביטחון הלאומי בתוך נרטיב אסטרטגי משכנע שנועד לעצב את הסדר העולמי הנורמטיבי (Miskimmon et al., 2013).
- **בניית בריתות עם קולות פרוגרסיביים חלופיים והגברת נרטיבים נגדיים:** תקשורת אסטרטגית צריכה לפעול באופן יזום כדי לזהות, לערב ולהגביר את קולם של החוגים הפרוגרסיביים הממשיכים לתמוך בערכים אוניברסליים. ביקורת פנימית היא כלי רב עוצמה לשבירת הנרטיב העוין הדומיננטי ולחשיפת חוסר הקוהרנטיות האינטלקטואלי והמוסרי שלו, שיאפשרו לתפוס את היוזמה בוויכוח הנורמטיבי.
- **שיתוף מומחי אימות בלתי תלויים:** אקדמאים, מומחים במשפט ואנשי מקצוע בתחום ההומניטרי, שכולם בלתי תלויים, יכולים לספק הקשר מהימן. אמינותם חשובה בייחוד בפנייה לקהלים ספקניים. לכן דמוקרטיה צריכה להשקיע במסגרות מובנות שיאפשרו התערבות מהירה של מומחי אימות כאלה, תוך הבטחת עצמאותם ושקיפותם.
- **הדגשת סיכונים מערכתיים:** נקודה אחרונה, התקשורת צריכה להדגיש כי אמפתיה סלקטיבית לא רק מזיקה לישראל אלא גם פוגעת באוניברסליות של זכויות אדם ובחוסן של דמוקרטיה ליברליות בכלל. התייחסויות השוואתיות להקשרים דמוקרטיים אחרים (למשל, מקרים באיחוד האירופי או בארצות הברית) יכולות להדגים כיצד אמפתיה סלקטיבית שוחקת את הבהירות המוסרית באופן אוניברסלי, ולא רק לגבי ישראל.

מסגור אסטרטגי: קישור בין המאבק של ישראל לסדר הדמוקרטי-ליברלי

אין לראות בדה-לגיטימציה של ישראל מקרה יחיד אלא חלק משחיקה רחבה יותר של ערכים אוניברסליים. לכן תקשורת אסטרטגית חייבת להדגיש את האינטרסים המשותפים לכל הדמוקרטיות.

- **הקבלה לדמוקרטיה אחרות:** הדגשת קווי דמיון בין אתגרי הביטחון של ישראל לאלה העומדים בפני אירופה או צפון אמריקה (טרור אסלאמיסטי, דיסאינפורמציה, רדיקליזציה) מאפשרת למסגר את הלגיטימיות של ישראל כבלתי ניתנת להפרדה משאלת הישרדותן של נורמות דמוקרטיות.

- **הסתמכות על נקודות התייחסות היסטוריות משותפות:** מתקופת הנאורות ועד משטר זכויות אדם שלאחר מלחמת העולם השנייה, ישראל צריכה למקם את מאבקה במסגרת ההתקדמות הכללית של הגעה להישגים אוניברסליסטיים.

- **פנייה לקהלים פרוגרסיביים במונחים שלהם:** ערכים פרוגרסיביים כמו שוויון וכבוד יכולים לשמש גשרים. התקשורת צריכה להדגיש כיצד אמפתיה סלקטיבית היא בגידה בערכים אלה משום שהיא מתרצת אלימות ושוחקת אוניברסליות. גישה זו מחייבת ניווט זהיר, שכן היא מסתכנת בפסילתה עקב תפיסתה כניכוס ציני. לכן יש ליישם אותה בכנות אינטלקטואלית אמיתית ותוך נכונות להבדיל בין ביקורת מדיניות לגיטימית לבין דה-לגיטימציה מוחלטת.

- **הבחנה בין ביקורת לדה-לגיטימציה:** הכרה בביקורת לגיטימית על מדיניותה של ישראל, תוך

תקשורת הגנתית: סתירת עיוותים ואמפתיה סלקטיבית

נרטיבים מעוותים משגשים כאשר אין מערערים עליהם. הממצאים מלמדים שדמוקרטיה חייבות לפתח תגובות מהירות, מתוחכמות מבחינה טכנולוגית ועקביות לדיסאינפורמציה ולהיפוכי שיח.

- **ניטור סמנטי מבוסס AI ותגובה מהירה:** ניתן לשפר במידה משמעותית את התקשורת ההגנתית באמצעות מערכות ניטור סמנטי המבוססות על בינה מלאכותית. מעבר לזיהוי מילות מפתח בלבד, פלטפורמות אלו מסוגלות לזהות דפוסי שיח בקנה מידה גדול, כגון דה-לגיטימציה של קורבנות או היפוך נרטיב. ניתוח מיליוני פוסטים בשפות רבות ברשתות החברתיות מאפשר לזהות בשלב מוקדם קמפיינים עוינים לפני שהם מגיעים למסה קריטית, כלומר לנצל חלון הזדמנויות מכריע להתערבות בזמן. האתגר העיקרי הוא לשמר אמינות ולהימנע מתפיסות של תעמולה מטעם המדינה. כדי למתן סיכון זה התוצרים צריכים לתת עדיפות לדיוק עובדתי ולשקיפות, תוך הסתמכות רבה על מודיעין אמין ממקורות גלויים, שניתן לאימות בלתי תלוי.

- **עקביות בגינוי:** אמינות תלויה בסופו של דבר בהחלת סטנדרט אתי זהה על כל מעשה אלימות. גינוי עקבי של אלימות — ללא קשר לזהות התוקפן — מחזק את טענת ישראל לאוניברסליות ומונע האשמות בצביעות. נקודת מוצא אתית זמינה לציבור תוכל לשמש נקודת ייחוס בתקשורת הרשמית.

ג'ואנה ממן היא אנליסטית בכירה ואסטרטגית נתונים המתמחה באנטישמיות, באידיאולוגיות רדיקליות וביטחון קוגניטיבי. במשך עשור לערך היא הובילה פרויקטים ממשלתיים בצומת שבין בינה מלאכותית, ניתוח שיח ולוחמה נרטיבית, במטרה לזהות ולפעול נגד שיח אנטישמי ברשת. בימים אלה היא משלימה עבודת דוקטור במדעי הרוח הדיגיטליים באוניברסיטת סורבון ועובדת כחוקרת בכירה במודיעין איומים מבוסס בינה מלאכותית המתמקד בקיצוניות אלימה. jo.mamane@gmail.com

מקורות

- Afary, J., & Anderson, K. B. (2005). *Foucault and the Iranian revolution: Gender and the seductions of Islamism*. University of Chicago Press.
- Amossy, R. (2010). *La présentation de soi: Ethos et identité verbale*. Presses Universitaires de France.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* [S.F. Glaser, Trans.]. University of Michigan Press (Original work published 1981).
- Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. Oxford University Press.
- Bherer, M.O. (2024, March 15). Judith Butler, by calling Hamas attacks an act of armed resistance, Judith Butler rekindles controversy on the left. *Le Monde*. <https://tinyurl.com/ywb238be>
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power* [J.B. Thompson, Ed.; G. Raymond & M. Adamson, Trans.]. Harvard University Press.
- Bouvet, L. (2015). *L'insécurité culturelle*. Fayard.
- Center of Extremism (2023, October 12). *Fringe-Left Groups Express Support for Hamas's Invasion and Brutal Attacks in Israel*. ADL. <https://tinyurl.com/2udyhwpX>
- Chaumont, J.M. (1997). *La concurrence des victimes: Génocide, identité, reconnaissance*. La Découverte.
- Cowan, G., & Arsenault, A. (2008). Moving from monologue to dialogue to collaboration: The three layers of public diplomacy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 10-30. <https://doi.org/10.1177/0002716207311863>
- Cusset, F. (2008). *French theory: How Foucault, Derrida, Deleuze, & Co. transformed the intellectual life of the United States* [J. Fort, Trans.]. University of Minnesota Press.
- Decety, J., & Lamm, C. (2006). Human empathy through the lens of social neuroscience. *The Scientific World Journal*, 6, 1146-1163. <https://doi.org/10.1100/tsw.2006.221>
- Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition* [P. Patton, Trans.]. Columbia University Press. (Original work published 1968).
- Derrida, J. (1976). *Of grammatology* [G.C. Spivak, Trans.]. Johns Hopkins University Press. (Original work published 1967).
- Dutton, D.G., & Painter, S. (1993). The battered woman syndrome: Effects of severity and intermittency of abuse. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63(4), 614-622. <https://doi.org/10.1037/h0079474>

דחייה נחרצת של כל ערעור על זכותה של ישראל להתקיים ולהגדרה עצמית, מחזקת את הכנות והאמינות האינטלקטואלית.

סיכום ומסקנות

הפיכת האמפתיה לנשק היא נקודת תורפה מרכזית של דמוקרטיה במערכה על המרחב הקוגניטיבי. ההמלצות למדיניות שפורטו לעיל – עיגון תקשורת התקפית בערכים אוניברסליים, פריסת אמצעי הגנה מתקדמים מבחינה טכנולוגית ומסגור אסטרטגי של מאבקה של ישראל בתוך הסדר הליברלי-דמוקרטי הרחב יותר – נועדו להתמודד ישירות עם אתגר זה. המלצות אלו נועדו לתבוע מחדש אמפתיה כמשאב אוניברסלי, המותווה על ידי אמת ובהירות מוסרית.

המחטף שנעשה לאינסטינקט האנושי הבסיסי הזה חושף משבר אסטרטגי עמוק. כאשר המוסר קורס לכדי העדפה או משוא פנים הוא שוחק את הלגיטימיות הבינלאומית, מגביל את חופש הפעולה ומשאיר חברות חשופות לדיסאינפורמציה ולאליברליזם. עבור ישראל הסיכון מיידי, אך האתגר הוא אוניברסלי.

הטענה במאמר זה היא כי תביעה מחדש של אמפתיה מחייבת בהירות נורמטיבית וגם הסתגלות טכנולוגית. ניטור מבוסס בינה מלאכותית יכול לזהות נרטיבים עוינים בשלב מוקדם, ואילו מעורבות מובנית עם מאמתיים בלתי תלויים יכולה להטמיע אוניברסליות בפועל ולחזק את החוסן הקוגניטיבי. מנקודת מבט מחקרית נדרשת עבודה אמפירית נוספת שתבחן כיצד אסטרטגיות תקשורת המתמקדות בעוגנים אוניברסליים מפחיתות חוסר סובלנות כלפי נרטיבים המצדיקים אלימות.

המשמעות עבור קובעי המדיניות בישראל וברחבי העולם הדמוקרטי ברורה: יש להתייחס לחוסן קוגניטיבי כאל נכס אסטרטגי חיוני לא פחות מהרתעה או מעליונות טכנולוגית. המשימה, אם כן, היא לאשר מחדש ערכים אוניברסליים, אך יש לעשות זאת בענווה המכירה בכישלונות העבר שלהם. אוניברסליזם מעשי במאה ה-21 אינו יכול להיות מורשת מערבית כפויה, הוא חייב להיות נקודת התכנסות של תבונה אנושית. לכן, השאיפה הנורמטיבית אינה לחזור לסמכות מוסרית אירו-צנטרית אלא לשחרר סף מינימלי משותף של איסורים שאף שחקן לא יהיה רשאי להפוך אותם ליחסים באמצעות זהות, עוול או אליבי היסטורי. השאלה כבר אינה "המערב מול שאר העולם" אלא הגנה אוניברסלית על עקרונות משותפים מפני מוסריות סלקטיבית.

- Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). Routledge.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977* [C. Gordon, Ed.]. Pantheon.
- France National Assembly (n.d.). *The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen and other texts*. Elysée (Original work published 1789). <https://tinyurl.com/yckx7s5c>
- Freud, A. (1992). *The ego and the mechanisms of defence* [C. Baines, Trans.; Rev. ed.]. Routledge. (Original work published 1936).
- Grubbs, J.B., Warmke, B., Tosi, J., James, A.S., & Campbell, W.K. (2019). Moral grandstanding in public discourse: Status-seeking motives as a potential explanatory mechanism in predicting conflict. *PLOS ONE*, 14(10), e0223749. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0223749>
- Hill, J.S., & Orakwue, N.L. (2023, October 10). *Joint statement on the unfolding violence in Israel/Palestine* [in the article: Harvard student groups face intense backlash for statement calling Israel 'entirely responsible' for Hamas attack]. The Harvard Crimson. <https://tinyurl.com/s4fx3d2f>
- Houellebecq, M. (2015). *Soumission*. Flammarion.
- Kant, I. (1998). *Groundwork of the metaphysics of morals* [M. J. Gregor, Trans. & Ed.]. Cambridge University Press. (Original work published 1785).
- Lyotard, J. F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge* [G. Bennington & B. Massumi, Trans.]. University of Minnesota Press. (Original work published 1979).
- Miskimmon, A., O'Loughlin, B., & Roselle, L. (2013). *Strategic narratives: Communication, power and the new world order*. Routledge.
- Nietzsche, F. (2002). *Beyond good and evil* [J. Norman, Trans.]. Cambridge University Press. (Original work published 1886).
- Nye, J.S., Jr. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs.
- Oakley, B., Knafo, A., Madhavan, G., & Wilson, D.S. (Eds.). (2012). *Pathological altruism*. Oxford University Press.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Rousso, H. (1990). *Le Syndrome de Vichy: De 1944 à nos jours*. Seuil.
- Saad, G. (2020). *The parasitic mind: How infectious ideas are killing common sense*. Regnery Publishing.
- Said, E.W. (1978). *Orientalism*. Pantheon.
- Segal, R. (2023, October 13). *A textbook case of genocide*. Jewish Currents. <https://tinyurl.com/smmytbc9>
- Spinoza, B. (2002). *Ethics*. In M.L. Morgan (Ed.), *Complete works* [S. Shirley, Trans.] (pp. 213–382). Hackett Publishing. (Original work published 1677).
- Taguieff, P.A. (2002). *La nouvelle judéophobie*. Mille et une nuits.
- van Dijk, T.A. (2008). *Discourse and power*. Palgrave Macmillan.
- Weber, M. (2004). Politics as a vocation. In D. Owen & T.B. Strong (Eds.), *The vocation lectures* [R. Livingstone, Trans.] (pp. 32–94). Hackett Publishing. (Original work published 1919).
- Wistrich, R.S. (2012). *From ambivalence to betrayal: The Left, the Jews, and Israel*. University of Nebraska Press.

הערות

- 1 ביקורת זו נוגעת לניכוסים בהמשך לשיח פוסט־קולוניאלי, ולא לטיעון המקורי של סעיד.

מתיחות גוברת לצד הידברות: יחסי סין-ארצות הברית בעידן ביידן

תמי גולדנברג ואופיר דיין

המכון למחקרי ביטחון לאומי

יחסי סין-ארצות הברית בארבע שנות כהונתו של ממשל ביידן התאפיינו במאמצים עקביים למניעת הסלמה ואף באימוץ אמריקאי של "הגישה הסינית", הגורסת שיש להמעיט בשיח על נושאים שבמחלוקת ולהתמקד בנושאים שבהם ניתן לשתף פעולה. מאמצים אלו הצליחו למנוע ממשברים משמעותיים ביחסים – הגדולים שבהם ביקור ננסי פלוסי בטאיוואן והפלת בלון הריגול הסיני בשמי ארצות הברית – להסלים לעימות בין-מעצמתי או אזורי. יתרה מכך, דווקא מתוך משברים אלה צמחו מנגנון תיאום אסטרטגי ורצף מפגשים בדרגים בכירים. מאמר זה מנתח את הנושאים שהיו במוקד היחסים בארבע השנים הללו ובוחן כיצד, למרות מתיחות גוברת בכל אחד מהם, הצליחו המעצמות להימנע מעימות שבוודאי היה משפיע במידה רבה מאוד על העולם כולו.

מילות מפתח: סין, ארצות הברית, הנשיא ביידן, הנשיא שי, מנגנון אסטרטגי, סכסוכים אזוריים, תחרות מעצמות, משברים דיפלומטיים, דיפלומטיה.

מבוא

סוגיית סין היא סוגיית החוץ החשובה ביותר לארצות הברית, ולה היבטים רבים – דיפלומטיים, כלכליים, צבאיים ונוספים. בניגוד לכל סוגיה אחרת כמעט, נדמה ששתי המפלגות הגדולות בארצות הברית תמימות דעים באופן יחסי בראייתן את סין כאתגר למעמדה הבינלאומי הבלתי מעורער של ארצות הברית מאז תום מלחמת העולם השנייה. לפיכך משקיעה ארצות הברית משאבים ומאמצים רבים בהשגת יתרון על פני סין בשלל תחומים מצד אחד, ובניהול יחסים ושיתופי פעולה תקינים עימה מצד שני.

תקופת כהונתו הראשונה של הנשיא טראמפ זכורה בעיקר בשל מלחמת הסחר עם סין שהוביל, כשלצידה שלל חיכוכים בעצימות נמוכה יותר עם המעצמה השנייה בגודלה בעולם. כך, עם סיום כהונתו של הנשיא טראמפ ב־2020 היו היחסים בשפל ניכר.

המתיחות בין שתי המעצמות לא פחתה עם השבעתו של ביידן כנשיא ארצות הברית וגם לא במהלך כהונתו, למרות שהוא נחשב ניצי פחות מקודמו. יתרה מכך, במהלך ארבע שנות ממשל ביידן התרחשו משברים משמעותיים ביחסי שתי המעצמות, אך למרות זאת היחסים ביניהן נותרו יציבים במידה מספקת ונמנעו

הסלמה ואובדן שליטה. נשאלת השאלה כיצד, למרות המשברים הרבים והמשמעותיים, שמרו שתי המעצמות על יחסים תקינים, ובאילו שיטות השתמשו לניהול הסכסוכים ביניהן ובין בעלות בריתן. לסין ולארצות הברית גישות שונות לניהול סכסוכים, שבבסיסן אינטרסים מנוגדים וערכי יסוד שונים. סין מעדיפה לנהל סכסוכים ואף מתיחויות על פני פתרון חד-משמעי (Evron, 2015), תוך שהיא מציבה בראש סדר העדיפויות שלה יציבות שלטונית של משטרים שתסייע לה להמשיך להרוויח כלכלית מהיחסים עימם (Sun & Zoubir, 2017). סין מנסה לעיתים להשפיע על המצב מתוך פורומים מולטילטרליים כמו האו"ם, תוך שהיא מנצלת את הבמה כדי לבקר את הכישלונות האמריקאיים בפתרון בעיות שונות (Evron, 2015). את השיטה הסינית היטיב לסכם וואנג פן, נשיא אוניברסיטת סין ליחסי חוץ הכפופה למשרד החוץ, שאמר בהקשר אחר כי "השתתפות בשגשוג וביגון יוצרת תחושת אחוות אינטרסים [...] מתעלה על מנטליות משחק סכום אפס של גיאופוליטיקה מסורתית; חיפוש קרקע משותפת תוך הסטה של המחלוקות" (Kewalramani, 2025). הגישה האמריקאית לניהול משברים שונה מאוד מזו הסינית. ארצות הברית דוגלת במעורבות ישירה

הממשלים באלסקה במארס 2021, כחודשיים לאחר כניסת הממשל החדש לבית הלבן, לשיחות מרתוניות בשלושה סבבים שנמשכו יומיים. כעדות לחשיבות השיחות שלחו שני הצדדים נציגים בכירים: סין שלחה את שר החוץ יאנג ג'יה'צ'ה, וארצות הברית שלחה את מזכיר המדינה אנתוני בלינקן ואת היועץ לביטחון לאומי ג'ייק סאליבן (BBC News, 2021a).

שתי המעצמות סיגלו לעצמן רטוריקה פייסנית למדי זו כלפי זו, שאפשרה להוריד את גובה הלהבות וליצור מצג של נורמליות גם בזמנים מתוחים.

למרות הרצון הטוב, השיחות התנהלו בטונים גבוהים. כבר ביום הראשון האשימו הנציגים הסינים את האמריקאים ב"התנשאות וצביעות" (Jakes & Myers, 2021), והאמריקאים האשימו את הסינים ב"מתקפה על ערכים בסיסיים" (CNA, 2021). הפסגה הסתיימה אחרי יומיים, ללא הצהרה משותפת כמקובל במפגשים מסוג זה, אך לאחר ששני הצדדים הביעו את חששותיהם ועמדותיהם בנושאים החשובים להם: סין בנושאי התערבות בענייניה הפנימיים, 'עקרון סין אחת', סנקציות ומנטליות מלחמה קרה; וארצות הברית בנושאי טאיוואן, זכויות אדם, ריגול ופעילות צבאית סינית נגד בעלות בריתה. למרות שפגישה זו יכולה לקבוע טון לעומתי ליחסי המעצמות תחת הממשל החדש, בפועל הונחו כבר אז יסודות למנגנון ההתייעצות ביניהן. מדובר היה בצעד ראשון, גם אם צורם, בייסוד מנגנוני הורדת המתחים שפעלו לאורך התקופה.

בחודשים שלאחר מכן המשיכו היחסים להידרדר בהדרגה, כשארצות הברית המשיכה לנקוט צעדים שנתפסו על ידי סין כמתגרים ולעומתיים: ביוני 2021, כחודשיים לאחר הפסגה המתוחה, עודד ביידן את מנהיגי נאט"ו וה-G7 שנפגשו בבריטניה לגנות את סין בנושאי זכויות אדם שנציגיו העלו בפגישה במארס, אשר זכו לזלזול ממקביליהם הסינים (Collinson, 2021). סין הגיבה בכעס להתנהלות ביידן, ושגרירותה בבריטניה פרסמה הצהרה כי "קבוצת מדינות ה-G7 מנצלת סוגיות הקשורות לשין-ג'יאנג כדי לעסוק במניפולציה פוליטית" (AFP, 2021). כעבור שלושה חודשים הוקמה ברית AUKUS על ידי אוסטרליה, בריטניה וארצות הברית. הברית נועדה, לפי ההצהרות, "לקדם אזור אינדו-פסיפי חופשי ופתוח שהוא גם בטוח ויציב", אך לצד שיתוף פעולה בין החברות בנושאים שונים, כולל פיתוח מערכות נשק, עיקר הפרסומים בנושא עסקו בעובדה שאוסטרליה תרכוש צוללות גרעיניות.

שחותרת להגיע לפתרון סכסוכים, מתוך ניסיון מוצהר להגיע להסכם בר-קיימא. לעיתים קרובות היא אף ממנה שליח מיוחד לאזור כדי לנהל את המשבר באופן ישיר. הגישה האמריקאית מעודדת הגעה להסכמי שלום, והמנגנון האמריקאי מעודד שיח ישיר בדרגים שונים על נושאי המחלוקת (U.S. Department of State, n.d.). למרות המשברים בין סין וארצות הברית בשנות ממשל ביידן, פיתחו השתיים מנגנון התייעצות ושיח שפעל מעל ומתחת לפני השטח, גם כאשר רמת חוסר האמון ביניהן הייתה גבוהה מאוד, וזאת כדי למנוע הסלמה. כדי לבחון את המנגנונים הללו שבהם השתמשו המעצמות לצמצום המתחים, המאמר מנתח את תוכן ההצהרות הרשמיות שפורסמו לאחר הפגישות בין הצדדים לאורך תקופת ממשל ביידן, כמו גם את נושאי אותן פגישות ותדירותן, במטרה לזהות מגמות רעיוניות ודפוסים רטוריים. שיטת ניתוח זו סייעה לא רק להבין את שכיחות הנושאים שנדונו אלא גם להעריך את חשיבותם במארג היחסים בין המעצמות, ואת הדרך שבה גובשו והשתנו המדיניות הסינית והאמריקאית לאורך התקופה, וזאת על מנת להבין באילו הקשרים הופעלו מנגנוני הפחתת מתיחות.

מניתוח מקורות אלו עולה כי שתי המעצמות סיגלו לעצמן רטוריקה פייסנית למדי זו כלפי זו, שאפשרה להוריד את גובה הלהבות וליצור מצג של נורמליות גם בזמנים מתוחים. יש שיגידו כי ארצות הברית אימצה את השיטה הסינית, הדוגלת בהצגת ההזדמנויות המשותפות, חתירה לרווח משותף (win-win) והתעלמות מבעיות, במקום השיטה האמריקאית, הדוגלת בדרך כלל בשיח ישיר על המחלוקות. גישה זו אפשרה להן לצלוח את המשברים בהצלחה מסוימת. המאמר בוחן מדוע בחרו המעצמות בגישה הסינית לניהול משברים, ומתי וכיצד גישה זו באה לידי ביטוי במהלך ממשל ביידן.

חיכוכים ותגובות

תחילת כהונתו של ביידן התאפיינה ברצף חיכוכים בין ארצות הברית לסין ובניסיונות לייצר מנגנונים לבלימת ההידרדרות ביחסים, עד לרגיעה מסוימת. בין החיכוכים שעיצבו את ארבע השנים הללו היו ביקורה בטאיוואן של יושבת ראש בית הנבחרים האמריקאי ננסי פלוסי, בלון הריגול הסיני שנתפס מרחף מעל ארצות הברית ומשברים עולמיים משמעותיים כמו המלחמה בין רוסיה לאוקראינה ובין ישראל לחמאס. כל זאת בצל הפסקת התיאום בין המעצמות בנושאים שונים במחצית הראשונה של כהונת ביידן.

המתיחות ששררה בין סין לארצות הברית בתחילת ממשל ביידן ניכרה ביתר שאת כשנפגשו בכירי שני

(Herb & Cheung, 2022), ולפתוח בתרגיל הצבאי הגדול ביותר עד אז סביב טאיוואן (Plummer, 2022). כחצי שנה לאחר מכן היה זה תורם של החששות האמריקאים מפני ריגול סיני להתממש, כאשר בלון סיני נצפה מרחף מעל אלסקה, מערב קנדה וארצות הברית גופא. הבלון יורט לאחר כשבוע מעל קרוליינה הדרומית והועבר למעבדת ה-FBI לבדיקה. החששות האמריקאים אוששו לאחר שהתגלה כי הבלון נשא ציוד איסוף מודיעין ואף טכנולוגיה אמריקאית (Tatlow, 2025), אם כי המידע שנאסף ככל הנראה לא נשלח לסין (Kube & Lee, 2024). נראה שהתקרית הסעירה את הממשל. בריאיון עם שגריר ארצות הברית לסין דאז ניקולס ברנס, הוא אמר כי "לאחר תקרית הבלון [...] אני חושב שזה היה אחד הרגעים המתוחים ביותר [...] בין שני הכוחות הצבאיים החזקים ביותר בעולם" (WSJ, 2025). ייתכן שתרמה לדאגתו של ברנס העובדה שבעקבות התקרית סין החליטה לנתק את אפיקי התקשורת המועטים בין בכירי המעצמות, ששרדו ממשבר פלוסי.

מזכיר המדינה בלינקן ניסה להצניע את האירוע כדי להגן על ביקורו בבייג'ינג שתוכנן לשבוע שלאחר מכן, ובכך להגן על היחסים השבירים ממילא, אך לאחר שהתקרית פורסמה בתקשורת וברשתות החברתיות הוא נאלץ לדחות את הביקור (Pamuk et al., 2023). למרות הפוטנציאל להסלמה בחרו שני הצדדים למזער את חומרת האירוע ולהימנע מהסלמה רטורית או דיפלומטית עצימה יותר. ביידן ניסה למזער את האירוע וקרא לו "הפרה קטנה" שבוצעה ללא כוונה ושמביכה את הממשל הסיני, שכביכול לא התכוון לרגל אחר מדינתו (Yousif, 2023). מהתגובה האמריקאית החלשה, למרות הדאגה הרבה בתוך הממשל עצמו, עולה כי הממשל האמריקאי בחר לנהל את מדיניות החוץ שלו בצורה שונה מהמצופה. במקום גינויים חריפים העדיפו הבכירים בממשל להנמיך את גובה הלהבות ולנסות לנהל את הדיון עם סין מאחורי הקלעים.

בתחילה גם הסינים ניסו למזער את גודל האירוע, וטענו כי מדובר בבלון אזרחי שנועד למטרות מחקר ומטאורולוגיה. באופן חריג ההתבטאויות שיצאו מבייג'ינג היו כמעט מתנצלות באופיין, והרשויות הסיניות אף אמרו שהן "מצרות על הכניסה הלא-מכוונת של כלי הטיס לשטח האווירי האמריקאי מכוח עליון" (Wong & Wang, 2023). לאחר שבלינקן ביטל את ביקורו המתוכנן וארצות הברית יירטה את הבלון, שינתה סין את הטון. דוברת משרד החוץ הסיני האשימה את האמריקאים ב"תגובת יתר" וקראה ליירוט "בלתי מתקבל וחסר אחריות" (Wong & Wang, 2023). למרות ההתבטאויות החריפות של דוברי המשרדים, סין לא גינתה את היירוט

סין זיהתה בהתפתחות זו סכנה ויצאה נגדה (BBC News, 2021b). צעדים נוספים הגבירו את המתח בין הצדדים, ביניהם הזמנה אמריקאית לטאיוואן להשתתף בפסגת הדמוקרטיה (Pamuk, 2021) ובתרגיל Pacific Rim, התרגיל הצבאי הימי הגדול בעולם המנוהל על ידי הצי האמריקאי (Everington, 2021).

סין לא נשארה אדישה לצעדים אלה ונקטה צעדי נגד, שביטאו את חוסר שביעות הרצון שלה ממה שתפסה כאגרסיביות אמריקאית והחרפת המתחים הקיימים. אחרי תרגיל Pacific Rim הגבירה סין את פעילותה הצבאית באזור האינדו-פסיפי וקיימה לראשונה סיור משותף עם חיל הים הרוסי בים יפן (Xuanzun & Yuandan, 2023), בתקופה שבה "מדינות המערב בונות ארגוני ביטחון אזוריים עוינים כמו ה-AUKUS ו-Quad" (Xuanzun & Yuandan, 2021). לצד הגברת הפעילות הצבאית הסינית הידקה סין את הגבלות היצוא שלה, וכן פעלה לבצר את מעמדה העולמי על ידי האצת הפיתוח הטכנולוגי הסיני. ממשלת סין הציבה יעד שאפתני להגדלת הוצאות המחקר והפיתוח ביותר משבעה אחוזים בכל שנה בין 2021 ל-2025, במטרה לחזק את מעמדה בהיבטי טכנולוגיות חדשניות כמו בינה מלאכותית, מוליכים למחצה ומחשוב קוואנטי (Yao, 2021). בפברואר 2022, ימים מספר לפני הפלישה הרוסית לאוקראינה, הודיעו סין ורוסיה על מסגור יחסייהן כשותפות ללא גבולות, תוך גינוי ברית AUKUS, קריאה לסיום הרחבת נאט"ו והבעת דאגה משותפת מהתוכנית האמריקאית לפריסת מערכות הגנה מפני טילים בחלקים שונים בעולם (Rueters, 2022).

התגברות המתיחות בין המדינות בעקבות הקמת ברית AUKUS ותרגיל Pacific Rim מתגמדת לעומת שני משברים גדולים שפרצו זה אחר זה ביולי 2022 ובפברואר 2023, ואשר איששו לכל אחד מהצדדים את הפחד הגדול ביותר שלו.

סין החוששת מהתערבות אמריקאית בענייניה, בייחוד בסוגיית טאיוואן, התעוררה ביולי 2022 להודעה של יושבת ראש בית הנבחרים האמריקאי דאז, חברת הקונגרס ננסי פלוסי, על כוונתה לבקר בטאיוואן במסגרת נסיעה למזרח, שבה הייתה צפויה לבקר במספר מדינות באזור. הממשל הסיני ניסה ללחוץ ולאיים כדי להביא לביטול הביקור. ללחצים על פלוסי הצטרפו אפילו גורמים בממשל האמריקאי, דבר שיכול להעיד על ניסיון של הממשל להוריד את מפלס המתיחות, אך ללא הועיל. הביקור התקיים באוגוסט של אותה שנה וגרר קיתונות של גינויים מצד הממשל הסיני, שבצעד חריג מאוד החליט לנתק את הקשרים עם הממשל האמריקאי, בתוכם גם את התיאום הצבאי המונע חישוב מוטעה (מיסקלקולציה)

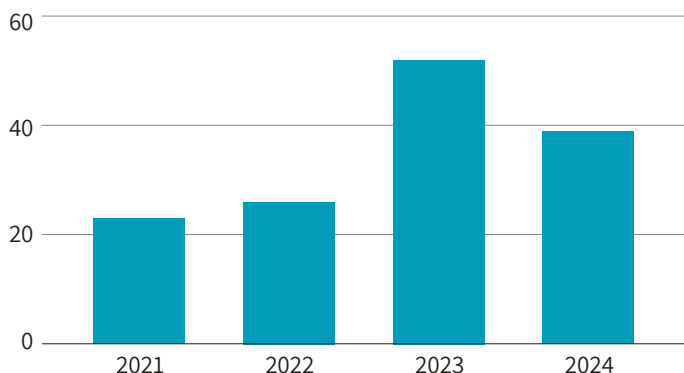
התקשורת בין המעצמות

דרכי התקשורת בין המעצמות והתוכן נדונו ביניהן לכל אורכן של ארבע שנות ממשל ביידן. בשנה הראשונה לכהונה היה נושא זה זניח ביותר אך ב־2022, ככל הנראה בשל התערערות היחסים לאחר ביקורה של ננסי פלוסי בטאיוואן, הנושא הפך מרכזי יותר בשיחות הוא נדון על שלל רבדיו – מתקשורת צבאית דרך כלכלית ועד פורומים ויוזמות של האו"ם. למרות השיח הרב בנושא לא נרשמה פריצת דרך ממשיה בהקמת מנגנוני תיאום יציבים, והתקשורת בין הצדדים נותרה תלויה הקשר. בשנת 2024 פחתה חשיבותו הכללית של נושא התקשורת, אך מספר הדיונים בתקשורת הצבאית עלה פי ארבעה, ככל הנראה בשל המתיחות בים סין הדרומי והצורך למנוע הסלמה. בשנה זו בלטו בחירת הצדדים לנהל את הסיכונים באמצעות דיאלוג, ולא דרך צעדים קונקרטיים להפחתת הנוכחות הצבאית או לקביעת כללי התנהגות ברורים כמו סיוורים ימיים בים סין הדרומי, למניעת גישה הדדית.

כאמור, כדי לחדש את התקשורת בין המעצמות לאחר ניתוקה והפסקת המפגשים ייסדו סין וארצות הברית ערוץ תקשורת אסטרטגי בהובלת וואנג יי, שר החוץ הסיני, וג'ייק סאליבן, היועץ לביטחון לאומי האמריקאי. זרעים ראשונים של הערוץ נזרעו בפגישת שיביידן בבאלי, אינדונזיה בנובמבר 2022 (Sevastopulo, 2024), ובכך החלה סדרת פגישות חשובות בין הדרגים הבכירים של סין וארצות הברית.

מלבד פגישות וואנג וסאליבן התקיימו פגישות נוספות בין בכירי שתי המעצמות ונושאי משרות דיפלומטיות בכירות. חלק מהפגישות נערכו בשולי פסגות ופורומים בינלאומיים כמו ASEAN וארגון הסחר הבינלאומי או על אדמת אחת המעצמות – מחציתן בארצות הברית ומחציתן בסין. נוסף על פגישות אלו, שהיו חלק הארי של המפגשים בשנה זו, התקיימו עוד מספר שיחות טלפון ושיחות וידאו בדרגים שונים.

מספר הפגישות בין הצדדים לפי שנים

מעל במת האו"ם. התגובות של סין וארצות הברית ממחישות את האופן שבו שני הצדדים בחרו בשלב זה ברטוריקה פייסנית יחסית, והעדיפו ניהול משברים זהיר על פני החרפת העימות.

צמצום מתיחויות

למרות ההתבטאויות הכמעט מתנצלות של ממשלתו בתגובה לתקרית הבלון, וואנג יי הביע ציפייה שארצות הברית לא תנקוט צעדים שיחריפו את המשבר (Magnier & Wang, 2023), מתוך תקווה שהמשבר ביחסים לא יזיק לשתי המדינות בצורה בלתי הפיכה. חודשים ספורים לאחר התקרית, באמצע 2023, הטון של שתי המעצמות השתנה והחל מרתון של ממש לשיפור היחסים הבין-מעצמתיים, שנועד להנמיך את גובה הלהבות באמצעות הפעלת ערוצי תקשורת אסטרטגיים קיימים וחדשים. תקשורת מוגברת זו נמשכה תקופה לא מבוטלת ואף הובילה לבסוף לייצוב היחסים.

הפגישה הראשונה שהתקיימה כחלק ממרוץ זה הייתה בין שר החוץ וואנג יי ליועץ לביטחון לאומי ג'ייק סאליבן, במסגרת מה שנקרא בהמשך הערוץ האסטרטגי. ההצהרה שפרסמה התקשורת הממלכתית הסינית לאחר הפגישה, שנועדה לבסס קרקע יציבה ליחסים המתוחים, ממחישה את החשיבות שנתן הצד הסיני לפתרון מחלוקות בין המדינות, ייצוב היחסים, הבהרת העמדה הסינית בנושא טאיוואן והאינדו-פסיפי, כמו גם מלחמת רוסיה-אוקראינה (Delaney, 2023). נושאים אלו חזרו לאורך הפגישות בין הצדדים השונים.

מרתון הפגישות נשמר בגדר שיח אסטרטגי בלבד, ללא שינוי מהותי במדיניות הסינית או האמריקאית. נדמה שמבחינת שני הצדדים, מטרת הערוץ האסטרטגי והפגישות הדיפלומטיות הייתה לייצב את היחסים בין המדינות וליצור מצג של רגיעה. הצדדים היו מודעים לכך שהפגישות לא נועדו לפתור בפועל את המחלוקות הקיימות ביניהם בנושאים שונים. הערוץ האסטרטגי הניח את היסודות לשינוי בגישת ארצות הברית, שהתבטאה באימוץ הדרגתי של הגישה הסינית לניהול סכסוכים – התמקדות בנושאים משותפים תוך התעלמות או דחיקה של הנושאים השנויים במחלוקת. גישה זו אפשרה לשני הצדדים להגיב באמצעים דיפלומטיים בלבד, מבלי לנקוט צעדים ממשיים או לשנות מדיניות בפועל. במקרים מסוימים אף בחרו נציגי ארצות הברית להימנע מהעלאת סוגיות שבמחלוקת בפגישות רשמיות, כחלק מהמאמץ לשמר יציבות ולמנוע הסלמה. האימוץ של אופן ההתנהלות הסיני סייע לשני הצדדים לנהל את המתחים ביניהם, לייצב את היחסים, לצמצם חיכוכים גלויים ולהותיר את הסוגיות הרגישות מחוץ לסדר היום.

שלה. הקווים האדומים של שי הדגישו את ניסיונו להישאר בגבולות המוכרים, ואולי אף להימנע מקווים אדומים מעוררי מחלוקת כמו ים סין הדרומי. סין ודאי לא הייתה מוכנה שארצות הברית תקיים באזור פעילות צבאית, אך הנשיא שי בחר להימנע מאזכור נושא זה ונצמד לנושאים פחות שנויים במחלוקת, שבהם הסטטוס קוו אינו צפוי להשתנות. למרות הסגנונות השונים אף אחת מהמעצמות לא נקטה צעדים מדיניים חריפים, וגם כאשר המסרים בין השתיים כללו אזהרות או הצבת קווים אדומים – הם נותרו בגבולות השיח בלבד. שני הצדדים הקפידו לא לאיים בצעדים קונקרטיים ולא יישמו צעדי תגובה כבדי משקל, גם בנושאים שבמחלוקת. התמודדות זו מחזקת את התמונה הכוללת: ניהול רטורי של המתיחות תוך הימנעות מהחרפתה בפועל, בהתאם לגישה הסינית.

סכסוכים אזוריים

בתקופת כהונתו של ביידן נדון נושא הסכסוכים האזוריים כ־400 פעמים – 86.33 אחוזים מכלל הפגישות. בקטגוריה זו נכללות שיחות על טאיוואן, מלחמת רוסיה-אוקראינה ומלחמת ישראל-חמאס. עם פלישת רוסיה לאוקראינה בינואר 2022 הפך נושא המלחמה באירופה למוקד בדיונים בין הצדדים. בשנת 2023, לעומת זאת, עלה היקף השיח על הסכסוכים האזוריים בשל המתיחות בפיליפינים ומלחמת ישראל-חמאס. מגמה זו מצביעה על התגברות השיח הישיר והמרומז בזירות אזוריות, תוך שמירה על דומיננטיות של הסכסוכים האזוריים שבהם סין וארצות הברית מעורבות בצורה ישירה או עקיפה. למרות חשיבותם של נושאים אלה, ההתמודדות עם חילוקי הדעות הייתה בעיקרה רטורית בלבד. ארצות הברית אימצה את הגישה הסינית לניהול סכסוכים ונמנעה מלהאשים את סין בהגברת המתיחות בזירות אלו, למרות הראיות הרבות לפעולות של האחרונה בזירות מתוחות כמו טאיוואן, אוקראינה וישראל.

סוגיית טאיוואן

זהו הנושא היחיד שהעלה כל אחד מהצדדים בכל אחת מן השיחות בין הנשיא ביידן לנשיא שי, כשכל אחת מהמדינות עמדה על שלה ודבקה במדיניות שהייתה נהוגה לפני השיחות. סין הדגישה בכל פגישה כי הסוגיה הטאיוואנית היא סוגיית ליבה ביחסים בין המעצמות וכן קו אדום, שהפרתו אינה מתקבלת על הדעת. בייג'ינג ממסגרת את יחסה לטאיוואן בהתאם ל"עקרונות סין אחת", שאותו מכנה וושינגטון "מדיניות סין אחת", שלפיו המפלגה הקומוניסטית הסינית היא הממשלה הלגיטימית היחידה משני צידי המצר. ארצות הברית, לעומת זאת, המשיכה גם בתקופת הנשיא ביידן ללכת

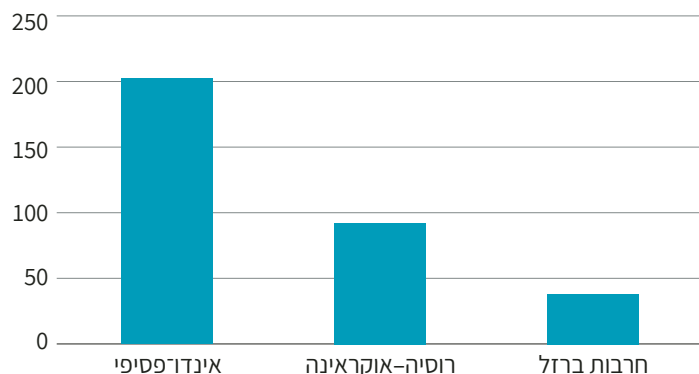
ריבוי המפגשים מצביע על בחירת הצדדים להפעיל מנגנון מואץ של שיח דיפלומטי (52 פגישות בשנה זו, לעומת כמחצית ממספר זה בשנים אחרות) לייצוב היחסים, גם כאשר חילוקי הדעות נשארו בעינים. התפתחות זו אומנם רצויה אך אינה מובנת מאליה, שהרי המעצמות יכלו לבחור בהסלמה, בדרכים כוחניות יותר שיחייבו ויתורים מהצד השני, או פשוט בהזנחת הקשר עד שיידרדר.

השיא הגיע כאשר שנת 2023 הסתיימה במפגש בין מפקדי הצבאות של המדינות – מפגש שכמוהו לא התרחש מאז הנתק בין הממסדים הביטחוניים של המדינות לאחר ביקורה של פלוסי בטאיוואן. המפגש בין מפקדי הצבאות לא לווה בצעדים קונקרטיים נוספים לשיקום האמון הצבאי – דפוס המחזק את הרושם שמטרת המפגשים בין הבכירים הסינים והאמריקאים הייתה לבסס מנגנון להרגעת מתיחות תוך אימוץ הגישה הסינית לניהול סכסוכים והתעלמות או דחיקה לשוליים של נושאי חיכוך, מתוך הבנה שנקודות המחלוקת העיקריות יישארו בעינין.

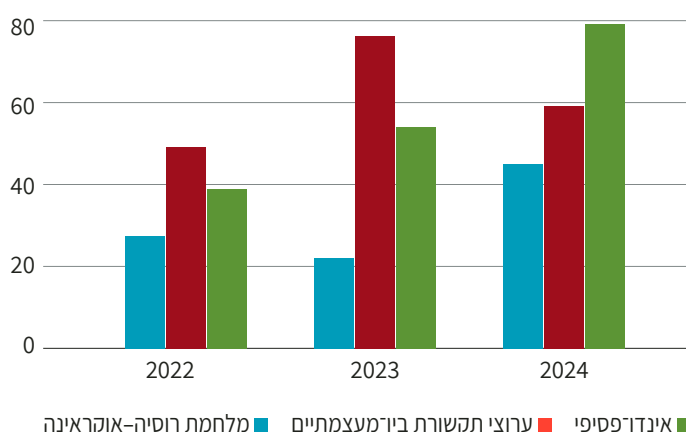
הבכירים ביותר בממשלים, הנשיאים שי וביידן, נפגשו שלוש פעמים בארבע שנים אלה ושוחחו בטלפון או בשיחת וידאו עוד פעמיים. לשני הנשיאים סגנון רטורי שונה אך הם חתרו לאותה מטרה – שיתופי פעולה רחבים היכן שניתן, ללא התמקדות בנושאים שנויים במחלוקת או התבטאויות חריפות מדי, שעלולות להוביל להסלמה. ככלל, בעוד שהנשיא ביידן שיווה לדבריו טון מעשי והעדיף להתמקד באופן ישיר בנושאים שבהם יכולות המעצמות לשתף פעולה, הנשיא שי בחר בשיח מבוסס אידיאולוגיה. כבר בפגישתם הראשונה קבע הנשיא שי שלושה עקרונות וארבעה נושאים חשובים שצריכים לעמוד בבסיס הקשר; בשנייה סיפר לביידן על תהליכים חברתיים פנימיים בסין ועל ההיסטוריה של טאיוואן; בשלישית על מודרניזציה; ברביעית על החזון ליחסים; ובאחרונה סיכם מהם הלקחים שיש ללמוד מהיחסים בין המדינות.

את פגישתם האחרונה ניצל הנשיא שי כדי לשלוח מסר לממשל האמריקאי הבא וקבע "ארבעה קווים אדומים" שאותם, לדבריו, "אין לאתגר או לחצות: "שאלת טאיוואן"; דמוקרטיה וזכויות אדם; "המערכת והדרך של סין" (שיטת הממשל והתנהלותה); והזכות של סין לפיתוח (Xinhua, 2024b). קיבוץ ארבעת הנושאים הללו יחד חושף מה באמת מפריע לנשיא שי: התערבות אמריקאית בנושאים שהוא תופס כנושאים פנים-סיניים, בין שמדובר בטאיוואן, שאותה הוא תופס כמחוז סיני מורד, בסגנון הממשל והיחס למתנגדי משטר ולמיעוטים אתניים, או באג'נדה הכלכלית של סין ויכולות הייצור

אזכורי הסכסוכים האזוריים השונים בשיחות סין-ארצות הברית בין השנים 2021-2024

אזכורים של נושאים שונים בשיח הבין־מעצמתי, 2022-2024

על חבל דק ולהביע עמדה דואלית, שמצד אחד מכירה בסין כנציגה הלגיטימית היחידה של סין וטאיוואן גם יחד, אך מצד שני מקיימת קשרים ענפים עם טאיוואן הכוללים גם סחר ניכר בנשק, למורת רוחה של סין. בפגישתם הראשונה של הנשיאים, שהתקיימה בנובמבר 2021 במתכונת וירטואלית בשל מגפת הקורונה, האשים נשיא סין את טאיוואן בניסיון לחפש תמיכה אמריקאית בעצמאות האי, ואף איים במרומוז על מקבילו האמריקאי באומרו ששיתוף פעולה אמריקאי יהיה "מאוד מסוכן, בדיוק כמו לשחק באש, ומי שמשחק באש – נשרף" (Embassy of the People's Republic of China, 2021). למרות מרכזיות הסוגיה עבור שתי המעצמות, סין וארצות הברית לא תרגמו את ההתבטאויות לצעדים מעשיים, ונדמה שהעלאת סוגיה זו בכל אחת מהפגישות הייתה לא הרבה יותר ממס שפתיים ולא נעשה ניסיון לשנות את הסטטוס קוו. אחת משתי המעצמות אזכרה את האזור במהלך הפגישות, אך הן לא פתחו בהאשמות הדדיות חמורות ולא הביעו רצון להגביר את הפעילות הצבאית. במהלך כל התקופה ספינות ומטוסים של צבא השחרור העממי המשיכו לחצות את קו האמצע במצר טאיוואן בלי לגרור תגובה אמריקאית משמעותית, וזאת למרות ההתבטאויות החריפות והמדיניות האמריקאית, המתנגדת נחרצות להגברת המתיחות במצר. מכאן עולה כי למרות ההתבטאויות התקיפות בחר ממשל ביידן לאמץ את הגישה הסינית ולנסות לייצב את המחלוקת עם סין, ולא לפתור אותה באמצעות פעולות דיפלומטיות או צבאיות משמעותיות.

מלחמת רוסיה-אוקראינה

מלחמת רוסיה-אוקראינה הציבה את סין וארצות הברית בצדדים מנוגדים של הסכסוך באירופה, אך גם במקרה זה הן בחרו לא להסלים את המתיחות שהתגלעה בין בעלות בריתן, אלא לנסות לתעל את המתח הנובע מחילוקי הדעות בנושא המלחמה למדינות ולסוגיות שונות. בעוד שסין התבטאה פעם אחר פעם בעד "הסכם שלום הוגן, מתמשך ומחייב" באוקראינה (Ministry of Foreign Affairs, 2025), והנשיא שי אף הציע לנשיא ביידן שמדינות נאט"ו ינהלו שיח עם רוסיה (Shala et al., 2022), מאחורי הקלעים אמר שר החוץ הסיני למנהיגי אירופה כי סין אינה רוצה לראות את רוסיה מפסידה באוקראינה משום שהיא חוששת כי ארצות הברית תתמקד בסין אחרי המלחמה (Birmingham, 2025). בניגוד להתבטאויות המפייסות כלפי חוץ בצד הסיני, ארצות הברית תמכה באוקראינה באופן מוצהר, התנגדה לפלישה הרוסית ואף ביקשה לגבש קואליציה

ארצות הברית המשיכה גם בתקופת הנשיא ביידן ללכת על חבל דק ולהביע עמדה דואלית, שמצד אחד מכירה בסין כנציגה הלגיטימית היחידה של סין וטאיוואן גם יחד, אך מצד שני מקיימת קשרים ענפים עם טאיוואן הכוללים גם סחר ניכר בנשק, למורת רוחה של סין.

מערבית לצורך תמיכה באוקראינה (Clark & DOD News, 2024). למרות העמדות המנוגדות הקפידו המדינות על ניהול שיח זהיר עוד לפני פרץ המלחמה. יומיים לפני הפלישה נדון הנושא בשיחת טלפון בין שר החוץ הסיני וואנג יי למזכיר המדינה האמריקאי אנתוני בלינקן. בשיחה הדגיש וואנג כי "על כל הצדדים לנהוג בזהירות ולפתור את המשבר באמצעות דיאלוג", בעוד שבלינקן הדגיש את "התמיכה בלתי מעורערת בריבונותה ובשלמותה הטריטוריאלית של אוקראינה" (Ng, 2022), אך לא ביקש מסין להשתמש במעמדה

הדעיכה בשיח על המלחמה וההתבטאויות האמריקאיות מראות כיצד אימצו סין וארצות הברית את הגישה הסינית לניהול משברים. סין הקפידה לדחוק את סוגיית המלחמה לשולי סדר היום, מבלי לתמוך פומבית במי שהכריזה על שותפות ללא גבולות עימה, אך גם מבלי לגנותה. לעומתה ארצות הברית חזרה על עמדותיה בנושא באופן נחרץ וברור אך נמנעה מהסלמה ישירה מול סין, גם כאשר היה בידה מידע מודיעיני כי סין מסייעת לרוסיה במאמץ המלחמתי, ואף נמנעה משיח מעמיק על הנושא כאשר שיח כזה היה מחייב אותה לדון בסיוע הסיני לרוסיה.

המזרח התיכון ומלחמת חרבות ברזל

זירה אזורית נוספת שבה התגלעה מתיחות בתקופה זו היא המזרח התיכון. למרות שלא התקיים סכסוך ישיר בין סין לארצות הברית בזירה זו, אין פירוש הדבר שהמעצמות לא התחרו זו בזו, אלא המתח תועל לצדדים שלישיים – כלומר סין וארצות הברית התחרו זו בזו בעקיפין. במובן זה המזרח התיכון שימש קרקע למאבק השפעה בין המעצמות לאורך תקופת כהונתו של ביידן. מלחמת חרבות ברזל שפרצה עם פשיטת אלפי מחבלי חמאס לדרומה של מדינת ישראל הקשתה במידה רבה על דיאלוג ישראל-פלסטיני, ובשל כך על האפשרות שדיאלוג כזה ייעשה בתיווך סין, שנתפסת על ידי ישראל כמוטה כנגדה. המלחמה גם הפכה במהרה לזירה עקיפה נוספת להתגוששות דיפלומטית בין סין לארצות הברית. המדיניות הסינית הייתה התמקדות בפיתוח כלכלי אזורי תוך שימור קשרים כלכליים ודיפלומטיים עם ישראל, תוך שהיא מגנה בחריפות את ישראל ואת ארצות הברית בזירה הבינלאומית (בן צור, 2025). בניגוד לסין, ארצות הברית התייבשה לימין ישראל כמעט ללא סייגים ותמכה בה דיפלומטית וצבאית. גם בנושא זה, למרות הפעולות המנוגדות של סין וארצות הברית, מתח זה לא הוביל להידרדרות ביחסים. המדינות כמעט לא הזכירו את ישראל והפלסטינים בשיחותיהן, ונדמה שהתעלמו מהמלחמה בשיחותיהן כמעט לגמרי.

מועצת הביטחון של האו"ם, שבה שתי המעצמות הן חברות קבועות המחזיקות בזכות וטו, היא הזירה המרכזית שבה מנגחות סין וארצות הברית זו את זו בהקשרי מלחמת חרבות ברזל ובכלל, במעין "עימות הצהרות". שתי המדינות העלו להצבעה בפורום החשוב החלטות הקשורות במלחמה, וכל מעצמה הטילה וטו על הצעת האחרת. סין הסבירה את השימוש שלה בזכות הווטו על הצעה אמריקאית הקובעת כי לישראל יש את הזכות להגן על עצמה (Magid, 2023), בטענה שההצעה אינה קוראת להפסקת אש ולעצירת הלחימה. ההצעה

החדש כ"שותפה ללא גבולות" של רוסיה, כדי לרסן את הפלישה לאוקראינה.

חודש לאחר מכן ניהלו מנהיגי שתי המדינות שיחה וירטואלית שיכלה להעיד לכאורה על גישה אמריקאית תקיפה יותר. בסיכום השיחה שפרסם הצד הסיני נכתב כי "הנשיא ביידן הסביר את עמדת ארצות הברית והביע נכונות לתקשר עם סין כדי למנוע החמרה של המצב" (Ministry of Foreign Affairs, 2022). בפרסום האמריקאי, לעומת זאת, נכתב כי הנשיא ביידן "תיאר את ההשלכות שיהיו אם סין תספק תמיכה חומרית לרוסיה בעת שזו מבצעת התקפות אכזריות נגד ערים ואזרחים באוקראינה" (The White House, 2022a). הנשיא ביידן אכן התבטא באופן חריף יותר כלפי הנשיא שי, אך לא מימש איומים אלו. ארצות הברית הטילה את הסנקציות הראשונות שלה על חברות סיניות שסייעו למלחמה באוקראינה רק בסוף 2024 (Tang, 2024b). אם כך, למרות ההתבטאות החריפה יותר של הנשיא ביידן, שיחה זו שיקפה דינמיקה של ניהול שיח זהיר, למרות פערים גדולים בין הצדדים. כל צד הדגיש את עמדתו מבלי לדרדר את השיח לעימות דיפלומטי גלוי. בחירה רטורית זו יכולה להעיד על רצון שני הצדדים להימנע מהתמקדות בנושאים שנויים במחלוקת שברור כי לא תהיה ביניהם הסכמה בעניינם, וזאת מתוך רצון משותף להימנע מהסלמה גם כאשר הנושא שעל הפרק גורר אי-הסכמות קיצוניות, שבצידן השלכות מרחיקות לכת.

בחודשים אלה נוספו ראיות לסיוע סיני לרוסיה, אך ממשל ביידן המעיט בחשיבות הסיוע בפגישות עם סין, כשהתמקד בזכויותיה של אוקראינה ולא באגרסיביות הרוסית ובסיוע הסיני שמאפשר לגופים רוסיים המעורבים במלחמה להמשיך לפעול באופן רציף.

סין וארצות הברית המשיכו במהלך מלחמת רוסיה-אוקראינה במגמה זו של ניהול מתחים במקום חתירה לפתרון, והשיח המשותף שלהן על המלחמה דעך בהדרגה. בשנת 2023 פחת מספר האזכורים של המלחמה, אף שהמעצמות היו שרויות בעיצומו של מרתון הפגישות, למרות שסוגיית אוקראינה המשיכה להיות סוגיית ליבה במדיניות החוץ האמריקאית. בחודשים אלה נוספו ראיות לסיוע סיני לרוסיה, אך ממשל ביידן המעיט בחשיבות הסיוע בפגישות עם סין, כשהתמקד בזכויותיה של אוקראינה ולא באגרסיביות הרוסית ובסיוע הסיני שמאפשר לגופים רוסיים המעורבים במלחמה להמשיך לפעול באופן רציף (The White House, 2022b).

סין וארצות הברית היו בגדר גינונים דיפלומטיים בלבד, שלא שיקפו מחויבות אמיתית לפתרון הבעיה.

כאשר הציעה וושינגטון לסין להצטרף לכוח המשימה הרב-לאומי הפועל נגד איום החות'ים על נתיבי השיט, סין סירבה, למרות שגם ספינות סיניות יוצאות נשכרות מהמעבר החופשי והבטוח במצר באב אל-מנדב, שמקורה של רוב הסחורה העוברת בו הוא סין.

כאשר הציעה וושינגטון לסין להצטרף לכוח המשימה הרב-לאומי הפועל נגד איום החות'ים על נתיבי השיט, סין סירבה (Van Staden, 2023), למרות שגם ספינות סיניות יוצאות נשכרות מהמעבר החופשי והבטוח במצר באב אל-מנדב, שמקורה של רוב הסחורה העוברת בו הוא סין. סירוב זה סימל לא רק את החשש וחוסר הרצון הסיני להצטרף ליוזמות שמובילה ארצות הברית אלא גם את הנטייה הסינית הכללית לא להתערב צבאית בסכסוכים במקומות אחרים בעולם, ואת העדיפות הסינית לאפשר לארצות הברית לבצע פעולות שיטור עולמיות ולחסוך מעצמה סיכונים ומחירים לא הכרחיים. זהו מקרה נדיר ביחסים בין המדינות בתקופת ממשל בידן, שבו ניסתה ארצות הברית לחזור לשיטה שלה לפתרון משברים – ניסיון לחתור לפתרון. סין לא שיתפה פעולה עם הניסיון האמריקאי לחזור לשיטה זו, וארצות הברית לא הגיבה באיום או בכעס אלא ויתרה.

התייצבות ארצות הברית לימין ישראל היא עובדה שמעוגנת במעשים, ביניהם ביקורים תכופים של בכירי ממשל אמריקאים בישראל, שליחת נשאות מטוסים לאזור בתגובה לאיומים מצד איראן והנאום המפורסם שבו נשיא ארצות הברית דאז, ג'ו ביידן, הזהיר מפני פתיחת חזיתות נוספות נגד ישראל. כל אלה לא רק המחישו לסינים, שוב, שישראל נטועה עמוק ב"מחנה" האמריקאי-מערבי, אלא גם בניגוד לתאוריה שניסו לבנות בשנים האחרונות, ארצות הברית אינה נסוגה מהמזרח התיכון. תאוריה זו, אילו התבררה כנכונה, הייתה מסייעת לבייג'ינג לצייר את ארצות הברית כבעלת ברית לא אמינה ולקרב אליה את מדינות המפרץ, ואולי אף את ישראל, גם אם במידה פחותה מאוד.

בתגובה למה שסין תופסת כבחירת צד חד-משמעית על ידי ארצות הברית, בייג'ינג מנסה לצייר את עצמה ואולי אפילו רואה עצמה "ניטרלית" וכזו שאינה תומכת באחד הצדדים הלוחמים. תפיסה זו מאפשרת לה, לדידה, לבקר את ארצות הברית על מה שבעיני סין היא תפיסה מוסרית לקויה ומוסר כפול. טענות אלה וכן קעקוע המוניטין האמריקאי והביקורת עליו משמשים את בייג'ינג

האמריקאית, לפי שגריר סין באו"ם, "אינה מאוזנת באופן קיצוני ומבלבלת בין צודק ללא צודק" (Permanent Mission of China, 2023).

ארצות הברית הטילה וטו על הצעה סינית במועצת הביטחון של האו"ם שקראה להפסקת אש, בטענה שזו לא גינתה את חמאס (Lederer, 2023) – החלטה שגררה כצפוי גינויים סיניים. הגינויים הסיניים לארצות הברית באו"ם הגיעו לא רק לאחר הטלות וטו הדדיות במועצת הביטחון אלא גם בנקודות ציון חשובות במלחמה, תוך חידוד הפער הרטורי בין המעצמות. במלאת שנה למלחמה גינה גנג שואנג, סגן שגריר סין באו"ם את ארצות הברית במילים חריפות: "לולא ההגנה של ארצות הברית על צד אחד שוב ושוב, החלטות רבות במועצה זו [מועצת הביטחון של האו"ם] לא היו נדחות או מופרות באופן בוטה", אמר, ואף הוסיף שארצות הברית צריכה להשתמש בהשפעתה כדי "לדחוף את ישראל לעצור את הפעולות הצבאיות שלה ללא דיחוי, כנדרש בהחלטות המועצה, ולתת לפלסטינים הסובלים זה זמן רב הזדמנות לחיות" (Khalik, 2024). הצהרות אלה מהצד הסיני, חריפות ככל שהיו, לא הובילו להחרפה דיפלומטית ביחסים בין סין לארצות הברית בדמות ניתוק או צמצום מנגנוני שיח בין המעצמות, כפי שהוכיחה סין שהיא יודעת לעשות בעבר, ואף לא הוטחו ישירות בנציגים האמריקאים אלא מעל בימת האו"ם (U.S. Indo-Pacific Command, 2024; Xinhua, 2024a).

שיח רשמי בין המעצמות בנושא המלחמה התקיים גם מחוץ לכותלי האו"ם, אם כי באופן מצומצם. שר החוץ של סין וואנג יי שוחח מספר פעמים עם מקבילו האמריקאי, מזכיר המדינה אנתוני בלינקן, ואף עם היועץ לביטחון לאומי של בידן, ג'ייק סאליבן. שבוע בלבד לאחר פרוץ המלחמה, ב-14 באוקטובר 2023, העלה וואנג בפני בלינקן את הצורך בכינוס ועידת שלום בינלאומית שתביא לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני (Consulate General, 2023). בשיחה שניהלו שרי החוץ באותו שבוע אמר וואנג יי למקבילו האמריקאי כי "העדיפויות המיידיות הן השגת הפסקת אש והפחתת המתחים, כדי למנוע את החרפת המשבר ההומניטרי" (Xinhua, 2023).

לעומת הפרסום הסיני, בהצהרת הבית הלבן נכתב כי ארצות הברית פנתה לסין במסגרת המגעים הדיפלומטיים שלה לטובת ישראל, ובשיחה אמר שר החוץ האמריקאי למקבילו הסיני כי על חמאס לחדול מהתקפותיו ולשחרר את החטופים (U.S. department of State, 2023). ההתבטאויות של סין וארצות הברית לאחר השיחות יכולות היו להתפרש כרצון של ממש לשחק פעולה ולפעול לסיום המלחמה. ואולם ההצהרות של

בהדיפת טענות שמשימעות נגדה מדינות המערב, וארצות הברית בראשן. לצד זאת, סין גם מעוניינת לבדל את עצמה ממקבילתה המערבית. בעוד שווינגטון נתפסת כתומכת במדינות המערביות והמפותחות, סין מעוניינת לנצל את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, כמו גם התפתחויות גיאופוליטיות אחרות, כדי למצב את עצמה כמייצגת את המדינות המתפתחות.

בעוד שווינגטון נתפסת כתומכת במדינות המערביות והמפותחות, סין מעוניינת לנצל את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, כמו גם התפתחויות גיאופוליטיות אחרות, כדי למצב את עצמה כמייצגת את המדינות המתפתחות.

סיכום

ערב השבעתו של הנשיא ביידן בינואר 2021 הייתה מערכת היחסים בין סין וארצות הברית מתוחה מאוד. בארבע השנים הללו עברו על יחסי שתי המדינות טלטלות רבות נוספות, קטנות וגדולות, ששיאן בביקור יושבת ראש בית הנבחרים האמריקאי בטאיוואן ובבלון סיני שנתפס מרחף מעל שטח ארצות הברית. לאירועים אלה ואחרים לאורך ארבע שנות כהונת ממשל ביידן היה פוטנציאל להגביר את המתיחות בין המעצמות ואף לגרום להידרדרות משמעותית ביחסים ביניהן. נראה שתוצאה שלילית זו נמנעה בהחלטה של שני הממשלים, הסיני והאמריקאי, לפעול להפחתת המתיחות באמצעות קיום שיח שוטף מהדרגים הבכירים ביותר ועד דרגי העבודה, תוך התמקדות באזורים שבהם אפשר לשתף פעולה, ולא באזורי חיכוך ואי-הסכמה. החלטה זו, שניתן לאפיינה כהתנהלות על פי הגישה הסינית, המתמקדת במשותף ולא במפריד, באה לידי ביטוי באמצעים רטוריים ומעשיים כאחד. מבחינה רטורית השתדלו בכירי שני הממשלים, בכללם הנשיאים, להתבטא בצורה שמעודדת שיתוף פעולה ומצמצמת את השלכותיהם השליליות של משברים ביחסים.

באופן מעשי, חלק הארי של כהונת ביידן התאפיין בסדרת מפגשים אינטנסיבית בין בכירים ודרגי עבודה בשתי המדינות, שנועדו לבנות ולתחזק מנגנוני התייעצות, עדכון ועבודה משותפת. הבחירה להתנהל בצורה זו יכולה להיות גם מאפיין של ניהול מתיחות בין שתי מעצמות גדולות, שמבינות כי אין להן ברירה אלא ליצור מנגנוני הידברות כדי למנוע הידרדרות שתוביל לעימות חזיתי מסוכן.

מלחמת חרבות ברזל שינתה את נקודת המבט הישראלית, אם לא בהיבט המעשי אזי בהיבט התודעתי. לאורך המלחמה גינתה סין את פעולותיה של ישראל,

בעוד שארצות הברית בתקופת ממשל ביידן עמדה לצידה כמעט ללא סייג. ניסיון זה צריך להבהיר לישראל שאל לה לשנות את הזיקה הפרו-מערבית והפרו-אמריקאית ועליה לנקוט מדיניות ברורה – שיתוף פעולה כלכלי ואזרחי עם סין כשותפת סחר מרכזית של ישראל אינטרס בשימור היחסים הכלכליים עימה, לצד המשך היחסים האסטרטגיים עם ארצות הברית והעצמתם. לצד זאת, ישראל תתקשה להתעלם מהעמדה הסינית הבעייתית כלפיה, שאינה צפויה להשתנות לטובה ככל שתימשך המלחמה ברצועת עזה, למרות שיפורים טקטיים בחודשים האחרונים (בן צור, 2025). חשוב לזכור גם שישראל והמלחמה בין ישראל לחמאס לא היו בראש סדר העדיפויות של המעצמות, גם אם היו כר פורה לניגוח הדדי. למעשה, ישראל והמלחמה נדונו בין המעצמות מעט מאוד, אולי מתוך הבנה שיש מחלוקת עמוקה ביניהן בסוגיה ופוטנציאל שיתוף פעולה מועט ביניהן בנושא זה, בדומה למלחמת רוסיה-אוקראינה.

יחסן של שתי המעצמות למלחמת חרבות ברזל הבהירה מעל לכל ספק שהיריבות ביניהן אינה מונעת רק, ואולי אף לא בעיקר, מהתנגשות אינטרסים, אלא מהבדלים אידיאולוגיים מהותיים ביניהן, שאף הוגדרו כ"קרב רעיונות". בעוד שאחת רואה עצמה כמובילת העולם המתפתח ואבירת תנועות השחרור הלאומי המהפכניות, השנייה רואה עצמה כמנהיגת העולם החופשי ומגינת הדמוקרטיה. נותר לראות אם הגישה הסינית לניהול היחסים בין המעצמות, שכאמור אומצה על ידי ממשל ביידן, תאומץ גם על ידי ממשל טראמפ השני. אינדיקציות ראשונות מראות כי בעוד שהנשיא ביידן בחר במתינות ובדחיקת מחלוקות לשוליים, הנשיא טראמפ בוחר בגישה ההפוכה שבמרכז לחץ כבד משקל באמצעות הטלת מכסים גבוהים ועימות חזיתי בנושאים שבמחלוקת בין המעצמות, לצד ניסיונות ליצירת קשר אישי עם הנשיא שי. נדמה שטראמפ פחות צפוי להתעמת עם סין בנושאים שנויים במחלוקת שאינם כלכליים, שהם משמעותיים פחות עבורו. לראיה, ממשלו הודיע שיבחן מחדש חלקים מברית AUKUS (Reuters, 2025) המטרידה מאוד את סין, אשר נוסדה בתקופת ממשל ביידן.

בסיכום ארבע השנים הללו סין יכולה לציין שהיא הצליחה במידת מה להוכיח לארצות הברית שכדאי לה להתחשב בדעתה של סין, באינטרסים ובקווים האדומים שלה, ואף לאמץ את גישתה ליחסים הבין-מעצמתיים. ניתוק מרבית ערוצי התקשורת בין המעצמות לאחר ביקורה של ננסי פלוסי בטאיוואן היה סימן ברור לכך שסין מתכוונת להתייחס ברצינות המרבית למה שהיא תופסת כתמיכה אמריקאית, גם אם לא נשיאותית, בעצמאות

מקורות

בן צור, ר' (2025, 6 באוגוסט). **ניטרליות מוטת: הרטוריקה של סין ביירות הסלמה במזרח התיכון**. מבט על, גיליון 2024, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/s7zcy4bb>

AFP (2021, June 14). China accuses G7 of 'manipulation' after criticism over Xinjiang and Hong Kong. *The Guardian*. <https://tinyurl.com/3z5245y9>

American Institute in Taiwan (2024, February 22). *US congressional delegation visits Taiwan*. <https://tinyurl.com/msbxdwbh>

BBC News (2021a, March 19). *US and China trade angry words at high-level Alaska talks*. <https://tinyurl.com/yc83p6rw>

BBC News (2021b, September 17). *AUKUS: China denounces US-UK-Australia pact as irresponsible*. <https://tinyurl.com/3afpe4ua>

Birmingham, F. (2025, July 4). Exclusive | China tells EU it does not want to see Russia lose its war in Ukraine: sources. *South China Morning Post*. <https://tinyurl.com/4m9dm6t5>

Clark, J., & DOD News (2024, April 25). *U.S.-led Ukraine Coalition to Meet Amid Renewed Momentum*. U.S. Department of War. <https://tinyurl.com/fzzdu6hk>

CNA (2021, March 20). *After fiery start, US conclude 'tough' talks with China*. <https://tinyurl.com/9azj2uey>

Collinson, S. (2021, June 14). *Biden pushes China threat at G7 and NATO, but European leaders tread carefully*. CNN. <https://tinyurl.com/43e3wufw>

Consulate General of the People's Republic of China in New York (2023, October 16). *Wang Yi talks with Blinken over phone on Palestinian-Israeli conflict, China-US ties*. <https://tinyurl.com/22bacd6b>

Delaney, R. (2023, May 11). *Top US and China envoys meet in Vienna, the highest in-person engagement since Xi and Biden in November*. *South China Morning Post*. <https://tinyurl.com/ykdu2jnv>

Embassy of the People's Republic of China in the United States (2021, November 16). *President Xi Jinping Had a Virtual Meeting with US President Joe Biden*. <https://tinyurl.com/5n8ujsj5>

Everington, K. (2021, September 24). *US house passes bill inviting Taiwan to take part in 2022 RIMPAC*. Taiwan News. <https://tinyurl.com/2bdac9hy>

Evron, Y. (2015). China's Diplomatic Initiatives in the Middle East: The Quest for a great-power role in the region. *International Relations*, 31(2), 125-144. <https://doi.org/10.1177/0047117815619664>

Herb, J., & Cheung, E. (2022, August 2). *US house speaker Nancy Pelosi lands in Taiwan amid threats of Chinese retaliation*. CNN. <https://tinyurl.com/3p3524nk>

Jakes, L., & Myers, S.L. (2021, March 19). *Tense talks with China left U.S. 'cleareyed' about Beijing's intentions, officials say*. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/bdzk59yy>

Kewalramani, M. (2025, April 21). *CFAU President Wang Fan analyses China's Neighbourhood Diplomacy Approach*. Tracking People's Daily. <https://tinyurl.com/37c66m4r>

טאיוואן. אולי חשוב מכך, המשבר שיצרה סין אפשר לה לבחון את מחויבות ארצות הברית להמשך הסדר הקיים ולקיומה של תקשורת בין-מעצמתית למניעת הסלמה. ארצות הברית הגיבה במהירות ובאופן שיש להניח שאפילו סין לא צפתה, ושלחה רכבת אווירית של בכירי ממשל מזרחה כדי לנסות לצמצם את הפערים בין המדינות. בכירים אלה שוחחו עם מקביליהם הסינים על נושאים שבהם ניתן לשתף פעולה, תוך דחיקת נושאים שנויים במחלוקת – גישה שמחשישה את נכונותם לאמץ את הגישה הסינית.

גישה זו הוכיחה את עצמה כיעילה והקשרים בין המעצמות חזרו בהדרגה למסלולם. התיאום הצבאי היה האחרון ששב למסלולו, אולי כבחירה מודעת של סין לחכות עם הדבר החשוב ביותר לארצות הברית לסוף, כמו כדי לבחון שהיא מתנהגת כראוי ואינה חוצה את הקווים האדומים שהציבה סין. ואכן, אחרי תקרית פלוסי לא התקיימו עוד ביקורים של בכירים בממשל ביידן בטאיוואן, אלא רק ביקור של משלחת חברי קונגרס (American Institute in Taiwan, 2024), שזכתה גם היא לגינוי סיני (aTang, 2024), כשנה וחצי לאחר מכן. העובדה שגישה זו אומצה ועבדה מעידה בראש ובראשונה על נכונותו של ממשל ביידן לקבל את דרכי העבודה של סין, ועל פתיחות מסוימת לנקוט שיטות שונות מתוך הבנה שהיחסים הבין-מעצמתיים ומניעת הסלמתם חשובים יותר מהתעקשות על שיח ישיר על נושאים שבמחלוקת עמוקה. יתרה מכך, ייתכן כי שני הממשלים הבינו ששיח על הנושאים הנמצאים במחלוקת עמוקה ביניהם – כמו המלחמה בין רוסיה לאוקראינה ותמיכתה של סין במאמץ המלחמתי הרוסי – לא רק שלא יסייע בפתרון הסכסוך הרוסי-אוקראיני אלא גם ייצור מתיחות מסוכנת נוספת, הפעם בין סין לארצות הברית. הבנה זו חשובה משום שהיא מעין קבלה של הסדר העולמי שבו סין היא מעצמה עולה, וארצות הברית לא תמיד יכולה לכפות עליה את העדפותיה. לכן מוטב לדחוק הצידה את העיסוק בנושאים שעלולים להוביל להסלמה צבאית ולהתמקד באזורים שבהם ניתן לשתף פעולה.

אופיר דיין היא חוקרת (מלגאית) במכון למחקרי ביטחון לאומי, דוקטורנטית בלימודי ביטחון ובוגרת תואר ראשון ושני ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת קולומביה. מחברת הספר 'אינתיפאדה על ההדסון' (ידיעות ספרים, 2025). ofird@inss.org.il

תמי גולדנברג היא עוזרת מחקר במרכז למדיניות ישראל-סין ע"ש דיאן וגילפורד גלייזר במכון למחקרי ביטחון לאומי וסטודנטית לתואר שני בתוכנית ללימודי דיפלומטיה באוניברסיטת תל אביב. tamig@inss.org.il

- Khaliq, R. (2024, September 7). *China blames US for failure on ceasefire as war on Gaza nears one year*. AA. <https://tinyurl.com/rr3ahvym>
- Kube, C., & Lee, C.E. (2024, January 25). *U.S. intelligence officials determined the Chinese spy balloon used a U.S. internet provider to communicate*. NBC News. <https://tinyurl.com/2j2vrmce>
- Lederer, E.M. (2023, December 9). *US vetoes UN resolution backed by many nations demanding humanitarian ceasefire in Gaza*. AP. <https://tinyurl.com/bdfdtvsz>
- Magid, J. (2023, October 25). *Russia, China block US Security Council resolution backing Israeli right to self defense*. The Times of Israel. <https://tinyurl.com/hvnnmmxd>
- Magnier, M., & Wang, O. (2023, February 19). *China-US relations: At Munich meeting, Antony Blinken tells Wang Yi balloon incident 'must never again occur'*. South China Morning Post. <https://tinyurl.com/y7ef433s>
- Ministry of Foreign Affairs of The People's Republic of China (2022, March 19). *President Xi Jinping has a video call with US President Joe Biden*. <https://tinyurl.com/5n6c2ca4>
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2025, May 12). *Foreign Ministry spokesperson Lin Jian's regular press conference on May 12, 2025*. <https://tinyurl.com/aep8bbmz>
- Ng, T. (2022, February 22). *Beijing berates US for 'trying to include Taiwan in strategy to contain China'*. South China Morning Post. <https://tinyurl.com/2nycfnba>
- Pamuk, H. (2021, November 24). *U.S. invites Taiwan to its democracy summit; China angered*. Reuters. <https://tinyurl.com/yyuae8yk>
- Pamuk, H., Ali, I. Martina, M. (2023, February 4). *Blinken postpones China trip over 'unacceptable' Chinese spy balloon*. Reuters. <https://tinyurl.com/43h82hub>
- Permanent Mission of China to the United Nations (2023, October 25). *Explanation of vote by Ambassador Zhang Jun on the UN Security Council draft resolution regarding the Palestinian-Israeli situation*. <https://tinyurl.com/2jn6utrr>
- Plummer, R. (2022, August 4). *Taiwan braces as China drills follow Pelosi visit*. BBC. <https://tinyurl.com/4nzue7x>
- Reuters (2022, February 4). *Moscow-Beijing partnership has 'no limits'*. <https://tinyurl.com/3ctv5uzn>
- Reuters (2025, June 12). *Trump administration reviewing Biden-era submarine pact with Australia, UK*. CNN. <https://tinyurl.com/5fymsanr>
- Shalal, A., M. Martina, & R. Woo (2022, March 18). *After Biden-Xi call, U.S. warns China it could face sanctions if it backs Russia in Ukraine*. Reuters. <https://tinyurl.com/mw52re3j>
- Sevastopulo, D. (2024, August 25). *The inside story of the secret backchannel between the US and China*. Financial Times. <https://tinyurl.com/3pjv845x>
- Sun, D., & Zoubir, Y. (2018). *China's participation in conflict resolution in the Middle East and North Africa: A case of quasi-mediation diplomacy?* Journal of Contemporary China, 27(110), 224-243. <https://doi.org/10.1080/10670564.2018.1389019>
- Tang, D. (2024a, February 22). *China demands the US stop any official contact with Taiwan following a congressional visit*. AP. <https://tinyurl.com/54u8auht>
- Tang, D. (2024b, October 17). *US imposes sanctions on Chinese companies accused of helping make Russian attack drones*. AP. <https://tinyurl.com/mu47mhmV>
- Tatlow, K.T. (2025, February 10). *Exclusive — Chinese spy balloon was packed with American tech*. Newsweek. <https://tinyurl.com/42zzxuc5>
- The White House (2022a, March 18). *Readout of President Joseph R. Biden Jr. call with President Xi Jinping of the People's Republic of China*. <https://tinyurl.com/3xtchba8>
- The White House (2022b, November 14). *Readout of President Joe Biden's Meeting with President Xi Jinping of the People's Republic of China*. <https://tinyurl.com/mw2533tk>
- U.S. Department of State (n.d.). *Conflict resolution*. <https://tinyurl.com/39rm677r>
- U.S. Department of State. (2023, October 14). *Secretary Blinken's call with People's Republic of China (PRC) Director of the Office of the Foreign Affairs Commission and Foreign Minister Wang Yi*. <https://tinyurl.com/42m2x8rc>
- U.S. Indo-Pacific Command (2024, September 9). *Readout of commander U.S. Indo-Pacific command call with PLA Southern Theater Commander*. <https://tinyurl.com/fxh4f5rf>
- Van Staden, C. (2023, December 20). *China doesn't join US led Red Sea force. China in the Global South Project*. <https://tinyurl.com/55kr5y2e>
- Wong, T., & Wang, F. (2023, February 17). *How has China reacted to the balloon saga?* BBC. <https://tinyurl.com/5ckcjdjh>
- WSJ (2025, January 15). *"It was the most tense moment": U.S. ambassador to China exit interview [Video]*. <https://tinyurl.com/dnna8mvk>
- Xinhua (2023, October 15). *Wang Yi talks with Blinken over phone on Palestinian-Israeli conflict, China-U.S. ties*. <https://tinyurl.com/2ucs4jx9>
- Xinhua (2024a, September 10). *Chinese, U.S. theater commanders hold video talk*. <https://tinyurl.com/msk7ujjp>
- Xinhua (2024b, November 17). *Xi says U.S. must not cross four red lines*. <https://tinyurl.com/bdhu562y>
- Xuanzun, L., & Yuandan, G. (2021, October 14). *China, Russia hold joint naval drill in Sea of Japan, display 'higher level of trust, capability'*. Global Times. <https://tinyurl.com/5n9xk7wd>
- Xuanzun, L., & Yuandan, G. (2023, July 26). *China, Russia to hold third joint naval patrol in West, North Pacific*. Global Times. <https://tinyurl.com/ypwehb2x>
- Yao, K. (2021, September 22). *China's high-tech push seeks to reassert global factory dominance*. Reuters. <https://tinyurl.com/4udavzdv>
- Yousif, B.N. (2023, February 10). *President Biden says balloon was not a major security breach*. BBC. <https://tinyurl.com/bdf3xt5b>

יחסי הגומלין בין המעצמות הגדולות באזור הארקטי: האיחוד האירופי, רוסיה, ארצות הברית וסין

פול וויסקו

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

האזור הארקטי הפך למוקד לתחרות בין מעצמות עולמיות מובילות – האיחוד האירופי וארצות הברית מצד אחד וסין ורוסיה מנגד. מאמר זה סוקר את יחסי הגומלין בין המעצמות הללו בנושאים של שינויי אקלים, כלכלה וביטחון באזור הארקטי וטוען כי סדרי העדיפויות שלהן באזור שונים בתכלית, כאשר כל שחקנית שמה את הדגש לפי מה שנחשב מבחינתה לאינטרס החשוב ביותר.

מילות מפתח: האזור הארקטי, הצפון הגבוה, ארצות הברית, האיחוד האירופי, רוסיה, סין, התחממות גלובלית, שינויי אקלים, מיליטריזציה

מבוא

האזור הארקטי נמצא הרחק בקוטב הצפוני של כדור הארץ, ומוגדר מצפון לקו הרוחב 66 צפון. למרות אופיו הקר והמבודד של האזור הארקטי הוא ביתם של כארבעה מיליון בני אדם, עשרה אחוזים מהם ילידים (Arctic Council, n.d.-b). לשמונה מדינות יש שטחים מצפון לחוג הארקטי: ארצות הברית, קנדה, גרינלנד/דנמרק, איסלנד, נורווגיה, שוודיה, פינלנד ורוסיה (Arctic Council, n.d.-c). חמש מבין שמונה המדינות – ארצות הברית, קנדה, גרינלנד/דנמרק, נורווגיה ורוסיה – נחשבות למדינות עם חוף ארקטי, כלומר יש להן קו חוף המשיק לאוקיינוס הארקטי (Degeorges, 2013). איסלנד, למרות היותה מדינת איים שהאי הצפוני ביותר שלה נמצא מצפון לחוג הארקטי, אינה מסווגת כמדינה חוף ארקטית מכיוון שהים שמצפון לה הוא ים גרינלנד, שהוא חלק מהאוקיינוס האטלנטי.

האזור הארקטי עשיר במשאבי טבע, לרבות יסודות נדירים (הנקראים גם מתכות נדירות), מאגרי דגים ופחמימנים. על פי הערכת המכון הגיאולוגי של ארצות הברית יש באזור כ-13 אחוזים מעתודות הנפט בעולם שטרם התגלו, ו-30 אחוזים מעתודות הגז הטבעי בעולם שטרם התגלו (eia, 2012). משאבים אלה מפוזרים באופן בלתי אחיד. למשל, רוב עתודות הפחמימנים שטרם התגלו נמצאות בשטח רוסי (& Balashova

Gromova, 2017). רוסיה היא המעצמה הדומיננטית באזור הארקטי, שכן היא מחזיקה בנתח הגדול ביותר של קרקע, אוכלוסייה, קו חוף, משאבי טבע ונוכחות צבאית באזור (Paul & Swistek, 2022). האזור הארקטי, שבתקופת המלחמה הקרה היה זירה מרכזית של תחרות אסטרטגית, הופך שוב לאתר של יריבות בין מעצמות גדולות. בימי המלחמה הקרה נתפס האזור כמסדרון פוטנציאלי למתקפות גרעיניות, שכן הנתבי הקצר ביותר לטילים בליסטיים בין-יבשתיים בין ארצות הברית לברית המועצות חצה אותו (Teepel, 2021). בעידן שלאחר המלחמה הקרה חווה האזור תקופה של רגיעה יחסית במסגרת הסדר בלתי פורמלי בשם "צפון גבוה, מתח נמוך" (High North, Low Tensions) (Ikonen, 2015), והקמת Arctic Environmental Protection Strategy בשנת 1991, שבשנת 1996 הפכה למועצה הארקטית (Arctic Council). האמנה של המועצה הארקטית אוסרת עליה לעסוק בנושאי ביטחון באזור הארקטי או בנושאי ביטחון אחרים.

על פי הערכת המכון הגיאולוגי של ארצות הברית יש באזור כ-13 אחוזים מעתודות הנפט בעולם שטרם התגלו, ו-30 אחוזים מעתודות הגז הטבעי בעולם שטרם התגלו.

Arctic Athabaskan Council, Gwich'in Council International, Inuit Circumpolar Council, Russian Association of Indigenous Peoples of the North, Saami Council) וכן משקיפים רבים, ובתוכם מדינות וארגונים בינלאומיים בעלי אינטרסים באזור הארקטי (Arctic Council, n.d.-c). שניים מבין המשקיפים רלוונטיים במיוחד לענייננו: סין, שהיא משקיפה קבועה, והאיחוד האירופי, שהוא משקיף בפועל. אף שהמועצה הארקטית היא פורום בלתי מחייב המבוסס על קונצנזוס היא השיגה הצלחות ראויות לציון, כולל שלושה הסכמים מחייבים מבחינה משפטית בנושא תיאום משמר החופים, ניקוי דליפות נפט ושיתוף פעולה מדעי (Arctic Council, n.d.-a). קבוצות העבודה של המועצה עוסקות במגוון רחב של נושאים ארקטיים, למעט ביטחון צבאי (Arctic Council, n.d.-a).

ואולם בעקבות הפלישה של רוסיה לאוקראינה בשנת 2022 הושעתה פעולת המועצה הארקטית. באותו זמן היה התור של רוסיה לעמוד בראשות המועצה, ולאור זאת הבהירו שאר המדינות הארקטיות – המכונות המדינות הארקטיות החולקות תפיסת עולם דומה (like-minded) או מדינות ה-A7 – כי אינן יכולות להמשיך בשיתוף פעולה עם רוסיה בנסיבות הקיימות (CRS, 2025). בשנת 2024 חזרה המועצה לפעילות מוגבלת, כאשר קבוצות עבודה נפגשו מרחוק (Arctic Council, 2024). המועצה נותרה בהשעיה חלקית אם כי ראשות המועצה, שמתחלפת כל שנתיים, עברה מאז מרוסיה לנוורווגיה, וכעת מחזיקות בו דנמרק/גריןלנד (Edwardsen, 2025).

שינויי אקלים, ביטחון והזדמנויות כלכליות הם המאפיינים העיקריים הכרוכים זה בזה של הגיאופוליטיקה באזור הארקטי. שינויי אקלים, למשל, מביאים הזדמנויות כלכליות רבות לאזור הארקטי. הסיבה לכך היא שהמשאבים הכלכליים באזור זה נחשפים בשל נסיגת הקרחונים – מעל או מתחת לקרקעית הים. לכלכלה יש גם יחסי גומלין עם הביטחון. היות שרבים מהמשאבים עלולים להפוך למטרות תקיפה במקרה של מלחמה, או לחלופין להיות מקור למשברים או לתככים גיאופוליטיים, רבות מהמדינות הרלוונטיות מרחיבות את הנכסים הצבאיים שלהן באזור הארקטי כדי להגן על משאבים אלה, ובייחוד רוסיה. ואולם שינויי אקלים כרוכים גם בביטחון באזור הארקטי. דוגמה לכך היא הפשרת שכבת הקרקע הקפואה (קפֶּאָת עֵד), שגרמה להרס תשתיות ברחבי האזור.

המאמר כולל סקירה והשוואה של האינטרסים של רוסיה, האיחוד האירופי, ארצות הברית וסין בנוגע לשינויי אקלים, ביטחון וכלכלה, ומבקש לטעון כי קיים פער מהותי בין סדרי העדיפויות שלהן בנוגע לאזור הארקטי כאשר

מקור: CIA World Factbook

כיום מתחיל עידן חדש של תחרות אסטרטגית, בעקבות העניין הגובר של סין, המכנה עצמה "מדינה הקרובה לאזור הארקטי", המיליטריזציה של רוסיה באזור והכיל האסטרטגי מחדש שמבצעות ארצות הברית, מדינות ברית נאט"ו ובעלות ברית באזור הארקטי כמו קנדה והאיחוד האירופי. מתחים אלה רק התעצמו מתחילת מלחמת רוסיה-אוקראינה (Pechko, 2025). אומנם בקרב מומחים לענייני צבא שוררת הסכמה כי האזור הארקטי אינו צפוי להיות נקודת מוצא למלחמה בין מעצמות גדולות, אולם גוברת ההסכמה שכל סכסוך רחב יותר שיערב מעצמות גדולות עלול להתפשט במהירות באזור, בהתחשב בקרבתו לשחקניות המרכזיות (Boulègue et al., 2024). לפיכך שמירה על מוכנות באזור הארקטי, במקביל לניהול הסיכונים שמציבים שינויי אקלים, היא סוגיה חיונית לכל הגורמים המעורבים. במשך שנים רבות דבקו המדינות הארקטיות בעיקרון של "צפון גבוה, מתח נמוך", שבא לידי ביטוי במאמצי שיתוף הפעולה של המועצה הארקטית (Taub & Pellegrin, 2024). המועצה היא פורום בין-ממשלתי המורכב משמונה המדינות הארקטיות, שישה ארגונים של עמים ילידים (Aleut International Association),

עצמה נעשית פגיעה יותר להשפעותיה. המסת קפאת עד פוגעת בתשתיות, קהילות ארקטיות מתמודדות עם חוסר ביטחון תזונתי וסיכונים בריאותיים ומערכות אקולוגיות משתבשות (Polovtseva, 2020). עם זאת מוסקבה נוטה לראות בשינויי אקלים פחות משבר ויותר הזדמנות, וצופה אפשרויות חדשות להפקת משאבים ככל שקרח הים נסוג (Hardy, 2025). עמדה פרגמטית זו, גם אם היא קצרת טווח, מתחזקת מן התלות של רוסיה בהכנסות מפחמימנים ומבידודה הגובר בעקבות הפלישה לאוקראינה. גורמים רשמיים מדברים על קיימות אולם זוהי רטוריקה סמלית בלבד, המסווה חוסר ניסיון אמיתי למיתון השינויים (Sönmez, n.d.).

התרומה של רוסיה לשינויי אקלים באזור הארקטי רבה וחמורה. המסת שכבות קפאת עד משחררת מתאן, גז חממה החזק פי כמה מפחמן דו-חמצני, ויוצרת לולאת משוב מסוכנת (Polovtseva, 2020). פחמן שחור מהספינות השטות לאורך נתיב הים הצפוני מחמיר גם הוא את ההתחממות. הפחמן השחור מופק משריפת דלקים כבדים, והוא לא רק מחמם את האטמוספירה אלא גם שוקע על שלג וקרח, מכהה את פני השטח ומאיץ את ההמסה (McVeigh, 2022). במקביל, קידוח, כרייה ושריפה של דלק מאובנים ארקטי משחררים פליטות עצומות נוספות (Tracy, 2023).

ההשפעות כבר נראות לעין. תשתיות אזוריות רבות נבנו מתוך הנחה שהקרקע תישאר קפואה לעד. כאשר קפאת העד מפשירה, צינורות, כבישים ומבנים מתעוותים או קורסים ויוצרים סיכונים כלכליים ובטיחותיים (Polovtseva, 2020; Shemetov, 2021). עמים ילידים כמו הננטס (Nenets) מתמודדים עם אתגרים תרבותיים וכלכליים: רעיית איילי הצפון מאוימת בשל קרומי קרח, החוסמים את הגישה לחזיות ומשבשים הן את מקורות המחיה והן את המסורות המקומיות (Stammler, 2023). יחסי הגומלין בין ההתחממות לפעילות האנושית באים לידי ביטוי גם בתאונות תעשייתיות. בנורילסק, אחת הערים המזוהמות ביותר בעולם, הפשרת קפאת עד גרמה להתבקעות מכל דלק בשנת 2020, ועשרות אלפי טונות של סולר זרמו לנהרות. שינויי אקלים אולי לא גרמו ישירות לדליפה, אבל הם יצרו את התנאים לאסון והקשו על הניקוי (Polovtseva, 2020).

המודל הכלכלי של רוסיה מחזק את המגמה הנוכחית. נסיגת הקרח הארקטי נתפסת במוסקבה כיתרון לוגיסטי, בזכות פתיחת אתרי כרייה וקידוח חדשים והפחתת עלויות תובלה (Bradley, 2023). עונות ארוכות יותר של הובלה ימית ללא קרח מקילות על העברת משאבים דרך נתיב הים הצפוני ומקשרות מרכזים ארקטיים לשווקים אסייתיים בצורה ישירה יותר.

כל שחקנית מציבה דגש אחר, בהתאם למה שנחשב בעיניה לאינטרס החשוב ביותר.

שינויי אקלים

שינויי אקלים הם אתגר דחוף וצובר תאוצה באזור הארקטי, המתחמם כמעט פי ארבעה מהר יותר מהממוצע העולמי (Rantanen et al., 2022). ההתחממות המהירה גורמת לצמצום דרמטי של קרחים (WWF Arctic, 2025) וחושפת את האזור לפעילות כלכלית מוגברת, דוגמת הרחבת השימוש בנתיב הים הצפוני וגישה לעתודות פחמימנים שלא היו זמינות בעבר. עם זאת, להתפתחויות אלו יש השלכות סביבתיות ובריאותיות חמורות. הפשרת קפאת עד לא רק משחררת כמויות עצומות של גזי חממה אלא גם עלולה, לצד הקרחונים הנמסים, לשחרר פתוגנים קדומים של אדם המודרני אין חסינות מפניהם (וולפסון, 2025). יתרה מכך, קהילות הילידים באזור הארקטי – שממילא נמנות עם האוכלוסיות הפגיעות ביותר – מתמודדות עם איומים קיומיים על אורח חייהן, המשכיותן התרבותית וביטחון המזון. למרות סיכונים אלה, מדינות מסוימות תופסות את שינויי האקלים באזור הארקטי לא כמשבר שיש למתן אלא כהזדמנות לנצל יתרונות כלכליים ואסטרטגיים מתפתחים.

הפער בין ארבע המעצמות בנושא אסטרטגיית האקלים לאזור הארקטי בולט מאוד. האיחוד האירופי מקדם גישה זהירה ומוכוונת למיתון סיכונים אקלים, המבוססת על מדע ועל רב-צדדיות. סין ורוסיה נותנות עדיפות ליתרון אסטרטגי ולרווח כלכלי, לרוב על חשבון אחריות אקלימית. ארצות הברית, שבעבר הובילה בתחום האקלים, נראית כיום, בתקופת הממשל השנייה של טראמפ, כמי שנסוגה ממעורבות בולטת באזור הארקטי. חוסר האיזון שנוצר מחליש את הפוטנציאל לפעולה אקלימית עולמית מתואמת בתקופה שבה האזור הארקטי מתחמם כמעט פי ארבעה מהר יותר משאר כדור הארץ. ללא יישור קו בין המעצמות הגדולות נשקפת לאזור סכנה של הידרדרות סביבתית מואצת, קריסת מערכת אקולוגית ונקודות מפנה בלתי הפיכות באקלים הגלובלי.

רוסיה

רוסיה היא אחת מהפולטות הגדולות בעולם של גזי חממה – מצב שרק מתחזק בעקבות ניצול אינטנסיבי של דלק מאובנים באזור הארקטי (Tracy, 2023). פעולותיה לא רק תורמות ישירות לפליטות הגלובליות אלא גם מאיצות את ההתחממות באחד האזורים השבריריים ביותר על פני כדור הארץ. האירוניה היא שבעוד רוסיה מניעה את ההתחממות הארקטית, היא

הדבר מאפשר לרוסיה להרחיב את הכרייה תוך עקיפת הצורך בתשתיות פנים-יבשתיות יקרות. אחרי הפלישה לאוקראינה, התלות של הקרמלין בהכנסות הארקטיות רק העמיקה. מכירות נפט, גז ומינרלים מספקות כיום גלגל הצלה כלכלי לתמיכה בפעולות צבאיות, גם במחיר החמרת ההתחממות הגלובלית (Fenton & Kolyandr, 2025; Savytskyi, 2024).

חלק מהאליטות הרוסיות אף מציגות את שינויי האקלים כיתרון. לשיטתן, טמפרטורות גבוהות יותר עשויות להגדיל את שטח האדמות החקלאיות של סיביר ולהפחית עלויות חימום. הנשיא ולדימיר פוטין דחה את האקטיביזם הסביבתי והמעט בחומרתם של סיכוני האקלים, מה שמשקף אדישות כללית ולעיתים אופורטוניזם בקרב ההנהגה הפוליטית (BBC, 2024). גישה זו מסייעת להסביר את היעדרן של התחייבויות משמעותיות מצד רוסיה בתחום האקלים. תרומתה האחרונה כמדינה נעשתה במסגרת הסכם פריז, שם היא נמנעה מקיצוץ אמיתי בפליטות ונשענה במקום זאת על היעדרות שלה כבולעי פחמן (Savytskyi, 2024), אף שמומחים בתחום סבורים כי השריפות, כריתת העצים וההזנחה פוגעים ביכולתם של היעדרות לקזז פליטות (Koralova, 2024). בפועל, האזור הארקטי של רוסיה הוא גם גורם לשינויי אקלים וגם קורבן שלהם. אסטרטגיית הכרייה הרוסית מניבה רווחים בטווח הקצר, אך בטווח הארוך מחריפה סיכונים עבור התושבים, המערכות האקולוגיות והתשתיות של המדינה. עם תמריצים פנימיים חלשים להפחתת גזי חממה ובידוד גיאופוליטי רב, רוסיה מפגינה נכונות מועטה לשנות כיוון. מדיניותה נותרה סמלית במידה רבה, והיא משלבת רטוריקה שאפתנית עם פעולה מוגבלת, בעוד האזור שבו היא שולטת ממשיך להתחמם יותר מפי שניים מהממוצע העולמי.

האיחוד האירופי

האיחוד האירופי מתבונן בסוגיית שינויי האקלים באזור הארקטי דרך שלוש עדשות עיקריות: מחקר מדעי, מעבר לירוק (green transition) ושיתוף פעולה בינלאומי. סדרי עדיפויות אלה עולים בקנה אחד עם סדר היום הנרחב יותר של האיחוד האירופי ועם יעדי מדיניות החוץ שלו בתחום האקלים, אולם כל אלה נמצאים תחת לחץ מאז פלישת רוסיה לאוקראינה בשנת 2022. למרות ששיתוף הפעולה עם מוסדות רוסיים הושעה, חוקרי האקלים של האיחוד האירופי מודים כי ללא השתתפות רוסית קשה להתקדם בניטור האקלים הארקטי, בהתחשב בהיקף העצום של השטח הרוסי באזור.

האיחוד האירופי נותן עדיפות למדע האקלים ורואה בו את הבסיס למדיניות יעילה בנושא האזור הארקטי.

פרויקטים כמו EU-PolarNet, הנתמכים בתוכניות Horizon 2020 ו-Horizon Europe, נועדו לתיאום בחקר הקוטב באירופה ולחיצוק היכולות המדעיות של היבשת באזור הארקטי (EU-PolarNet, n.d.). באמצעות יוזמות נוספות כגון Copernicus Climate Change Service ו-Copernicus Marine Service, האיחוד האירופי אוסף גם נתוני לוויין ותצפית חיוניים הקשורים לאוקיינוגרפיה ארקטית, לקראת יום ולשינויים בקפאת עד באזור (Copernicus, 2024). תוכניות ממוקדות כמו Nunataryuk, המתמקדות בהפשרת קפאת עד והשפעותיה על קהילות הצפון, מדגימות היטב את הגישה המדעית המקיפה של האיחוד האירופי לסיכוני האקלים באזור הארקטי. תשתית משותפת כמו קונסורציום שוברות הקרח של האזור הארקטי (ARICE) מסייעת למדינות החברות באיחוד האירופי לאגד משאבים כמו ספינות שוברות קרח כדי לתמוך בחקר כלל-אירופי של אזור הקוטב (ARICE, n.d.). שיתוף הפעולה המדעי חיוני להבנת תפקידו של האזור הארקטי במערכת האקלים העולמית.

הדאגה העיקרית השנייה של האיחוד האירופי היא תפקידו של האזור הארקטי במעבר לירוק. במסגרת הגרין דיל האירופי (European Green Deal) קרא האיחוד האירופי להשאיר את עתודות הפחמימנים באזור הארקטי, והגדיר את הפיתוח של דלק מאובנים באזור זה כמהלך שאינו עולה בקנה אחד עם יעדי האקלים של אירופה (Rankin, 2021). עם זאת, כפי שניתן היה לראות מפעילות חברות הנפט של האיחוד האירופי, אידיאל זה אינו מתקיים. בה בעת, מבחינת האזור הארקטי יש ערך אסטרטגי למעבר לירוק בדרכים אחרות. האזור עשוי לספק חומרי גלם חיוניים כגון ליתיום, קובלט ויסודות נדירים, הדרושים בטכנולוגיות אנרגיה מתחדשת ובייצור סוללות. יתרה מכך, האיחוד האירופי מזהה פוטנציאל של אנרגיית רוח ימית באזור הארקטי, שיכולה להפוך למרכיב מרכזי באסטרטגיה הכוללת שלו לנטרול פחמן במערכות אנרגיה (Wilson, 2020). צרכים מתנגשים אלה, של שימור מערכות אקולוגיות באזור הארקטי תוך מיקור אחראי של משאבי האזור, יוצרים מתיחות במדיניות האיחוד האירופי, בייחוד בשעה שמעצמות חיצוניות כמו רוסיה וסין ממשיכות לפתח פחמימנים באזור זה.

שיתוף פעולה בינלאומי הוא עמוד התווך השלישי במעורבות האיחוד האירופי בתחום האקלים באזור הארקטי. לפני שנת 2022 קידם האיחוד האירופי שיתוף פעולה מדעי רב-צדדי ודו-צדדי עם שחקניות מרכזיות באזור הארקטי, כולל רוסיה, ארצות הברית, קנדה ובריטניה. תפיסה זו אפשרה לחוקרים אירופאים גישה

האיחוד האירופי תופס את ההתחממות הגלובלית באזור הארקטי, לעומת התפיסה של מדינות האיחוד באזור.

ארצות הברית

המדיניות האמריקאית בנושא שינויי אקלים הפכה בהדרגה לבלתי יציבה ומקוטבת, בייחוד כאשר משווים את העידן הנוכחי של כהונת טראמפ השנייה לתקופה שקדמה לה. מדיניות הממשל הנוכחי מכחישה את שינויי האקלים, מעכבת את המחקר המדעי בתחום ומחריפה את משבר האקלים. לפני שובו של הנשיא טראמפ לתפקידו בשנת 2025, סוכנויות פדרליות כמו נאס"א היו שחקניות מרכזיות בחקר האקלים הארקטי. סוכנויות אלו הובילו מאמצים למיפוי בליה חופית, לניטור עליית מפלס הים באלסקה, למעקב אחר הפרשת שכבות קפאת עד ולמדידת פליטות גזי חממה כמו מתאן משריפות יער. מוסדות אקדמיים ומכוני מחקר מילאוגם הם תפקיד פעיל בחקר ההיבט המדעי של שינויי אקלים באזור הארקטי וההשלכות החברתיות והמדיניות הנובעות מכך. למשל, מכון הקוטב במרכז וילסון בחן אתגרי ממשל ומדיניות אקלים לאומית (Wilson Center, n.d.; The White House, 2023).

ואולם לאחר בחירתו מחדש של טראמפ אימצה ממשלת ארצות הברית עמדה של הכחשת מדעי האקלים, שהובילה לקיצוצים גורפים במחקר ובמוסדות הקשורים לחקר האקלים. תקציב הממשל לשנת הכספים 2026 הציג קיצוצי הוצאות בסך 163 מיליארד דולר, בעיקר בהוצאות משתנות שאינן בתחום הביטחון. קיצוצים אלה השפיעו באופן ניכר על סוכנויות המעורבות במחקר סביבתי כגון נאס"א, הסוכנות להגנת הסביבה (EPA), המרכזים לבקרת מחלות ומניעתן (CDC) והמכונים הלאומיים לבריאות (NIH) (Washington Post Staff, 2025). מנהל האוקיינוסים והאטמוספירה הלאומי (NOAA), שהוא סוכנות מרכזית לנתוני אקלים באזור הארקטי והאוקייני, התמודד עם הצעה לקיצוץ תקציבי של 1.7 מיליארד דולר בקירוב, המותירה אותו עם מימון כולל של 4.5 מיליארד דולר (KCCI, 2025). תהליך השחיקה בתמיכה במדיניות מבוססת ראיות דחק לשוליים את חקר האקלים מצד בממשל הפדרלי. סגירת קונסורציום המחקר הארקטי האמריקאי היא דוגמה נוספת לאופן שבו ארצות הברית משמידה את מדעי האקלים. אפילו מוסדות כמו מרכז וילסון, שנחשבו בעבר ניטרליים מבחינה פוליטית, היו מטרה לביטול מימון על ידי DOGE של אילון מאסק (Hansen, 2025). נסיגת ארצות הברית מההנהגה העולמית בתחום האקלים יצרה פתח אסטרטגי לסין. כיצרנית לוחות סולאריים מובילה בעולם ומשקיעה מרכזית בתשתיות

למערכי נתונים והזדמנויות לעבודת שטח ברחבי החוג הארקטי. ואולם הפלישה הרוסית לאוקראינה שיבשה את דפוסי העבודה באופן מהותי, שכן בעקבותיה אימץ האיחוד האירופי מדיניות של השעיית שיתוף פעולה מוסדי עם גופי מדע רוסיים. חוקרים מאוניברסיטאות ומכונים רוסיים נותקו מתוכניות במימון האיחוד האירופי, ורבים מהם לא יכלו לתקשר עם עמיתים זרים עקב חשש מדיכוי (Matthews, 2023). האיום של מעצרים ממניעים פוליטיים – המכונה לעיתים דיפלומטיה של בני ערובה – הרתיע גם הוא מפני נסיעות ושיתוף פעולה. במקביל, יותר ויותר חוקרים באיחוד האירופי החלו לחוש אי־נוחות מהרעיון של עבודה לצד מדענים רוסים התומכים במלחמה, או נאלצים להביע תמיכה תחת לחץ. חוקר בכיר באיחוד האירופי סיכם את המצב באומרו כי אין הרבה חוקרים באיחוד האירופי שרוצים לעבוד עם מדענים רוסים שאין להם בעיה להסביר מדוע רוסיה הייתה חייבת לפלוש לאוקראינה – תרחיש שמגלם את המתחים הפוליטיים והאתיים שאינם ניתנים לגישור (Wilson Center, 2024).

למרות הקרע הפוליטי, מדעני אקלים באיחוד האירופי מודעים היטב לכך ששיתוף פעולה רוס חיוני לניטור מקיף של האזור הארקטי. יותר ממחצית משטח היבשה וקו החוף של האזור הארקטי נמצאים בשטח רוסיה, שבו מספר ניכר של אתרי תצפית אקלים מרכזיים. מאז תחילת המלחמה פעלו חוקרים אירופאים עם נתונים מפחות ממחצית תחנות הנתונים הרגילות שלהם באזור הארקטי, מה שהביא לפערים קריטיים בניטור לולאות משוב אקלימיות כמו הפרשת קפאת עד, פליטות מתאן ונסיגת קרחים (Wilson Center, 2024). בשל כך נוצר תסכול גובר בקהילה המדעית של אירופה לגבי מגבלות סביבת המחקר הנוכחית. חוקרים רבים מכירים בצורך בחידוש הקשר עם המדע הרוסי בשלב כלשהו, אם כי התמיכה הברורה באוקראינה והחשש מממתן לגיטימציה לתוקפנות הרוסית ממשיכים להגביל כל שיתוף פעולה כזה. למרות שטכנית אין איסור על שיתוף פעולה פרטיים בין מדענים מהאיחוד האירופי למדענים רוסים, שיתופים כאלה נותרו נדירים ורגישים מבחינה פוליטית, ויש להם מעט מאוד תמיכה או הגנה מוסדית.

ראוי לציין כי בנושא שינויי אקלים יש כמה הבדלים בין מדינות האיחוד האירופי הארקטיות לשאר מדינות האיחוד. נראה כי המדינות הארקטיות באיחוד מעוניינות בהפקת דלקים מאובנים באזור הארקטי פחות ממדינות כמו צרפת ואיטליה. נוסף על כך, מדינות האיחוד באזור הארקטי רואות בו בסיס למשאבים יותר מאשר הנציבות האירופית, שדוגלת בתפיסת האזור הארקטי כשמורת טבע. בעקבות זאת יש הבדלים בכל הנוגע לאופן שבו

כיצרנית לוחות סולאריים מובילה בעולם ומשקיעה מרכזית בתשתיות אנרגיה מתחדשת ניסתה סין למצב עצמה כשחקנית אמינה בממשל האקלים העולמי, על רקע נסיגת ארצות הברית להכחשה בסוגיית האקלים.

אנרגיה מתחדשת ניסתה סין למצב עצמה כשחקנית אמינה בממשל האקלים העולמי, על רקע נסיגת ארצות הברית להכחשה בסוגיית האקלים. השונות הבולטת שנוצרה סייעה לבייג'ינג להציג עצמה כמעצמה אחראית – בייחוד בקרב המדינות המושפעות ביותר מההתחממות הגלובלית. מדינות ארקטיות המתמודדות עם המסת קפאת עד ועם בליה חופית, מדינות איי האוקיינוס השקט המתמודדות עם איומים קיומיים עקב עליית מפלס הים ומדינות אפריקאיות שכבר חוות מדבור וחוסר ביטחון תזונתי בגלל האקלים – כל אלו עשויות לגלות פתיחות גוברת למסרים של סין. בהקשר זה, עמדתו של ממשל טראמפ בסוגיית האקלים לא רק פוגעת באמינות האמריקאית בדיפלומטיית הסביבה הבינלאומית אלא גם מאיצה את שחיקת ההשפעה האמריקאית באזורים אסטרטגיים הפגיעים לשינויי אקלים.

נראה כי ממשל טראמפ השני בחר לא רק להפוך את מדיניות ממשל בידן אלא גם מוכן להרחיק לכת. בעוד שממשל טראמפ הראשון לא ביצע קיצוצים משמעותיים בתקציבי סוכנויות ממשלתיות החוקרות שינויי אקלים, בכהונה השנייה בוצעו קיצוצים עמוקים יותר. ראוי לציין כי מדענים אמריקאים בכירים רבים החוקרים את האזור הארקטי – שפעלו בשירות הפדרלי בתקופת ממשל בוש, ועודדו מדענים צעירים שהצטרפו בתקופת אובמה להישאר במהלך כהונתו הראשונה של טראמפ – פרשו בסופו של דבר בגלל עמדתו העוינת של הממשל הנוכחי כלפי המדע. הגישה האנטי-אקלימית של ממשל טראמפ הראשון התרחבה גם למדיניות החוץ. לדוגמה, במהלך ישיבה אחת של המועצה הארקטית לפחות ביקש מזכיר המדינה דאז מייק פומפאו לא לכלול בהצהרה המשותפת כל התייחסות לשינויי אקלים.

סין

לסין יש כמה חששות מרכזיים בנוגע לשינויי אקלים באזור הארקטי. הסינים מתעניינים בפרט בשלושה נושאים, שיש ביניהם חפיפה: מדע, גישה למשאבים וממשל. סדרי עדיפויות אלה נתפסים בעיני בייג'ינג כמרכזיים להכרה בה כבעלת עניין באזור הארקטי. הם גם מספקים לסין יתרון נוסף ביריבות האסטרטגית

עם ארצות הברית והמערב בכלל ועוזרים לחזק את הלגיטימיות שלה בפורומים בינלאומיים, ובטווח הארוך לבסס את מעמדה בתחרות בין המעצמות הגדולות. העניין של סין במדעי האקלים באזור הארקטי נובע מהאינטרס העצמי שלה. ערי חוף כמו טיינג'ין ושנגחאי עומדות בפני איומים קיומיים מעליית מפלס הים, אם מגמות הפליטות הנוכחיות יימשכו ללא פיקוח. בשנים האחרונות סבלה סין גם מסופות טיפון עזות ומאסונות נוספים הקשורים לאקלים, ורגישויות אלו מניעות את השקעתה הגוברת בחקר הקוטב. באמצעות משלחות מדעיות שמפליגות בספינות מחקר כמו Ji-r Xuelongs Di ופעולות בבסיס המחקר הארקטי שלה בנוראלסונד באי הנורווגי סבאלברד ערכה סין מחקרים על עובי הקרח, מליחות האוקיינוס ודפוסי שינויי האקלים באזור הארקטי (Khanna, 2025; Wei et. al., 2020). מחקרים אלה משרתים שתי מטרות: הבנת השפעות האקלים בסין עצמה והקרנת אמינות מדעית כלפי חוץ. באמצעות תרומה לידע האקלימי העולמי מחזקת סין את תדמיתה כשחקנית אחראית. עם זאת ראוי לציין כי המדע הסיני הואשם כי הוא משרת מטרה כפולה, של יישומים אזרחיים וצבאיים כאחד.

הדאגה העיקרית השנייה הקשורה לאקלים מבחינת סין היא הרחבת הגישה למשאבי טבע באזור הארקטי. ככל שמשטח הקרח נעשה דק יותר עקב ההתחממות הגלובלית, כך האזור נעשה נגיש יותר לניצול כלכלי. סין גילתה עניין רב באפשרויות להפקת אנרגיה ומינרלים בצפון הגבוה. דוגמה בולטת היא פרויקט Yamal LNG באזור הארקטי של רוסיה, שבו חברות סיניות הן משקיעות מרכזיות. יכולתו של הפרויקט לשלוח גז טבעי מונזל לסין דרך נתיב הים הצפוני, נתיב שהופך בהדרגה לקבוע הודות לשינויי אקלים, ממחישה את ההזדמנויות הכלכליות האסטרטגיות של ההתחממות (Puranen & Kopra, 2023; Sakib, 2022). סין גם שולחת ספינות מחקר לאזורים עשירים במינרלים לאורך חופי אלסקה, דבר שעשוי לרמז על עניין בכרייה בקרקעית הים מול חופי אלסקה, במים בינלאומיים (Lajeunesse & Lalonde, 2023).

הסוגיה השלישית הקשורה לשינויי האקלים היא ממשל ארקטי. סין טוענת זה מכבר שההתחממות הגלובלית הפכה את האזור הארקטי לאזור של עניין בינלאומי, עם השלכות שחורגות הרבה מעבר לשמונה המדינות הארקטיות. בשל כך היא טוענת שגם קולן של מדינות לא-ארקטיות צריך להישמע בעניין אופן ניהול האזור (State Council, 2018). בייג'ינג מקדמת את הרעיון שמשאבי האזור הארקטי הם חלק מנחלת הכלל (global commons), וכי שינויי אקלים מחייבים ממשל

המשאבים באזור הארקטי. האיחוד גם נקט עמדה נחרצת בנושא הפחתת פליטות שחור ואיסור חיפושי נפט באזורים ארקטיים פגיעים. אף שאין תיאום מלא בין המדינות החברות באיחוד ולא פעם הן חוטאות ב'טיוח ירוק' (greenwashing), האיחוד האירופי מקדם בהתמדה בפורומים רב־צדדיים מדיניות רגישה לאקלים בנושא האזור הארקטי, השואפת לתאימות בין אינטרסים כלכליים לאחריות אקולוגית.

האסטרטגיה של האיחוד באזור הארקטי משקפת גישה זהירה ומדעית, המעניקה עדיפות להגנה על הסביבה, פיתוח בר־קיימא וזכויות הקהילות הילידיות.

סין, לעומת זאת, רואה את ההתחממות הארקטית בעיקר דרך עדשה אופורטוניסטית. ככל שהמסת הקרח פותחת נתיבים ומשאבים שלא היו נגישים בעבר, כך בייג'ינג פועלת כדי להבטיח לעצמה דריסת רגל באזור לפי הגדרה של מדינה הקרובה לאזור הארקטי. הרטוריקה הסינית בנושא האקלים נוטה להדגיש השתתפות בממשל עולמי, והיא עצמה הצטרפה לפעילויות המועצה הארקטית כמשקיפה. עם זאת, מעורבותה של סין מונעת במידה רבה מחישובים אסטרטגיים וכלכליים ולא מחויבות להפחתת השפעות האקלים. בעוד היא מקדמת את עצמה כבעלת עניין אחראית היא נהנית משמירה על סטנדרטים סביבתיים נמוכים יותר מבית, מה שמאפשר לתעשיות שלה להתחרות ברחבי העולם תוך ניצול תשתיות ארקטיות ושינוע ימי באזור. שינויי אקלים נתפסים פחות כמשבר ויותר כדרך להשגת יתרון לאומי.

עמדת ארצות הברית עברה שינוי דרמטי בשנים האחרונות. בממשלים קודמים הייתה ארצות הברית מובילה עולמית בתחום המדע וההתאמה לאקלים הארקטי. סוכנויות כמו נאס"א, NOAA ו־EPA ערכו מחקר חלוצי על ההתחממות הארקטית, נסגת קרח הים ועקירת קהילות. נוסדו תוכניות תמיכה עבור אוכלוסיות ילידיות של אלסקה המתמודדות עם בליה, הפשרת קפאת עד ואובדן בתי גידול, אך שובו של ממשל טראמפ הסיג לאחר חלק ניכר מההתקדמות הזו. שינויי אקלים נזנחו או הוכחו, מימון למחקר מדעי קוצץ ותקנות סביבתיות בוטלו. הנסיגה ממעורבות באקלים הארקטי מחלישה את המנהיגות האמריקאית העולמית, שהייתה קול מרכזי בקביעת מדיניות מבוססת מדע באזור, ומותירה ואקום במדיניות בזמנים קריטיים.

רוסיה בולטת כמנצלת המשאבים הגדולה ביותר והמרוסנת פחות מבחינה סביבתית מבין ארבע

מכליל (Doshi et al., 2021). עמדה זו מאתגרת ישירות את המבנה הנוכחי של המועצה הארקטית, המגביל את קבלת ההחלטות למדינות החברות בה. קריאתה של סין לממשל ארקטי פתוח יותר אינה רק רטורית אלא מבטאת מאמץ ארוך טווח לשינוי הכללים לטובתה ולהתאמתם לגישה הסינית הרחבה יותר, הדוגלת ברב־צדדיות ובהשפעה מוסדית.

שלוש סוגיות אלה – המדעית, הכלכלית והממסדית – שזורות זו בזו בקמפיין של סין להכרה בה כבעלת עניין באזור הארקטי. סין מציינת בעקביות את תרומתה המדעית כדי להצדיק את מעמדה כמשקיפה קבועה במועצה הארקטית – עמדה שהשיגה בשנת 2013. בה בעת, השקעתה בסך 90 מיליארד דולר באזור הארקטי מצביעה על טביעת רגל כלכלית הולכת וגדלה, שמחזקת את טענותיה כבעלת עניין. באמצעות קידום הרעיון ששינויי אקלים הופכים את האזור הארקטי לרלוונטי לכולם שואפת סין לגייס תמיכה ממדינות אחרות לא־ארקטיות, ולהרחיב את השפעתה בממשל האזורי. ההתחממות הגלובלית באזור הארקטי מצטלבת גם עם היריבות הכללית של סין עם המערב, ובייחוד עם ארצות הברית. סין מבקשת למצב את עצמה כמובילה בממשל האקלים בתקופה שבה המנהיגות האמריקאית בנושא אינה עקבית, בעיקר לאחר שממשל טראמפ פרש מהסכם פריז. כמה מדינות אי קטנות רואות בחיוב את עמדתה האקלימית של סין, בין היתר בשל אמירות המבטאות מחויבות להתמודדות עם שינויי אקלים (Rasheed, 2025). על רקע דברים אלה הופכת מנהיגות אקלימית לחזית נוספת במאבק הרחב יותר על לגיטימיות בינלאומית והשפעה גיאופוליטית.

השוואה

הגישות של סין, האיחוד האירופי, ארצות הברית ורוסיה לשינויי אקלים באזור הארקטי חושפות פילוג עמוק בממשל הסביבתי העולמי. כל ארבע המדינות הן פולטות גדולות של גזי חממה, אולם מדיניותן בנושא האזור הארקטי המתחמם שונה באופן ניכר מבחינת שאיפות, כוונות והשלכות. להבדלים אלה יש משמעויות מרחיקות לכת – לא רק על האזור הארקטי עצמו אלא גם על מערכת האקלים העולמית בכלל.

מבין ארבע המעצמות, האיחוד האירופי הוא המתקדם ביותר בנושא האקלים. האסטרטגיה של האיחוד באזור הארקטי משקפת גישה זהירה ומדעית, המעניקה עדיפות להגנה על הסביבה, פיתוח בר־קיימא וזכויות הקהילות הילידיות. האיחוד קבע יעדי אקלים שאפתניים שמטרתם הפחתת פליטות פחמן, והוא תומך במפורש במאמצים בינלאומיים להגבלת ניצול

בנורילסק, שנחשבת לאחד ממקורות הניקל הגדולים בעולם (Geological Survey of Norway, 2016). מורמנסק היא עיר נוספת עם מרבצים של יסודות נדירים החיוניים לאלקטרוניקה ולטכנולוגיות הגנה היצרניות המובילות בעולם של יהלומים באיכות גבוהה (Bennett, 2021), ואילו הפקת הליתיום שמוביל תאגיד רוסאטום מצביעה על שאיפתה להיכנס לשרשראות אספקה ירוקות (Reuters, 2025). יש גם מרבצי פחם, אם כי הירידה בביקוש העולמי מצמצמת את חשיבותו (Staalesen, 2019).

ניצול משאבים אלה מחייב תשתית כבדת משקל, אך חלק ניכר מהאזור הארקטי נותר בלתי נגיש (U.S. Congress, 2015). אקלים קשה, קפאת עד וריחוק מעלים את עלויות הבנייה והתחזוקה באזור שבו מיעוט כבישים, מסילות רכבת ומתקני נמלים. רוסיה שיתפה פעולה בעבר עם חברות מערביות כדי להתגבר על האתגרים. לפני סיפוח חצי האי קרים בשנת 2014, חברות כמו אקסון מוביל, של ווטואל סיפקו הון וטכנולוגיה מתקדמת לקידוחים ימיים ולגז טבעי נזלי (ג"ן), מה שאפשר לפרויקטים כמו Arctic LNG-2 להתפתח תוך תחכום טכני רב ושיפור תקני בטיחות (Closson, 2017). שותפויות אלה הדגישו את הסתמכותה של רוסיה על מומחים זרים לפיתוח האזור הארקטי.

הקרע עם המערב אילץ את רוסיה לשנות כיוון אחרי 2014. הסנקציות התמקדו במגזרי האנרגיה והפיננסים וגרמו לחברות מערביות לסגת. במקומן עלתה סין כשותפה המרכזית של מוסקבה. חברות ובנקים סיניים הנתמכים על ידי המדינה סיפקו מימון חיוני, תמיכה לוגיסטית וטכנולוגיה לפרויקטים באזור הארקטי. שותפות זו אפשרה לרוסיה לשמור על תנופת הפיתוח, אך גם יצרה מתחים חדשים. רוסיה נזהרת ממתן השפעה רבה מדי לבייג'ינג באזור שהוא מרכזי לריבונותה וביטחונה. בעוד שהשקעות סיניות מתקבלות בברכה, מוסקבה מאזנת את שיתוף הפעולה עם הגבלות על ההשפעה הסינית כדי לשמר אוטונומיה אסטרטגית (Rao & Gruenig, 2024).

נתיב הים הצפוני הוא עמוד התווך השלישי של החזון הכלכלי של רוסיה לאזור הארקטי. הנתיב הצפוני, המשתרע ממצרי ברינג עד ים ברנץ, נמצא כולו בתחום המים הכלכליים הבלעדיים של רוסיה (Ustyomenko, 2025). בזכות קיצור זמני השינוע בין אירופה לאסיה בשיעור של עד 40 אחוזים בהשוואה לתעלת סואץ, נוצר פוטנציאל מסחרי של ממש. עבור הקרמלין נתיב הים הצפוני אינו רק עורק סחר אלא גם סמל רב עוצמה לריבונות. רוסיה רואה בו ערוץ מרכזי

המעצמות. הקרמלין רואה בהתחממות הארקטית יתרון בלבד, משום שהיא מאפשרת גישה רחבה יותר לעתודות נפט, גז ומינרלים, וכן פותחת את נתיבי הים הצפוני לשינוע מסחרי. במקום לטפל בסיכונים האקלים הקשורים להמסת קפאת עד או בפליטות פחמן שחור, רוסיה האיצה את הפיתוח הארקטי – לרוב תוך פיקוח סביבתי מינימלי. האזור הארקטי הפך לצינור חמצן כלכלי מרכזי עבור מוסקבה, בעיקר למימון המלחמה באוקראינה באמצעות יצוא אנרגיה. השיח הרשמי של רוסיה בנושא האקלים כולל התחייבויות מעורפלות לקיימות, אך בפועל הפחתת הפגיעות הסביבתיות נותרה בעדיפות נמוכה. ניצול המשאבים נמשך גם לנוכח קריסת תשתיות ופגיעה גוברת בקהילות ילידיות.

אינטרסים כלכליים

האינטרסים הכלכליים באזור הארקטי מתעצבים לפי ההזדמנויות שנוצרות על ידי שינויי אקלים. ככל שההתחממות הגלובלית מאיצה את המסת קרח הים, כך משאבים שלא היו נגישים בעבר – כגון פחמימנים ומרבצי מינרלים – הופכים בני השגה. במענה לכך, סין, אירופה וארצות הברית ניגשות לכלכלה הארקטית המתפתחת עם אסטרטגיות וסדרי עדיפויות ברורים. אף כי נכון לעכשיו הרווח מהאזור הארקטי עודנו שולי, ככל שהמכשולים הסביבתיים פוחתים כך משתפר הפוטנציאל הכלכלי. האזור אולי אינו כשיר עדיין לניצול כלכלי בקנה מידה מלא, אולם הוא מתקרב בהתמדה להיותו מרחב בריקיימא להשקעות ולפיתוח. האיחוד האירופי נותר מחויב לפיתוח מודע לסביבה ולשיתוף פעולה מדעי. סין ורוסיה חותרות למודלים של הפקה עתירי תשתיות, המבקשים למנף את השינוי הארקטי לטובת רווח לאומי. ארצות הברית, המתואמת שוב עם האיחוד האירופי, ממצבת עצמה כעת כמתחרה על משאבים.

רוסיה

האסטרטגיה הכלכלית של רוסיה באזור הארקטי מתמקדת בשלושה סדרי עדיפויות הכרוכים זה בזה: הפקת משאבים, פיתוח תשתיות ונתיב הים הצפוני (NSR) (Rumer et al., 2021). באזור יש עתודות עצומות של פחמימנים, מינרלים ומשאבים נוספים, ועליהן מתבססים יצוא האנרגיה של רוסיה והיכולת התעשייתית שלה. חצי האי יאמל הפך לנדבך המרכזי של ייצור הגז הארקטי ולמשכנם של הפרויקטים Yamal Arctic LNG-2 ו-Arctic LNG-2. אזורי ארקטיים אחרים מאכלסים שדות נפט גדולים ומחזקים את מעמדה של רוסיה כיצואנית נפט (Kontorovich, 2015). לבד מפחמימנים האזור עשיר בניקל, מחצב חיוני לפלדה ולסוללות הנכרה

האירופי, שנועדה להשיג ניטרליות פחמן עד שנת 2050, תוך התמקדות רבה בשינוי מערכות אנרגיה והפחתת פליטות גזי חממה (European Council, n.d.). ראוי לציין כי האיחוד האירופי השקיע כ-200 מיליון אירו במחקר באזור הארקטי באמצעות תוכניות אלה (German Arctic Office, 2022). האינטרסים הכלכליים של האיחוד האירופי באזור הארקטי מושפעים ממחויבותו לקיימות סביבתית, בייחוד באמצעות יוזמות כמו European Green Deal. עם זאת, היחסים הכלכליים מצטלבים לא פעם עם תעשיית הנפט ומלמדים על קשר מורכב בין מטרות סביבתיות לאינטרסים כלכליים. האיחוד האירופי שואף אומנם להפחית את פליטות הפחמן ולקדם אנרגיה מתחדשת, אולם פרויקטים מסוימים במסגרת European Green Deal מתמודדים עם אתגרים עקב אילוצים כלכליים, חששות סביבתיים וסדרי עדיפויות לאומיים.

כדי לעמוד ביעדי ה-Green New Deal משקיע האיחוד האירופי במקורות אנרגיה מתחדשים, כולל אנרגיית רוח ואנרגיה הידרו-אלקטרית, ודואג לחומרי גלם חיוניים הנחוצים במסגרת המעבר לירוק (green transition). האזור הארקטי מציע פוטנציאל עצום לאנרגיה מתחדשת ולמשאבי מינרלים חיוניים. לדוגמה, שוודיה זיהתה מרבצים גדולים של יסודות נדירים באזור קירונה, החיוניים לייצור כלי רכב חשמליים וטורבינות רוח (LKAB, 2023). נורווגיה מקדמת פרויקטים של אנרגיית רוח ימית וחוקרת משאבי מינרלים בקרקעית הים כדי לתמוך ביעדי האנרגיה המתחדשת של האיחוד האירופי (Urdal, 2024; Videmšek, 2024).

מבחינת מימון, האיחוד האירופי משתמש בתוכנית Horizon 2020 ובתוכנית ההמשך שלה, Horizon Europe, כדי לתמוך בפיתוח בריקיימא באזור הארקטי. בין השנים 2014 ל-2020 השקיעה תוכנית Horizon 2020 כ-200 מיליון אירו במחקר הקשור לאזור הארקטי, שהקיף תחומים כמו לימודי סביבה, דיגיטציה, שירותי בריאות וטכנולוגיות חדשניות (German Arctic Office, 2022). Horizon Europe, תוכנית המחקר והחדשנות הנוכחית של האיחוד האירופי, ממשיכה לספק מימון נכבד (200 מיליון אירו) כדי להגביר את מעורבות האיחוד האירופי באזור הארקטי, בהתאם ליעדים כמו הסתגלות לשינויי אקלים ופיתוח בריקיימא (European Commission, n.d.).

למרות מחויבותו של האיחוד האירופי להגנת הסביבה במדיניות לאזור הארקטי שהתווה בשנת 2021, הדוגלת בהשגת משאבי הפחמימנים הארקטיים באדמה, חלק מהמדינות החברות לא תמיד נצמדות להנחיות אלו, בייחוד כשהן פועלות בשטחים באזור הארקטי

ליצוא אנרגיה לאסיה, המעצים את תפקידה כמעצמה ארקטית דומיננטית.

ובכל זאת, נתיב הים הצפוני נותר בלתי מפותח וקשה לתפעול. תנאי הקרח מחייבים ליווי שוברות קרח לאורך כל השנה, והמחסור בנמלים מבוססים, מרכזי תדלוק ומתקני חיפוש והצלה אינו מאפשר שינוע אמין (Todorov, 2023). הנמלים הקיימים כמו פבק (Pevek) וטיקסי (Tiksi) קטנים מאוד ומבודדים, עם חיבור גרוע לרשתות תחבורה לאומיות. בפבק יש פחות מ-5,000 תושבים, שירות אווירי מוגבל וגישה מינימלית לכבישים, וטיקסי מתמודדת עם אילוצים דומים (Wikivoyage, n.d.-a, n.d.-b). ליקויים אלה מגבילים את יכולתו של נתיב הים הצפוני להתרחב למסדרון סחר עולמי.

סין גילתה עניין רב בתמיכה בפיתוח נתיב הים הצפוני, והציעה השקעות וטכנולוגיית שינוע המותאמת לאזור הארקטי (Marine Insight, 2025). שיתוף פעולה כזה יכול להאיץ את ההתקדמות, אך רוסיה נותרת זהירה. בייג'ינג אומנם מוזמנת לתרום, אולם מוסקבה מתנגדת לויתור על כל מידה של שליטה ומבהירה כי הריבונות על נתיב הים הצפוני אינה נתונה למשא ומתן (Reeves, 2025). האזור הארקטי אינו רק משאב כלכלי אלא גם מרכיב מרכזי בזהות האסטרטגית הרוסית. פוטין בירך על המעורבות הסינית אך גם קבע גבולות, ומעדיף שיתוף פעולה נקודתי על פני בעלות משותפת.

לסיכום, השאיפות הכלכליות של רוסיה באזור הארקטי הן אדירות אך מוגבלות. הפחמימנים, המינרלים ונתיבי השינוע של האזור מבטיחים עושר והשפעה, אך גם מצריכים תשתיות, טכנולוגיה ושותפויות בינלאומיות, שסנקציות ובידוד גיאופוליטי מקשים לספק. סין מציעה תמיכה חיונית, אך גם מציגה דילמות אסטרטגיות למוסקבה, המבקשת לאזן בין תלות לאוטונומיה. במקביל אתגרים סביבתיים, עלויות גבוהות ותשתיות בלתי מפותחות מקשים על תוכניות ארוכות טווח. יכולתה של רוסיה לממש את הפוטנציאל באזור הארקטי תהיה תלויה באופן שבו היא תנהל את המכשולים הללו, תוך שמירה על הריבונות באחד האזורים הרגישים ביותר שלה.

האיחוד האירופי

האינטרסים הכלכליים של האיחוד האירופי באזור הארקטי נובעים בעיקר ממחויבותו להתמודדות עם שינויי אקלים ולהעצמת חדשנות. מיקוד זה ניכר ביוזמות כמו European Green Deal, תוכנית Horizon 2020 ותוכנית ההמשך שלה Horizon Europe, המממנות פרויקטים של מחקר וחדשנות באזור הארקטי מתוך מטרה לקדם פיתוח בריקיימא והגנה על הסביבה. European Green Deal היא יוזמת הדגל של האיחוד

ביותר בצפון אמריקה, חיו בעבר ברמת חיים נמוכה במידה ניכרת בהשוואה לתושבי אלסקה שאינם ילידים. נעשו מאמצים פדרליים במטרה לשפר את התנאים עבור קהילות אלו, על ידי העתקת כפרים שנעשו בלתי ראויים למגורים בשל שינויי אקלים. למשל, הכפר ניוטוק (Newtok) התמודד עם אתגרים קשים עקב בליה והמסת שכבות קפאת עד, ולכן הושקעו מאמצים להעתקתו למרטרוויק (Mertarvik) (Bowmer & Thiessen, 2024). נוסף על כך, האסטרטגיה הלאומית לאזור הארקטי (NSAR) משנת 2022 הדגישה את חשיבות התמיכה בקהילות ילידיות באלסקה לשם הסתגלות להשפעות של שינויי אקלים (The White House, 2023). העברת מוסדות פדרליים לבעלות ילידים, דוגמת המכללה השבטית היחידה באלסקה, השוכנת באוטקיאגוויק (Utqiagvik, לשעבר Barrow), הייתה גם היא דרך לקידום פיתוח בר־קיימא בקרב תושבי אלסקה הילידים.

לפני הסלמת המלחמה באוקראינה היו חברות נפט אמריקאיות מעורבות באופן פעיל בפרויקטים רוסיים של האנרגיה באזור הארקטי. לדוגמה, לאקסון מובייל היו השקעות נכבדות בסחלין-1 – פרויקט גדול לפיתוח נפט וגז במזרח הרחוק של רוסיה, אולם בעקבות פלישת רוסיה לאוקראינה בשנת 2022 הודיעה לאקסון מובייל על פרישתה מהפרויקט (ExxonMobil, 2022). מהלך זה סימן שינוי בולט במעורבות ארצות הברית במיזמי אנרגיה רוסיים באזור הארקטי. פרויקט Arctic LNG 2 שהובילה נובאטק הרוסית הסתמך במידה רבה על השקעות בינלאומיות וטכנולוגיה מערבית, כאשר חברות אמריקאיות כמו Baker Hughes תרמו טכנולוגיה חיונית כגון טורבינות. ואולם לאחר הטלת הסנקציות האמריקאיות בנובמבר 2023 השעו בעלי מניות זרים את השתתפותם, מה שהוביל לאתגרים של ממש במימון וביישום הפרויקט (Gardus & Savitskyi, 2024).

בתקופת כהונתו השנייה של הנשיא דונלד טראמפ עברה המדיניות הכלכלית האמריקאית באזור הארקטי שינוי מהותי, שהתאפיין במעבר בולט לפיתוח דלק מאובנים ובנטישת יוזמות קודמות שהתמקדו באקלים. בינואר 2025 ביטל ממשל טראמפ הגנות קודמות ואישר קידוחי נפט וגז בשטח של 1.56 מיליון דונם של מקלט חיות הבר הארקטי הלאומי (ANWR). המהלך היה כרוך בביטול הקפאה שהוחלה בתקופת ממשל בידן (The White House, 2025b). החלטה זו עולה בקנה אחד עם סדר יום כללי להרחבת הפקת האנרגיה המקומית, כולל תוכניות להציע חוזי חכירה של נפט וגז ב-82 אחוזים משטח שמורת הנפט הלאומית באלסקה, המשתרעת על פני כ-93 מיליון דונם (Spring, 2025). בה בעת

שאינם שייכים לאיחוד האירופי. הפערים מדגישים את המורכבות של יישום מדיניות סביבתית אחידה בתחומי שיפוט שונים, בפרט כאשר על כך המאזניים מונחים אינטרסים כלכליים לאומיים ודאגות לביטחון אנרגטי. כלכלות גדולות כמו צרפת ואיטליה הרחיבו את נוכחותן באזור הארקטי באמצעות השקעות בשטחים שאינם שייכים לאיחוד האירופי. לדוגמה, חברת האנרגיה הצרפתית TotalEnergies החזיקה ב-10 אחוזים ממניות פרויקט Arctic LNG 2 של רוסיה. ואולם בעקבות פלישת רוסיה לאוקראינה בשנת 2022 והלחץ הבינלאומי הודיעה החברה הצרפתית על פרישתה מהפרויקט – מהלך שהביא למחיקה כספית של 4.1 מיליארד דולר (Humpert, 2022). חברת Eni האיטלקית הייתה פעילה בחיפוש והפקת נפט באזור הארקטי. היא פועלת בנוורווגיה באמצעות חברת הבת שלה Vår Energi ומתמקדת בחיפוש והפקת פחמימנים (Eni, 2018). באלסקה החלה Eni בהפקה בשדה Nikaitchuq בשנת 2011, שהיה הפרויקט הראשון שלה באזור הארקטי (Eni, 2011). עם זאת, בשנת 2024 הסכימה Eni למכור את נכסי הקידוח שלה בניקצ'וג (Nikaitchuq) ובאוגורוק (Oooguruk) שבחופי אלסקה לחברת Hilcorp האמריקאית, כחלק מהאסטרטגיה שלה לאיזון מחדש של תיק ההשקעות שלה בקידוחי נפט וגז (Eni, 2024). נוסף על כך, חברת ההנדסה האיטלקית Saipem הייתה מעורבת בבניית תשתית לפרויקט Arctic LNG 2 של רוסיה (Dempsey, 2019).

ארצות הברית

אפשר לחלק את המדיניות האמריקאית בתחום הכלכלה באזור הארקטי לשתי תקופות בעיקר: לפני ממשל טראמפ השני ותקופת ממשל טראמפ השני. האסטרטגיה הלאומית לאזור הארקטי (NSAR) משנת 2022 הדגישה פיתוח בר־קיימא כאבן יסוד במדיניות האמריקאית באזור זה. הממשל הפדרלי תמך ביוזמות המתמקדות בכלכלה הדיגיטלית, אנרגיה ירוקה וכלכלה כחולה (שימוש בר־קיימא במשאבי הים), עם תוכניות הלוואות רלוונטיות. האסטרטגיה של 2022 הכירה בהתחממות המהירה של האזור הארקטי וקראה לפיתוח בר־קיימא של המשאבים שהפכו לזמינים בו. פיתוח תשתיות מילא תפקיד מרכזי בחזון זה, כפי שהמחשה בנייתו המתוכננת של נמל מים עמוקים בעיר נום שבאלסקה, במטרה לתמוך בפעילות הכלכלית ובחוסן (The White House, 2022, 2025a).

מרכיב מרכזי נוסף במדיניות באזור הארקטי לפני ממשל טראמפ השני היה התמקדות בקהילות ילידיות באלסקה. קבוצות ילידיות אלו, בין העמים הקדומים

אלסקה, כולל הסכם מסגרת משנת 2017 עם Alaska Gasline Development Corporation (AGDC), למרות שהפרויקט בוטל על ידי מושל שנכנס מאוחר יותר לתפקידו (Downing, 2025). בגרינלנד ביקשו חברות סיניות כמו Shenghe Resources ו-China National Nuclear Corporation להשקיע באתרים עשירים באורניום וביסודות נדירים, כולל פרויקט Kvanefjeld, אולם התנגדות פוליטית מקומית ודנית בשנת 2021, בפרט בנושא הפקת אורניום, הערימה מכשולים ואיסורים רבים (Hall, 2021; Reuters, 2021). כתוצאה מכך, מבחינת ערך וקנה מידה רוסיה נותרה יעד ההשקעות העיקרי של סין באזור הארקטי, בייחוד במגזרי האנרגיה והכרייה, הן בשל זמינות המשאבים והן בשל התיאום האסטרטגי הגובר של שתי המדינות לנוכח הסנקציות המערביות (The Belfer Center, 2024).

הסחר של סין עם המדינות הארקטיות נותר בקנה מידה צנוע, ומתאפיין בעיקר ביבוא חומרי גלם ויצוא מוצרים תעשייתיים. סין מייבאת גז טבעי מרוסיה, בעיקר מפרויקט Yamal LNG, שחברות סיניות מחזיקות בנתחים נכבדים ממנו (Humpert, 2025b). סין מייבאת מנורווגיה כמויות גדולות של פירות ים ובפרט סלמון, מה שהופך אותה לאחד משוקי פירות הים המרכזיים של נורווגיה (Godfrey, 2024). סין מספקת מוצרים תעשייתיים למדינות הארקטיות, בעיקר לרוסיה, שיצוא מוצרי צריכה אליה זינק בעקבות יציאתן של חברות מערביות בשל הסנקציות שהוטלו עליה עקב מלחמתה באוקראינה (The Moscow Times, 2022). דפוס זה הולם את תפקידה המסורתי של סין בסחר העולמי, גם בתוך רשת הסחר הצרה יחסית של האזור הארקטי.

סין גם ביצעה פרויקטים של תשתית באזור הארקטי, בעיקר במסגרת יוזמת דרך המשי הקוטבית (Polar Silk Road), שהחלה בשנת 2017. יוזמה זו צופה שילוב של נתיב הים הצפוני של רוסיה עם נתיבים ימיים המשתרעים מנורווגיה דרך הים הצפוני לצפון אירופה (וויסקו, 2025). רוב ההשקעות הסיניות בתשתיות התמקדו בחלק של נתיב זה הנשלט על ידי רוסיה וכללו אחזקות בנמל ארכנגלסק שנרכשו בשנת 2025, ובניית קו רכבת לארכנגלסק בשנת 2024. הקו נועד לשפר את הגישה לאזור הארקטי באמצעות רכבת האקספרס הארקטית מס' 1 שתעצור בארכנגלסק (Daly, 2024; Russia's Pivot to Asia, 2025). סין הייתה מעורבת גם בפיתוח תשתיות נמלים לאורך נתיב הים הצפוני, כגון פרויקטים אפשריים בטיקסי (Bischoff, 2023). זאת ועוד, בשנת 2023 החל קו הספנות החדש של סין להפליג בנתיב הים הצפוני, וכך נוצר נתיב שינוע ישיר בין שנגחאי לאירופה (Humpert, 2023b). בצפון נורווגיה

חידש הממשל את המאמצים לבניית צינור ענק של גז טבעי נוזלי (גט"ן), שנועד להוביל גז מהמדרון הצפוני (North Slope) של אלסקה לנמלים הדרומיים לצורך יצוא, בעיקר לשווקים אסייתיים. אורכו של הצינור המוצע כ-1,300 ק"מ, עלותו מוערכת ב-44 מיליארד דולר והוא עורר עניין מצד מדינות כמו יפן וקוריאה הדרומית (Gardner, 2025).

סין

ההשקעות הסיניות באזור הארקטי התמקדו במידה רבה בתעשיות הכרייה, בעיקר ברוסיה. האחזקות הסיניות הנרחבות ביותר הן בפרויקטים של גז טבעי באזור הארקטי של רוסיה, ובייחוד Yamal LNG של נובאטק בשנת 2014 ו-Arctic LNG 2 בשנת 2019. גופים סיניים מחזיקים יחד ב-29.9 אחוזים מהמניות ב-Yamal LNG וב-20 אחוזים ב-Arctic LNG 2, עם השקעות מחברת הנפט הלאומית של סין (CNPC), חברת הנפט הלאומית של חופי סין (CNOOC) וקרן דרך המשי (Rao & Gruenig, 2024). קידוח Yamal LNG מספק גז בעיקר לאירופה, עם יצוא מוגבל לסין. לעומת זאת, בקידוח Arctic LNG 2 יש מעורבות סינית עמוקה יותר. בעקבות פלישת רוסיה לאוקראינה בשנת 2022 נסוגו חברות מערביות מהפרויקט, ולחלל שנוצר נכנסו חברות סיניות, כולל Wison Engineering וכמה חברות תובלה, למרות הסנקציות האמריקאיות (Humpert, 2025a). סין השקיעה במיזמי כרייה רוסיים נוספים, כמו פרויקט Polar Lithium משנת 2024. זהו מיזם משותף בין החברות הרוסיות רוסאטום ונורניקל, עם גיבוי טכני מחברת MCC International הסינית, השואף לפתח את מרבץ הליתיום קולמוזרסקויה במורמנסק (Staalesen, 2024). ואולם הפרויקט נתקל במכשולים, כולל סנקציות אמריקאיות בשנת 2025 ונסיגה סינית אפשרית ממנו, שעלולות להשפיע על מטרתה של רוסיה להפוך לשחקנית חשובה בשוק הליתיום העולמי (Staalesen, 2024). מחוץ לרוסיה, הצלחת ההשקעות הסיניות באזור הארקטי הייתה מוגבלת יותר, ולרוב נתקלה בהתנגדות.

בקנדה ניסתה חברת Shandong Gold Mining הסינית לרכוש מניות במכרה זהב, אך בשנת 2020 עברה העסקה בדיקה ביטחונית ונענתה בדחייה מוחלטת מצד הרשויות הקנדיות עקב חששות אסטרטגיים (Daly & Lewis, 2020). באלסקה, חברת ההשקעות הסינית שנמצאת בבעלות המדינה מחזיקה מאז 2009 בנתח ממכרה רד דוג, למרות שפרויקט זה ביצע עבירות סביבתיות (Hagen, 2024; Pezard et. al, 2022). סין אף הביעה עניין בתחום הגז הטבעי הנוזלי של

רואה באזור הארקטי חזית חדשה לאינטגרציה כלכלית שתאפשר לה להפיק חומרי גלם חיוניים, להשקיע בתשתיות אנרגיה ולסייע להזרמת סחורות צפונה לאורך נתיבי שיט חדשים. המסת קרח הים הארקטי סללה את הדרך לשאיפות אלו ומאפשרת לסין ליצור שותפויות השקעה – בעיקר עם רוסיה – כדי לבסס נוכחות כלכלית ארוכת טווח באזור. סין אומנם מדגישה בפומבי שיתוף פעולה ופיתוח למטרות שלום, אולם גישתה מתבססת במידה רבה על הפקת משאבים ומבחינה אסטרטגית על תועלתנות, במטרה לקדם את השפעתה הכלכלית העולמית.

האוריינטציה הכלכלית של רוסיה באזור הארקטי מתואמת באופן הדוק עם זו של סין, בפרט בעקבות הבידוד הבינלאומי הגובר שלה אחרי פלישתה לאוקראינה. בשל סנקציות מערביות שחוסמות את ערוצי ההשקעה והסחר המסורתיים, רוסיה הפנתה את כל מאמציה להפקת משאבים באזור הארקטי כבסיס כלכלי בזמן המלחמה. יצוא אנרגיה מהאזור הארקטי, ובייחוד גז טבעי נוזלי ונפט, נותר חיוני למימון המדינה. הפיתוח הרוסי של נתיבי הים הצפוני גם משלים את דרך המשי הקוטבית של סין ויוצר אינטרס משותף בהפיכת נתיבי המים הארקטיים לחלופות מסחריות מעשיות לנתיבי שיט עולמיים מסורתיים. עבור מוסקבה האזור הארקטי הוא לא רק נכס כלכלי אלא גם כלי גיאופוליטי לחיזוק קשרים עם מעצמות לא-מערביות ולשמירה על חוסן כלכלי לנוכח הסנקציות.

לעומת זאת, האיחוד האירופי ניסח חזון למעורבות כלכלית באזור הארקטי, המבוססת על קיימות סביבתית, חדשנות וממשל אחראי. תוכניות הדגל של האיחוד האירופי, כולל Horizon, European Green Deal, תומכות במחקר ופיתוח שמתמודדים עם אתגרי אקלים תוך קידום צמיחה ירוקה. יוזמות אלו מעודדות שיטות עבודה של קיימות בפיתוח האזור הארקטי ומבקשות לאזן בין פעילות כלכלית לבין הגנה אקולוגית לטווח ארוך. האיחוד דוגל בעקביות בהימנעות מניצול דלק מאובנים באזור הארקטי ובמתן עדיפות לזכויות הילידים ולרווחת הקהילה המקומית, אולם הלכידות הפנימית של האיחוד האירופי אינה מוחלטת. מדינות חברות עם שטחים באזור הארקטי, כמו דנמרק ופינלנד, עשויות לעיתים לאמץ מדיניות המדגישה פיתוח משאבים או פעילות תעשייתית בדרכים החורגות ממטרות הסביבה הרחבות יותר של האיחוד האירופי, ויוצרות מידה מסוימת של עמימות אסטרטגית בתוך הגוש.

ארצות הברית מתנדנדת בין אסטרטגיות כלכליות שונות לאזור הארקטי, שגובשו בעיקר עקב שינויים

מחזרים אחר השקעות סיניות, כולל תשתיות כמו גשר שנבנה בשנת 2017 ונמל קירקנס (Bochove, 2024; News in English, 2017). הספינה Istanbul Bridge המקושרת לסין הפליגה לאחרונה בנתיבי הים הצפוני, וסימנה בכך צעד גדול בדרך למסחר הנתיב.

רבות מההשקעות הסיניות באזור הארקטי נכשלו, לרוב עקב שינויים בתנאים הכלכליים או חששות של ביטחון לאומי. חלק מהכישלונות נבעו מירידה במחירי הסחורות. למשל, בעשור השני של שנות ה-2000 חלה ירידה במחירי הברזל והנחושת העולמיים, ופרויקטים אחדים של כרייה בגרינלנד שנתמכו על ידי סין נעשו בלתי כדאיים מבחינה כלכלית (Jiang, 2021). עם זאת, חלק מהכישלונות נבעו מחששות של ביטחון לאומי בשל מעורבות סינית במגזרים ובמיקומים אסטרטגיים. במהלך שנת 2020 חסמו הרשויות בקנדה את רכישת מכרה הזהב Hope Bay של TMAC Resources על ידי חברת Shandong Gold שבבעלות המדינה הסינית, בנימוק של חששות בעניין ביטחון לאומי (BLG, 2020). במהלך שנת 2021 נדחתה בפינלנד תוכנית בגיבוי סיני לרכישת שדה תעופה ליד אזור אימונים צבאי, בין היתר מסיבות אסטרטגיות (Nilsen, 2021). באיסלנד, הצעה שנויה במחלוקת של איש העסקים הסיני הואנג נובו בשנת 2013 לפתח אתר גולף גדול על שטח שאינו מתאים עוררה דאגה ציבורית ופוליטית, שבסופו של דבר הובילה לדחייתה (Higgins, 2013). בגרינלנד חסמה ממשלת דנמרק בשנת 2016 משקיעים סינים שביקשו לרכוש את בסיס הצי Grønneidal, ששימש בעבר את הצי הדני והושבת. דנמרק התערבה כדי למנוע את המכירה מטעמי ביטחון לאומי (Breum, 2016). נוסף על כך, בשנת 2019 נדחו חברות בנייה סיניות ולא קיבלו חוזים לפרויקטים של שיפוץ שדה תעופה בגרינלנד, בעקבות חששות ביטחוניים מצד גורמים דנים ואמריקאים כאחד (Hinshaw & Page, 2019).

השוואה

האסטרטגיה הכלכלית של סין, האיחוד האירופי, רוסיה וארצות הברית באזור הארקטי מלמדת על חזונות מתחרים לעתיד האזור. הגישות המגוונות אומנם מסוכנות ליציבות פחות מאשר הפערים בנושאים ביטחוניים, אולם גם הגישות השונות חושפות מתחים עמוקים יותר סביב ממשל סביבתי, פיתוח בר-קיימא וכוח כלכלי באזור הארקטי המשתנה במהירות.

האסטרטגיה הכלכלית של סין באזור הארקטי מתמקדת בהשגת גישה למשאבים, הרחבת נתיבי סחר ושילוב האזור ביוזמת החגורה והדרך הכוללת שלה באמצעות פיתוח דרך המשי הקוטבית. בייג'ינג

כאל זירה של תחרות ביטחונית. ניתן היה להיווכח בכך מריבוי מסמכי המדיניות שפרסם הצבא בזמן ממשל בידן. דחיפתו של טראמפ להשיג את גרינלנד במסווה של חששות בעניין ביטחון לאומי מחזקת את התפיסה שהאזור הארקטי נותר חשוב גם לממשל הנוכחי. נראה כי אסטרטגיית הביטחון של האיחוד האירופי באזור הארקטי היא להרחיק את רוסיה; האמריקאים רוצים להרחיק את סין; הרוסים רוצים לשמר את ההגמוניה הביטחונית שלהם; ואילו הסינים פשוט רוצים גישה ביטחונית רבה יותר.

היעדר חזון משותף לעתיד האזור הארקטי מגביל את הפוטנציאל לפעולה מתואמת באזור, ההופך למרכזי יותר ויותר בדינמיקה הכלכלית והסביבתית העולמית.

רוסיה

רוסיה שומרת על נוכחות צבאית אדירה באזור הארקטי, המשלבת מתקנים חדשים עם מודרניזציה של אתרים מתקופת ברית המועצות. בסיס גורסקוי בארץ פרנץ יוזף שודרג במערכות מתקדמות של מכ"ם והגנה מרחפנים, ואילו רוגצ'בו שבנובאיה זמליה עבר מודרניזציה כדי לחזק את מעמדה האסטרטגי של רוסיה (Conley et al., 2020). שדרוגים אלה הם חלק מרשת הגנה אווירית וחופית רחבה יותר המשתרעת על פני 4,800 ק"מ, מארץ פרנץ יוזף ועד חצי האי הצ'וקצ'י (Busch, 2017). רוסיה פרסה גם מערכות טילים מדגם S-400 לאורך קו החוף הארקטי שלה (Bermudez et al., 2020a, 2020b), ומפציצי Tu-95MS הממוקמים שם השתתפו בתקיפות ארוכות טווח באוקראינה (Nikolov, 2025).

הצי הצפוני המוצב בים ברנץ הוא הכוח הימי המוביל של רוסיה והנכס הצבאי החשוב ביותר שלה באזור הארקטי. הצי מצויד בצוללות טילים בליסטיים (SSBN) המסוגלות לפגוע בארצות הברית, ונהנה ממיקום מוגן בשטח רוסיה. הצי מפעיל גם את נושאת המטוסים היחידה של רוסיה, אדמירל קוזנצוב, שתקפה בסוריה בשנים 2016–2017 אך כעת עוברת תיקונים רציניים (International Relations & Defence Committee, 2023; Meduza, 2025). למרות הבעיות, הצי ממחיש את התפקיד שממלא האזור הארקטי בהקרנת הכוח הכוללת של רוסיה. כוחות הקרקע של רוסיה שאומנו באזור הארקטי הם ממד נוסף. החטיבות Arctic Motor Rifle 200 ו־80 וחטיבה החי"ר 61 של Guards Naval Infantry פועלות כולן במסגרת כוחות החוף של הצי הצפוני של הגיס ה־14, והן מאומנות

במנהיגות הפוליטית הפנימית. בתקופות ממשלים קודמים הדגישה ארצות הברית הסתגלות לשינויי אקלים, מחקר מדעי ופיתוח כלכלי בר־קיימא, תוך התמקדות בתמיכה בקהילות ילידיות באלסקה שנפגעו מהפשרת קפאת עד ומעליית מפלס הים. הממשל הפדרלי השקיע גם ביוזמות אנרגיה מתחדשת ובחוסן האזור הארקטי, אך ממשל טראמפ השני סטה בחדות מגישה זו. המדיניות האמריקאית הנוכחית באזור הארקטי שמה כעת דגש מוגבר על חיפוש מקורות אנרגיה, הפקת משאבים ותחרות אסטרטגית. היו אפילו סימנים לשיתוף פעולה פוטנציאלי עם רוסיה במיזמי אנרגיה באזור הארקטי, דבר שמלמד על עמדה אופורטוניסטית יותר. שינוי זה מקרב את הגישה האמריקאית לזו של סין ושל רוסיה, המעדיפה תועלת כלכלית על פני אחריות סביבתית. האסטרטגיות הכלכליות השונות עבור האזור הארקטי מלמדות על סדרי עדיפויות עולמיים סותרים. אומנם אין בהבדלים כלכליים אלה כדי לעורר סכסוך מיידי, אולם בטווח הארוך הם מציבים סיכונים לממשל הארקטי, ליציבות הסביבתית ולמאמצי הפחתת נזקי האקלים. היעדר חזון משותף לעתיד האזור הארקטי מגביל את הפוטנציאל לפעולה מתואמת באזור, ההופך למרכזי יותר ויותר בדינמיקה הכלכלית והסביבתית העולמית.

ביטחון

הנוף הביטחוני של האזור הארקטי הופך בהדרגה לשברירי. האזור מחולק למעשה בין מדינות ה־A7 – שהן המדינות הארקטיות בעלות תפיסת עולם דומה – לבין רוסיה. מבין כל השחקניות באזור בולטת רוסיה כמעצמה הצבאית הדומיננטית. יש לה שוברות קרח, מתקנים צבאיים, קו חוף ושטחים באזור יותר מאשר לכל שאר המדינות הארקטיות גם יחד (Conley et al., 2020; Gronholt-Pedersen & Fouche, 2022). חוסר האיזון מדגיש את הצורך של מדינות ה־A7 לשפר את יכולות ההרתעה והתגובה הקולקטיביות שלהן מול רוסיה האסרטיבית והמיליטריסטית יותר. במקביל סין מתבססת בהדרגה באזור הארקטי, בעיקר באמצעות תיאום עם רוסיה לשם השגת גישה. עם זאת מוסקבה מהססת לשלב באופן מלא את בייג'ינג בענייני האזור הארקטי, ולכן מעורבותה של סין נותרת מוגבלת למרות השותפות האסטרטגית הגוברת ביניהן. תמיכת סין ברוסיה במהלך המלחמה באוקראינה חיזקה את החשדנות כלפיה בקרב מדינות ה־A7, שרבות מהן רואות כעת בבייג'ינג איום ביטחוני פוטנציאלי באזור הארקטי. בשל כך, שאיפותיה של סין באזור הארקטי נותרות תלויות במידה רבה בנכונותה של רוסיה להעניק לה דריסת רגל באזור. נראה כי ארצות הברית מתייחסת לאזור הארקטי

לסיכום, האזור הארקטי הפך גם למקלט וגם לחבל הצלה עבור רוסיה. מבחינה צבאית הוא מגן על נכסים אסטרטגיים ומאפשר לה מבצעים צבאיים לטווח ארוך; מבחינה כלכלית הוא מממן את המלחמה באמצעות יצוא אנרגיה חרף הסנקציות. ואולם נקודות התורפה הולכות ומצטברות: כוחות קרקע מדולדלים, ניצול אוכלוסיות מיעוטים וסיכונים סביבתיים משינוע לא מפוקח מאיימים לערער את האסטרטגיה של רוסיה באזור הארקטי. הפיכת האזור למרכז הישרדות צבאי וכלכלי מלמדת על תפקידו המכריע במלחמה נגד אוקראינה, אך גם על שבריריותו לנוכח התפשטות יתר ולחץ מערכתי.

האיחוד האירופי

האינטרסים הביטחוניים של האיחוד האירופי באזור הארקטי נקבעים בעיקר לפי החששות מהסלמת המיליטריזציה של רוסיה, התפקיד האסטרטגי שממלא נאט"ו והדאגה הגוברת מאמינותה של ארצות הברית כשותפה ביטחונית. עוד לפני פלישת רוסיה לאוקראינה בשנת 2022 זיהה האיחוד האירופי את רוסיה כאיום ביטחוני מרכזי באזור הארקטי, המונע על ידי ההתעצמות הצבאית הגוברת של מוסקבה באזור, שאותה על מעבר משאיפות כלכליות לדומיננטיות צבאית באזור. האיחוד האירופי מטפל באיום הצבאי באזור הארקטי בעיקר דרך השתתפותו בנאט"ו, שנותר עוגן ההגנה עבור כל מדינות האיחוד כמעט (NATO, 2025a). הצטרפותו של פינלנד ושוודיה – שתיהן חברות באיחוד האירופי עם שטח באזור הארקטי – חיזקה במידה משמעותית את ההגנה האזורית של נאט"ו (Van Loon & Zandee, 2024). פינלנד תורמת צבא גדול ומאומן היטב, עם מומחיות מעמיקה בלוחמה ארקטית ויכולות ארטילריה חזקות, ואילו שוודיה מביאה חיל אוויר בעל יכולות גבוהות (Black et al., 2024). שתי המדינות קיבלו מוטיבציה להצטרף לנאט"ו בתגובה לפלישת רוסיה לאוקראינה (BBC, 2022). חברותן חיזקה לא רק את עמדת ההגנה של האיחוד האירופי אלא גם את היכולות הקולקטיביות של נאט"ו באזור (Moyer, 2024).

תמיכת האיחוד האירופי בפעולות נאט"ו באזור הארקטי כוללת גם תרגילים צבאיים משותפים. מדינות האיחוד האירופי החברות בנאט"ו השתתפו באופן פעיל בתרגילים כמו Cold Response, שכלל את הגדוד הימי של גרמניה שביצע אימוני לוחמת חורף בנוורוגיה (Federal Foreign Office, 2024). גם מטוסים, ספינות וחילילים של צרפת השתתפו בתרגילי נאט"ו בחוג הארקטי (Renaudin, 2024). מאז הצטרפותו של שוודיה ופינלנד לנאט"ו שימשו שטחיהן לאירוח תרגילים ולפריסת כוחות

ומצוידות במיוחד ללוחמה ארקטית; כולן השתתפו בקרבות באוקראינה (Edvardsen, 2024).

לפני פלישת רוסיה לאוקראינה בשנת 2022 הייתה לה אסטרטגיה לאזור הארקטי עם שלוש עדיפויות: הגנה על כוח ההרתעה שלה בהנחתת מכה שנייה גרעינית מאזור מפרץ קולה; הקרנת כוח בצפון האוקיינוס האטלנטי דרך מצר GIUK (גרינלנד-איסלנד-בריטניה); ושמירה על פיתוח כלכלי באמצעות פחמימנים, מינרלים ונתיבי שיט חדשים (Rumer et al., 2021). הפלישה לאוקראינה שינתה את השיקולים הרוסיים, והאזור הארקטי מתפקד כעת כבסיס אחורי מוגן שרוסיה יכולה לפרוס בו מפצצים ומערכות טילים יקרות, המוגנות במידה רבה מפני תקיפות אוקראיניות. מבצע 'קורי עכביש' אומנם המחיש את יכולתה של אוקראינה לטווח מתקנים בעומק רוסיה, אולם הבסיסים הארקטיים נותרו בטוחים יחסית מפני התקפות מתמשכות (Philp & Parfitt, 2025).

המלחמה גם הטילה עומס כבד על כוח האדם המוצב באזור הארקטי. שלוש החטיבות הארקטיות נפרסו מחדש באוקראינה וספגו אבדות כבדות (Humpert, 2023a). גם דיוויזיית המשמר המוטסת ה-76, שהייתה מוצבת בעבר ליד פינלנד, ספגה אבדות קשות (UAWire, 2025). אבדות אלו החלישו את נוכחותה הקרקעית הקונונציונלית של רוסיה באזור הארקטי, אם כי פרשנים מציינים שכוחה הימי והאווירי נותר ברובו ללא פגע (Gordon, 2023). במקביל, עמים ילידים כמו הננטים והיאקוטים גויסו באופן חסר פרופורציה וספגו שיעורי אבדות גבוהים, שרק מדגישים את אי-השוויון העמוק ומעלים חששות בנוגע לזכויות אדם (Vyushkova, 2025).

מבחינה כלכלית, לאזור הארקטי חשיבות מרכזית לחוסנה של רוסיה בזמן המלחמה. למרות סנקציות מערביות גורפות, ההכנסות ממשאבים ובייחוד מנפט וגז טבעי נוזלי ממשיכות לתמוך בכלכלה ובמלחמה (Darvas & Martins, 2022; Shevchenko, 2025). גורם מרכזי הוא עלייתו של "צי צללים" של מכליות גט", הפועלות מימאל וממתקנים נוספים באזור הארקטי. כלי שיט אלה מסווים את הבעלות באמצעות חברות קש, מפלוגים תחת דגלי נוחות (flags of convenience) ומשתמשים בשיטות מטעות כמו כיבוי משדרים והעברות חשאיות בין ספינות (Katinas, 2024). רבות מהספינות הללו מתוחזקות בצורה גרועה ואינן מבוטחות בצורה הולמת, מה שמהווה סיכון לסביבה הארקטית השברירית. דליפה או התנגשות גדולה יגרמו למדינות החוף לשאת בעלויות הניקוי, שכן קשה יהיה להצביע על האחראים (Caprile & Leclerc, 2024).

תקציב (Humpert, 2024). מתקיים גם דיון על פתיחה מחדש של Adak Naval Base.

בשנים האחרונות משכה הפעילות הסינית באזור הארקטי את תשומת הלב האמריקאית. למרות שסין אינה מדינה ארקטית רשמית, היא הכריזה על עצמה כמעצמה קרובה לאזור הארקטי והשקיעה רבות במחקר, בתשתיות ובנתיבי שינוע באזור. בתגובה חתמו ארצות הברית, קנדה ופינלנד בשנת 2024 על הסכם ICE – הסכם תלת-צדדי לייצור מהיר של שוברות קרח מודרניות בעזרת הניסיון הפיני, שייתן מענה לפערים קריטיים ביכולות הצי האמריקאי והקנדי (Homeland Security, 2024). מהלך זה נועד למתן את היכולות המתחזקות של סין בתחום שוברות הקרח, שכן לסין יש כיום פי שניים שוברות קרח מבצעיות מאשר לארצות הברית. התגובות באירופה לשובו של טראמפ לשלטון נעו בין אופטימיות זהירה לספקנות גלויה; דווח כי אחד מהשרים הנורווגים הצהיר על ספירה לאחר לסיום כהונתו השנייה של טראמפ זמן קצר לאחר השבעתו (Thorsson, 2025). אף על פי כן, מטרותיו של טראמפ להחליש את הצי האסטרטגי רוסי-סיני עשויה באופן בלתי צפוי לשמור על הרלוונטיות של נאט"ו באסטרטגיה באזור הארקטי.

ראוי לציין שבממשל טראמפ השני אימצה ארצות הברית גישה מובהקת הדוגלת בהתפשטות האינטרסים שלה באזור הארקטי, לרבות הרעיון השנוי במחלוקת של השגת גרינלנד ואפילו קנדה. גרינלנד, טריטוריה אוטונומית של דנמרק, מושכת תשומת לב מיוחדת בשל מיקומה האסטרטגי ומשאביה הטבעיים השופעים. ההצדקות להשגת גרינלנד קשורות בעיקרן לביטחון, כגון נוכחות של אינטרסים רוסיים וסיניים, כאשר ההיגיון הכלכלי נוטה להתערבב עם סיבות ביטחוניות, כגון בשאלת יסודות נדירים וחומרי גלם חיוניים אחרים. הטענה של ממשל טראמפ היא כי האינטרסים הביטחוניים של ארצות הברית יקודמו דרך שליטה אמריקאית בגרינלנד. הנשיא טראמפ סירב שוב ושוב לשלול שימוש בכוח במהלך כזה, והורה לקהילת המודיעין לרגל אחר דנמרק וגרינלנד כדי להעריך היבטים שונים של תהליך ההשתלטות על גרינלנד, כגון התמיכה בשטח. על פי הניו יורק טיימס, ממשל טראמפ החליט להשתמש במבצע מידע (information operation) כדי לנסות לשכנע את תושבי גרינלנד להפוך לטריטוריה של ארצות הברית, או לחתום איתה על הסכם COFA (Compact of Free Association). המשמעות של הסכם כזה היא שמדינה חזקה נותנת למדינה חלשה כסף בתמורה לשליטה על חלקים מסוימים של המדינות שלה, בדרך כלל מדיניות חוץ וביטחון.

ממוקדים (tripwire) (AFP, 2024; NATO, 2025b). לדוגמה, לאחרונה טסו מפציצים אמריקאיים מעל פינלנד להמחשת הכוח האווירי של נאט"ו, בליווי מטוסים פיניים (Nilsen, 2024).

ארצות הברית

בעבר הסתמכה ארצות הברית על רשת רב-שכבתית של הגנה בצפון, כולל קו ההתרעה המוקדמת (DEW) מתקופת המלחמה הקרה ויורשתו המודרנית, מערכת ההתרעה הצפונית, המופעלת במשותף עם קנדה. מערכות אלו משמשות לניטור חדירות פוטנציאליות למרחב האווירי של צפון אמריקה דרך האזור הארקטי (Regehr, 2018). שיתוף פעולה הדוק עם קנדה באמצעות NORAD נותר אבן יסוד בעמדת ההגנה האמריקאית באזור.

האינטרסים הביטחוניים של ארצות הברית באזור הארקטי בתקופת כהונתו השנייה של הנשיא דונלד טראמפ נותרו במידה רבה דומים לאלו של ממשלים קודמים, עם התמקדות מתמשכת במאבק בהשפעה רוסית וסינית. למרות התחדשות השאלות בדבר מחויבותה של ארצות הברית לנאט"ו, בפרט תחת הנהגתו של טראמפ, קציני נאט"ו המוצבים באזור הארקטי מדווחים כי שיתוף הפעולה המבצעי נותר יציב. לדוגמה, ארצות הברית ממשיכה להשתתף בתרגילים צבאיים המתמקדים באזור הארקטי כגון Formidable Shield 2025, שכלל יותר מ-2,500 חיילים מעשר מדינות נאט"ו ונועד להעמיד למבחן מערכות משולבות של הגנה אווירית והגנה מפני טילים בצפון הגבוה (Nilsen, 2025). טראמפ החליט גם שלארצות הברית יש אינטרסים ביטחוניים באזור הארקטי. הקרבה שלה לאזור זה הוזכרה לאחרונה במסגרת המאמצים לעצור את המלחמה באוקראינה, כאשר פוטין וטראמפ נפגשו בבסיס הצבאי האמריקאי הגדול ביותר באלסקה כדי לדון על סיום המלחמה באוקראינה.

אלסקה ממשיכה לשמש מוקד מרכזי לאסטרטגיה האמריקאית באזור הארקטי. הדיוויזיה המוטסת ה-11 של צבא ארצות הברית, שהופעלה מחדש בשנת 2022, מתמקדת בפעולות באזור הארקטי ובמוכנות למזג אוויר קר. במקביל, מטוסים מתקדמים של חיל האוויר כמו ה-F-22 וה-F-35 נותרו פרוסים באלסקה במסגרת הכוח האווירי האמריקאי המופקד על גזרת האוקיינוס השקט. תוכניות להרחבת נמל נום – שיהיה הנמל עמוק המים האמריקאי הראשון באזור הארקטי עם יכולת לתמוך בתנועה צבאית ומסחרית כאחת – ממשיכות להתקדם, אם כי הפרויקט התמודד עם עיכובים ואתגרי

הפרוסות בשטחים באזור הארקטי, וציוד צבאי דו־שימושי ואל־הרג בעיקרו (Staalesen, 2025). העברות אלו אפשרו לרוסיה להמשיך את מלחמתה באוקראינה בזכות הפיצוי על אובדן תשומות צבאיות וטכנולוגיות מערביות, בייחוד חומרי נפץ, רחפנים, חלקי רחפנים, מוליכים למחצה ואלקטרוניקה מתקדמת.

העניין הצבאי הגובר של סין באזור הארקטי נובע מהתפיסה האסטרטגית שלה בדבר "מרחבים אסטרטגיים חדשים". הכוונה לתחומים הנתפסים כעשירים במשאבים וחסרי ממשל איתן, דוגמת מעמקי הים, אזורי הקוטב, מרחב הסייבר והחלל החיצון (Hybrid CoE, 2021). זאת ועוד, סין השתמשה בתעשיות הקשורות לחלל, כגון תחנת הלוויין ששכרה משוודיה בין השנים 2016 ל־2020 כתחנת קרקע למערכת הניווט שלה BeiDou. תפיסה זו משקפת את שאיפתה של סין להרחיב את השפעתה וגישתה לנכסים הכלכליים הגלובליים, בהתאם למטרתה להפוך למעצמה עולמית מובילה.

בנושאים פנימיים, פרסומים צבאיים סיניים כמו The Science of Military Strategy מדגישים את החשיבות של הכנת צבא סין (PLA) לסכסוכים פוטנציאליים פנימיים, לרבות האזור הארקטי (Doshi et al., 2021). פרשנים סינים טוענים כי מדינתם, ש־20 אחוזים מאוכלוסיית העולם מתגוררים בה, ראויה ל־20 אחוזים ממשאבי נחלת הכלל (global commons). עם זאת ראוי לציין כי באופן כללי שוררת הסכמה כי האזור הארקטי הוא אזור שעימותים יזלגו אליו, ולא האזור שבו יירו היריות הראשונות. בנושאי חוץ, בנייר העמדה הסיני לאזור הארקטי משנת 2018 מבוטאת מחויבות לשיתוף פעולה בדרכי שלום והתנגדות מפורשת למיליטריזציה של האזור. המסמך מתאר את כוונתה של סין להשתתף בענייני האזור הארקטי באמצעות מחקר מדעי, הגנה על הסביבה ופיתוח ב־ר־קיימא, וממצב אותה כבעלת עניין אזורי אחראית (State Council, 2018).

זאת ועוד, תלותה של רוסיה בסין לצורך תדלוק מכונת המלחמה באוקראינה ומילוי החלל שנוצר לאחר ההתנתקות ממוצרי צריכה מערביים הפכה את רוסיה לפגיעה לדרישותיה של סין לפתוח בפניה את האזור הארקטי. ואולם הרוסים גם אינם סומכים על הסינים, וייתכן בהחלט שהסינים מנסים לא למתוח את החבל באזור יתר על המידה, כדי לא לגרום להתנגדות רבה יותר מההיסוס המסוים שכבר קיים (Judah et al., 2025).

השוואה

אסטרטגיות הביטחון של סין, האיחוד האירופי, רוסיה וארצות הברית באזור הארקטי חושפות שונות בסדרי העדיפויות, הטקטיקות והחזון לעתיד האזור. בטווח הקצר

באופן פרובוקטיבי יותר, הנשיא טראמפ הביע בשלב מסוים את רצונו שגם קנדה תהפוך לחלק מארצות הברית, אם כי ההיגיון האסטרטגי מאחורי טענה זו נותר לא ברור, ובעיקר רטורי. יצוין גם כי לטראמפ מערכת יחסים ידידותית יותר עם ראש ממשלת קנדה החדש, מארק קרני, מזו שהייתה לו עם ראש הממשלה הקודם ג'סטין טרודו, שהיה עדיין בתפקיד כאשר טראמפ הביע לראשונה את כוונותיו כלפי קנדה. הצהרות אלו משקפות שינוי כיוון לעבר עמדה חד־צדדית ואגרסיבית יותר במדיניות האמריקאית באזור הארקטי בכהונתו השנייה של טראמפ.

סין

האינטרסים הביטחוניים של סין באזור הארקטי קשורים קשר הדוק לרוסיה. אינטרסים אלה באים לידי ביטוי באמצעות תרגילים צבאיים משותפים, תוכניות אימונים ושיתוף פעולה בציוד ביטחוני, ומונעים בעיקר מהשיקולים האסטרטגיים של סין באזור שהיא מגדירה כ"מרחב אסטרטגי חדש" (Van Loon & Zandee, 2024).

סין ורוסיה ניהלו מבצעים צבאיים משותפים באזור הארקטי, ששימשו אימון לשני הצדדים ואיתות גיאופוליטי. ראוי לציין כי ביולי 2024 ביצעו שתי המדינות את טיסת הסיוור המשותפת הראשונה של מפציצים אסטרטגיים בקרבת אלסקה. בטיסה השתתפו מפציצים סיניים מדגם H-6K ומטוסי Tu-95MS רוסיים, בליווי מטוסי קרב רוסיים מדגם Su-30 ו־Su-35. עבור המפציצים הסיניים הייתה זו טיסת הסיוור הצפונית ביותר, לאחר שנכנסו לאזור זיהוי ההגנה האווירית (ADIZ) של אלסקה, אך נותרו במרחב האווירי הבינלאומי (Reuters, 2024). טיסות סיוור משותפות של רוסיה וסין נועדו לשפר את התיאום המבצעי בין כוחות האוויר של שתי המדינות ולאפשר להם לפעול בתיאום בתרחישים שונים. הן מעידות גם על השותפות האסטרטגית המעמיקה בין שתי המדינות ומאותתות למעצמות המערב כי בין רוסיה וסין שוררת ידידות רבה (Kendall-Taylor & Lokker, 2023; Williams et al., 2024). המבצעים גם מספקים לסין ניסיון יקר ערך במשימות ארוכות טווח, כולל בדיקת נתיבי מפציצים משדות תעופה רוסיים, שעשויים להכניס את אלסקה לטווח תקיפה (Williams et al., 2024).

סין ורוסיה ערכו תרגילי משמר חופים משותפים באזור הארקטי, שלמרות היותם סמליים במידה רבה הם סיפקו הזדמנויות מעשיות לאימון עבור הכוחות הסיניים הפועלים מצפון לחוג הארקטי. באוקטובר 2024 השתתף משמר החופים הסיני בסיוור הארקטי הראשון שלו לצד עמיתיו הרוסים, מה שסימן הרחבה משמעותית של טווח הפעולה האזורי של סין. מעבר לתרגילים אלה, סין סיפקה לרוסיה מערכות נגד רחפנים

תוקפנות רוסית ושמירה על יציבות אזורית. לאיחוד האירופי אין פריסה צבאית מאוחדת באזור הארקטי, אך הוא מסתמך במידה רבה מאוד על נאט"ו ובייחוד על מדינות חברות כמו צרפת ומדינות נורדיות שייצגו את האינטרסים הביטחוניים שלו. עבור קובעי המדיניות באירופה, הדאגות המרכזיות הן המיליטריזציה הרוסית וההשלכות הפוטנציאליות של הצלחת המערכה הרוסית באוקראינה. בה בעת, אי־נחוצות גוברת מאמינותה של ארצות הברית תחת ממשל טראמפ השני מעצבת מחדש את החשיבה של האיחוד האירופי. הרטוריקה האמריקאית הנשמעת לאחרונה, המטילה ספק בערך של נאט"ו ומצביעה על התנתקות פוטנציאלית, עוררה בהלה בבירות אירופה. על כן האיחוד האירופי בוחן אפשרויות לאוטונומיה אסטרטגית רבה יותר בענייני האזור הארקטי, גם אם כרגע הוא ממשיך להסתמך על מבני הגנה טרנס־אטלנטיים.

ארצות הברית, שהייתה בעבר אבן יסוד בביטחון האזור הארקטי והטרנס־אטלנטי, אימצה תחת הממשל הנוכחי עמדה בלתי צפויה וחד־צדדית יותר. אף שהפיקוד הארקטי האמריקאי והנוכחות הצבאית באלסקה נותרו איתנים, השינויים האחרונים במדיניות ערערו בריתות ארוכות שנים והכניסו אי־ודאות לתכנון הביטחון האזורי. במקום לשמש כוח מייצב, נראה כי ארצות הברית נותנת עתה עדיפות לאינטרסים לאומיים לטווח קצר ולהקרנת כוח באזור הארקטי. בכך נכללים דגש מחודש על ניצול אנרגיה באזור הארקטי ושליטה על צווארי בקבוק אסטרטגיים באזור. מהלכים אלה מתחו את היחסים עם בעלות ברית אירופיות והעלו שאלות לגבי עתיד הלכידות של נאט"ו בצפון הגבוה.

בשקלול משותף, האינטרסים הביטחוניים השונים של סין, האיחוד האירופי, רוסיה וארצות הברית מצביעים על עתיד מפוצל יותר ושנוי במחלוקת באזור הארקטי. כל ארבע השחקניות הן מעצמות גרעיניות, וכל שיקול מוטעה (מיסקלקולציה) או הסלמה באזור הן פוטנציאל לאסון. האזור הארקטי, שנחשב בעבר לאזור של שיתוף פעולה יוצא דופן, מסתכן כעת בהפיכתו לבמה ליריבות בין מעצמות גדולות. ללא מאמצים דיפלומטיים מחודשים ומנגנונים ברורים לנטרול עימותים, השקט האסטרטגי באזור הארקטי עלול לפנות את מקומו למיליטריזציה ועימות בשנים הבאות.

השלכות על המזרח התיכון

ההתפתחויות האסטרטגיות באזור הארקטי מתחילות ליצור השלכות הרבה מעבר לקוטב הצפוני, והן מגיעות גם למזרח התיכון. אחד התחומים המיידיים של הזליגה הוא התחרות הכלכלית, בייחוד בכל הנוגע לנתיבי שיט

השונות אומנם נפיצה פחות מן המחלוקות סביב שינויי אקלים, אולם בטווח הארוך ההבדלים מציבים סיכונים חמורים ליציבות ולשיתוף הפעולה באזור הארקטי. כל מעצמה מביאה לאזור סדר יום ביטחוני משלה, שנוצר על ידי מגמות גיאופוליטיות רחבות יותר ודינמיקה פוליטית מבית, ועל כן נוצר באזור הארקטי מרחב מורכב ושנוי במחלוקת הולכת וגוברת.

גישתה של סין לביטחון באזור הארקטי מתאפיינת בשאיפות זהירות ובמיצוב אסטרטגי. למרות שאינה מדינה ארקטית היא שואפת לבסס את עצמה כבעלת עניין לגיטימית באמצעות מעורבות דיפלומטית, שיתוף פעולה מדעי והשקעות כלכליות. עבור סין ביטחון פירושו הבטחת גישה לנתיבי ים ולמשאבים באזור הארקטי, באופן שמבטיח כי אף גוש עוין לא יוכל לחסום את האינטרסים שלה. אף שסין מציגה עצמה כשחקנית ניטרלית המתמקדת בשיתוף פעולה שבו כל הצדדים מרוויחים, להתייצבות הגוברת שלה לצד רוסיה יש השלכות ביטחוניות ברורות. בזכות העמקת הקשרים הכלכליים עם מוסקבה, שנעשית יותר ויותר מבודדת, סין משיגה גישה לתשתיות והשפעה באזור, שאף לפני עשור לא ניתן היה להעלותה על הדעת. ואולם התיאום בין שתי המדינות הוא יותר אופורטוניסטי מאשר אידיאולוגי. רוסיה נותרה זהירה לגבי מניעים סיניים ונרתעת מפתחת האזור הארקטי באופן מלא להשפעתה של בייג'ינג, למרות תלותה הנוכחית בתמיכה סינית.

רוסיה מגבשת את עמדתה הביטחונית באזור הארקטי הן לפי המורשת האסטרטגית והן לפי צורכי המלחמה. האזור מארח כמה מנכסי הצבא החיוניים ביותר של רוסיה, כולל יכולת מכה שנייה גרעינית הממוקמת בחצי האי קולה. הגנה על נכסים אלה עמדה מאז ומתמיד בראש סדר העדיפויות הרוסי, והמודרניזציה של בסיסי הצי הצפוני והבסיסים האוויריים באזור הארקטי נמשכת גם בעיצומה של מלחמת רוסיה באוקראינה. מאז 2022 משתמש הקרמלין באזור הארקטי גם כבסיס בטוח יחסית לתמיכה במלחמה באוקראינה, והעביר לשם מערכות צבאיות יקרות כדי לשמור עליהן הרחק מאזורים הפגיעים לתקיפות אוקראיניות. נוסף על כך, העברת יחידות קרקעיות מהאזור הארקטי אל החזית האוקראינית — שם ספגו אבדות כבדות — הפחיתה את האיום הצבאי הקונוונציונלי של רוסיה על נאט"ו באזור הצפון הגבוה. ובכל זאת, רוסיה רואה באזור הארקטי מקום חיוני לריבונותה, אשר מבטיח עומק אסטרטגי והגנה על צינור החמצן הכלכלי המסייע למאמציה המלחמתיים.

האיחוד האירופי, אף שאינו ברית צבאית, רואה את הביטחון באזור הארקטי בעיקר דרך העדשה של הרתעת

גלובליים. הכדאיות הגוברת של נתיב הים הצפוני מציגה אלטרנטיבה פוטנציאלית או לפחות משלימה לתעלת סואץ. עבור ספינות המשיטות בין אירופה למזרח אסיה ובפרט אלו המגיעות מיפן, צפון סין או מרכז סין, נתיב הים הצפוני יכול להציע מסלול קצר במידה ניכרת (Humpert, 2011). ככל שהקרח הארקטי ימשיך להימס עקב שינויי אקלים, ייעשה הנתיב נגיש בתקופות ארוכות יותר בשנה.

הכדאיות הגוברת של נתיב הים הצפוני מציגה אלטרנטיבה פוטנציאלית או לפחות משלימה לתעלת סואץ. עבור ספינות המשיטות בין אירופה למזרח אסיה ובפרט אלו המגיעות מיפן, צפון סין או מרכז סין, נתיב הים הצפוני יכול להציע מסלול קצר במידה ניכרת.

הערך האסטרטגי של נתיב הים הצפוני גובר בשל נקודות התורפה של תעלת סואץ. תקופות חוזרות של שיבושים – כמו החסימה המתקשרת של התעלה על ידי הספינה Ever Given בשנת 2021, או איומי חסימות הנובעים מחוסר היציבות בים סוף ובאזורים הסובבים אותו – מדגישות את השבריריות של הסתמכות בלעדית על נתיב תעלת סואץ. עבור מצרים, הזוכה להכנסות שנתיות כבדות משקל מהתנועה בתעלה, די בהסטה קלה של ההובלה הימית העולמית לים הארקטי כדי לגרור השלכות כלכליות מהותיות. במבט רחב יותר, תפקידו המסורתי של כל המזרח התיכון כצוואר בקבוק גיאוגרפי ולוגיסטי עלול להיפגע מהחלופה הארקטית ולגרום לשחקניות האזוריות להעריך מחדש את מעמדן הכלכלי האסטרטגי.

מעבר לסחר, האזור הארקטי הכניס מורכבויות חדשות גם לאופן שבו התחייבויות ההגנה של ארצות הברית נתפסות על ידי בעלות בריתה, לרבות אלו שבמזרח התיכון. גם ערב הסעודית וגם ישראל שאפו להסכמי הגנה רשמיים עם ארצות הברית בשנים האחרונות (Fontenrose, 2025), בפרט על רקע מתחים אזוריים גוברים וחששות מהשפעה איראנית, אולם ההתפתחויות האחרונות באזור הארקטי גרמו במצבים מסוימים להטלת ספק באמינותן של ערבויות הביטחון האמריקאיות. דוגמה בולטת היא העניין של ממשל טראמפ ב"רכישת" גרינלנד – טריטוריה הנשלטת על ידי דנמרק, בעלת ברית בנאט"ו עם יחסי הגנה רשמיים עם ארצות הברית – שזכה לסיקור נרחב. הדבר מעלה שאלות לגבי המידה שבה ארצות הברית תמשיך לכבד את התחייבויותיה לשותפותיה לאמנה. עבור מדינות המזרח התיכון השוקלות הסדרי הגנה משלהן עם וושינגטון, תקדים זה אינו עניין שולי. אם

בעלת ברית קרובה של ארצות הברית כמו דנמרק יכולה להיות נתונה לרטוריקה של התפשטות או של זלזול נתפס בריבונותה, עולה השאלה באיזו מידה תעמוד ארצות הברית בהתחייבויות ביטחוניות חדשות או רגישות יותר מבחינה פוליטית בעת משבר. הדאגה רק גוברת עקב המגמות הכלליות במדיניות החוץ האמריקאית, ובתוכן סנטימנט בדלני גובר, שינויים במיקוד האסטרטגי כלפי סין ורוסיה והשינוי התכוף בעמדות של הממשלים הנשיאותיים השונים. בסביבה כזו אמינותם של הסכמי הגנה אמריקאיים כבר אינה מובנת מאליה, וממשלות המזרח התיכון מעריכות ביתר זהירות את האמינות ארוכת הטווח של התמיכה האמריקאית. לסיכום, ההתפתחויות באזור הארקטי מתחילות להשפיע על החשיבה האסטרטגית במזרח התיכון. האזור הארקטי כבר אינו זירה רחוקה או בלתי רלוונטית, בין בשל הופעתם של מסדרונות שיט חלופיים שעשויים לאתגר את תפקידו הכלכלי של האזור ובין בשל השפעה עקיפה על תפיסות האמינות האסטרטגית של ארצות הברית. תפקידו המתפתח של האזור בפוליטיקה העולמית צפוי להישאר בשנים הבאות סוגיה רלוונטית ומעוררת דאגה עבור קובעי המדיניות במזרח התיכון.

סיכום ומסקנות

במאמר זה ביקשתי לבחון את האינטרסים המצטלבים של רוסיה, האיחוד האירופי, ארצות הברית וסין באזור הארקטי, תוך התמקדות בשלושה תחומים מרכזיים: אקלים, כלכלה וביטחון. כל ארבע המעצמות מעורבות באופן פעיל באזור, אולם הן שונות זו מזו לחלוטין הן בסדרי העדיפויות והן בפילוסופיות האסטרטגיות הבסיסיות. הבדלים אלה לא רק מקשים על שיתוף הפעולה האזורי אלא גם עלולים להחרף מתחים גיאופוליטיים ולהאיץ את ההידרדרות הסביבתית באזור שכבר היום נמצא תחת לחץ אקולוגי עצום. האיחוד האירופי עקבי במתן עדיפות לפעולה בנושא האקלים באזור הארקטי. הגנת הסביבה היא נושא המשולב היטב במדיניות האיחוד, באמצעות כלים כמו European Green Deal ומסגרות המחקר של תוכניות Horizon, המשקפים מחויבות לקיימות במקום ניצול משאבים. האינטרסים הביטחוניים של האיחוד האירופי מתמקדים בהרתעת תוקפנות רוסית ובשימור יציבות אזורית, בייחוד לנוכח המלחמה בין רוסיה לאוקראינה וחוסר הוודאות הגובר לגבי האמינות האמריקאית בעת כהונת טראמפ השנייה. מבחינה כלכלית האיחוד האירופי תומך בחדשנות ובפיתוח בר־קיימא באזור הארקטי, ולעיתים קרובות מציב את האחריות הסביבתית לפני אינטרסים של מסחר או כריית משאבים.

התרחבות כלכלית, רוסיה שואפת להישרדות אסטרטגית ולרווחיות וארצות הברית מתנדנדת בין רב־צדדיות לחד־צדדיות לפי שינויים פוליטיים פנימיים. הגישות השונות מערימות קשיים על הממשל הקולקטיבי של האזור הארקטי דווקא בתקופה שבה עולה צורך דחוף בשיתוף פעולה כדי לנהל סיכונים אקולוגיים ולמנוע הסלמה גיאופוליטית. ללא מסגרת משותפת או דיאלוג מתמשך, האזור הארקטי מסתכן בכך שבמקום מרחב לשיתוף פעולה ומדע הוא יהפוך זירה לפיצול, לניצול משאבים וליריבות אסטרטגית.

פול וויסקו הוא חוקר (מלגאי) במרכז ע"ש דיאן וגילפורד גלייזר של המכון למחקרי ביטחון לאומי. חוקר את סין באזור הארקטי ובמדינות האיים באוקיינוס השקט. paulw@inss.org.il

מקורות

וויסקו, פ' (2025, 24 במרס). **דקון בקרח – האינטרסים הגיאואסטרטגיים של סין באזור הארקטי**. מבט על, גיליון 1966, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/3f3ahzzk>
וולפסון, ע' (2025, 14 בינואר). **למה כולם רוצים את גרינלנד, ומהי הסכנה המסתתרת?** Ynet. <https://tinyurl.com/2rc8wsk9>

AFP (2024, November 20). *NATO holds large Arctic exercises in Russia's backyard*. VOA. <https://tinyurl.com/3mkbrb4h>
Arctic Council (n.d.-a). *About the Arctic Council*. <https://arctic-council.org/about/>

Arctic Council (n.d.-b). *Arctic peoples*. <https://tinyurl.com/5t4cr5pk>

Arctic Council (n.d.-c). *Arctic states*. <https://arctic-council.org/about/states/>

Arctic Council (2024, February 28). *Arctic Council advances resumption of project-level work*. <https://tinyurl.com/774uxwx2>

ARICE (n.d.). *Goals and Objectives*. <https://tinyurl.com/4e2jd6bv>

Balashova, E., & Gromova, E.A. (2017). *Arctic shelf development as a driver of the progress of the Russian energy system*. MATEC Web of Conferences, 106. DOI: <https://doi.org/10.1051/matecconf/201710606008>

BBC (2022, May 15). *Ukraine war: Sweden and Finland confirm NATO plans in historic shift*. <https://tinyurl.com/43nxcx8>

BBC (2024, May 9). *Greta Thunberg: Who is the climate activist and what has she achieved?* <https://tinyurl.com/ytm7bwsn>

Bennett, M. (2021, February 26). *Mining the sky: Synthetic diamonds imperil Arctic economies*. Cryopolitics. <https://tinyurl.com/y92nm5kn>

Bermudez, J., Conley, H.A., & Melino, M. (2020a, March 27). *Ice curtain: Hunting for Russia's newest military 'treasures in the far north'*. CSIS. <https://tinyurl.com/4by2nz59>

ארצות הברית מציגה פרופיל מגוון יותר בעניין האזור הארקטי, עם סדרי עדיפויות המשתנים באופן ניכר בהתאם לממשל הפוליטי שבשלטון. לפני כהונת טראמפ השנייה, המדיניות האמריקאית באזור הארקטי תאמה באופן כללי למדיניות האיחוד האירופי והדגישה הסתגלות לשינויי אקלים, זכויות ילידים וביטחון מבוסס בריתות באמצעות נאט"ו, אולם המדיניות הנוכחית שינתה כיוון במידה רבה. שינויי אקלים אינם בעדיפות כעת, והדגש הוא על ניצול כלכלי של משאבי האזור הארקטי, לרבות שיתוף פעולה אפשרי עם רוסיה. גם מדיניות הביטחון קיבלה אופי הנוטה יותר לחד־צדדיות, עם דגש מופחת על שיתוף פעולה טרנס־אטלנטי ודגש רב יותר על הכרזת הדומיננטיות האסטרטגית של ארצות הברית, גם לנוכח התנגדות דו־מפלגתית לשאיפות של סין באזור הארקטי.

מנגד, סין מתייחסת לאזור הארקטי בעיקר כאל מרחב של הזדמנויות כלכליות ואסטרטגיות. החששות האקלימיים הם בעיקר אינסטרומנטליים, והעיסוק בהם הוא בעיקר בדיפלומטיה מדעית או בפורומים רב־צדדיים שבהם השיח הסביבתי תומך ביעדים פוליטיים כלליים. מבחינה ביטחונית, בהיותה מדינה לא־ארקטית מבקשת סין להכשיר את נוכחותה באמצעות שותפויות – בעיקר עם רוסיה – ודרך ביסוס נוכחות ארוכת טווח במוסדות ממשל ארקטיים. מבחינה כלכלית סין היא האגרסיבית ביותר מבין ארבע המעצמות, ועושה שימוש ביוזמות כמו דרך המשי הקוטבית כדי להשקיע בתשתיות, להבטיח גישה למשאבים ולהרחיב נתיבי סחר. התנהגותה משקפת אסטרטגיה המתייחסת לאזור הארקטי כאל שלוחה לשאיפותיה הכלכליות הגלובליות, שלא פעם עומדות בסתירה לקיימות סביבתית.

רוסיה רואה באזור הארקטי הן סוג של חיץ אסטרטגי והן צינור חמצן כלכלי. האזור ממלא תפקיד מרכזי במעמדה הצבאי מתוקף היותו המקום המאכלס את היכולות למכה שנייה גרעינית ובסיס בטוח יחסית לתמיכה בפעילות הצבאית באוקראינה. מבחינה כלכלית האזור הארקטי הוא המפתח לשמירה על הכלכלה הרוסית בזמן מלחמה, בפרט באמצעות הפקת נפט, גז ומינרלים. רוסיה גם אינה רואה בשינויי אקלים משבר אלא הזדמנות להשגת גישה וכרייה של משאבים חדשים. מעורבותה באזור הארקטי מונעת על ידי רצון בריבונות, ביטחון וצורך כלכלי, לרוב תוך התחשבות מועטה בלבד בהשלכות סביבתיות או בנושאים ממשל רב־צדדיים.

האסטרטגיות של ארבע המעצמות באזור הארקטי נבדלות לא רק במדיניות המרכזית של כל אחת מהן אלא גם בערכים ובמטרות ארוכות הטווח שבבסיסה. האיחוד האירופי נותן עדיפות לקיימות, סין מדגישה

- Bermudez, J., Conley, H., and Melino, M. (2020b, March 30). *Ice curtain: S-400 deployments and enhanced defense of Russia's western Arctic (Rogachevo Air Base)*. CSIS. <https://tinyurl.com/4k9h5239>
- Bischoff, K. (2023, 3 August). *Northern Sea Route: The rising Chinese influence and Russia's concessions*. Risk Intelligence. <https://tinyurl.com/3r67za22>
- Black, J., Kleberg, C., & Silfversten, E. (2024). *NATO enlargement amidst Russia's war in Ukraine*. RAND Europe. <https://tinyurl.com/8b64ach2>
- BLG (2020, December 23). *Government blocks acquisition of Canadian gold mine citing national security threat*. <https://tinyurl.com/5x2ez3az>
- Bochove, D. (2024, September 6). *China's Arctic dreams make a tiny port a global prize*. <https://tinyurl.com/bddtnv9w>
- Boulègue, M., Ålander, M., Collén, C., Lucas, E., Sendak, C., & Viksnins, K. (2024, December 5). *Up north: Confronting Arctic insecurity implications for the United States and NATO*. CEPA. <https://tinyurl.com/54r7rtn9>
- Bowmer, R., & Thiessen, M. (2024, September 29). *Climate change destroyed an Alaska village. Its residents are starting over in a new town*. AP News. <https://tinyurl.com/yab9yufe>
- Bradley (2023, August 15). *Melting Arctic to open up new trade routes and geopolitical flashpoints*. <https://tinyurl.com/34anup2e>
- Breum, M. (2016, December 20). *Analysis: Did the Danish PM prevent a Chinese acquisition on Greenland?* High North News. <https://tinyurl.com/4rfbad2j>
- Busch, G. (2017, April 29). *Russia's new Arctic military bases*. Lima Charlie. <https://tinyurl.com/5y4r6j79>
- Caprile, A., & Leclerc, G. (2024). *Russia's 'shadow fleet': Bringing the threat to light*. European Parliament Research Service. <https://tinyurl.com/ycy4sz5y>
- Closson, S.R., (2017, June 26). *Kennan cable no.24: Russian foreign policy in the Arctic: Balancing cooperation and competition*. The Wilson Center. <https://tinyurl.com/mbhupndw>
- Conley, H., Melino, M., and Alterman, J.B. (2020, March 26). *The ice curtain: Russia's Arctic military presence*. CSIS. <https://tinyurl.com/c5yzmsmx>
- Copernicus (2024, October 10). *Copernicus Polar Roadmap: C3S and CAMS data support Arctic policymaking*. <https://tinyurl.com/yc74ddnx>
- CRS (2025, July 14). *Changes in the Arctic: Background and issues for Congress*. Congress.GOV, Congressional Research Service. <https://tinyurl.com/3yewk7nr>
- Daly, J.C.K. (2024, September 5). *China and Russia expand cooperation on Arctic transit infrastructure*. Diplomacy, 21(127), Jamestown. <https://tinyurl.com/2mn24mhn>
- Daly, T., & Lewis, J. (2020, December 23). *Canada rejects bid by China's Shandong for Arctic gold mine on security grounds*. Reuters. <https://tinyurl.com/4vxbm36n>
- Darvas, Z., & Martins, C. (2022, September 8). *Russia's huge trade surplus is not a sign of economic strength*. Bruegel. <https://tinyurl.com/3p6hamp5>
- Degeorges, D. (2013, January 13). *The Arctic - a region of the future for the European Union and the world economy*. Fondation Robert Schuman. <https://tinyurl.com/dzhenfhk>
- Dempsey, H. (2019, August 2). *Saipem secures Arctic LNG 2 project contract*. Financial Times. <https://tinyurl.com/2c2uxrca>
- Doshi, R., Dale-Huang, A., & Zhang, G. (2021). *Northern expedition: China's Arctic activities and ambitions*. Brookings. <https://tinyurl.com/mrybwfpj>
- Downing, S. (2025, March 30). *Compare and contrast: Gov. Walker signed pact with communist China, while Gov. Dunleavy deals with free Taiwan for natural gas sales*. Must Read Alaska. <https://tinyurl.com/3s2pzvuk>
- Edvardsen, A. (2024, January 12). *Russia's forces in the high north: Weakened by the war, yet still a multidomain threat* [Translation: B.A. Hansen]. High North News. <https://tinyurl.com/33p9t9u9>
- Edvardsen, A. (2025, April 16). *The Kingdom of Denmark's upcoming Arctic Council chairship: Indigenous and Arctic people at the top of the agenda* [Translation: B.A. Hansen]. High North News. <https://tinyurl.com/3fe5teh4>
- eia - U.S. Energy Information Administration (2012, January 20). *Arctic oil and natural gas resources*. <https://tinyurl.com/2sz4mz9d>
- Eni (2011, February 9). *Eni starts production from the Nikaitchuq field in Alaska*. <https://tinyurl.com/3c9mtb38>
- Eni (2018, December 12). *Eni announces creation of Vår Energi*. <https://tinyurl.com/2s4aefk4>
- Eni (2024, November 4). *Eni: sale of upstream assets in Alaska to Hilcorp completed*. <https://tinyurl.com/yfsed8xj>
- European Council (n.d.). *Fit for 55*. <https://tinyurl.com/mt773xe7>
- European Commission (n.d.). *Horizon Europe*. <https://tinyurl.com/4m7a3bsm>
- ExxonMobil (2022, March 1). *ExxonMobil to discontinue operations at Sakhalin-1, make no new investments in Russia*. <https://tinyurl.com/vw8xyab6>
- Federal Foreign Office (2024). *Germany's Arctic policy guidelines*. <https://tinyurl.com/bdzf2k3t>
- Fenton, N., & Kolyandr, A. (2025, April 11). *Down but not out: The Russian economy under Western sanctions*. CSIS. <https://tinyurl.com/bdhybm4y>
- Fontenrose, K. (2025, March 27). *A US-Saudi deal without Israel? Here's what the US should ask for*. Atlantic Council. <https://tinyurl.com/422rew6d>
- Gardner, T. (2025, April 25). *US plans Alaska LNG summit, will urge Japan, South Korea to support project*. Reuters. <https://tinyurl.com/53es8c3t>
- Gardus, M., & Savitskyi, O. (2024, April 25). *US sanctions deep freeze Russia's Arctic-2 LNG hub. Here's what can kill it for good*. Euromaidan Press. <https://tinyurl.com/4e7p2kak>
- Geological Survey of Norway (2016). *Mineral resources in the Arctic: An introduction*. <https://tinyurl.com/y3yvr593>
- German Arctic Office; AWI (2022). *EU Engagement in the Arctic*. <https://tinyurl.com/ywcrnsbt>

- Godfrey, M. (2024, December 19). *Norway continues to see gains from Chinese seafood exports as 2024 comes to a close*. SeafoodSource. <https://tinyurl.com/ypvc2bvv>
- Gordon, C. (2023, January 27). *Report: Despite losses in Ukraine, Russia remains a threat in the Arctic*. Air & Space Forces. <https://tinyurl.com/2jajwaam>
- Gronholt-Pedersen, J., & Fouche, G. (2022, November 16). *Insight: NATO allies wake up to Russian supremacy in the Arctic*. Reuters. <https://tinyurl.com/mwufyynh>
- Hagen, D. (2024, August 9). *EPA says red dog mine failed to identify hazardous waste for over 4 years*. KTOO. <https://tinyurl.com/43zbve32>
- Hall, M. (2021, June 29). *Eyes on Greenland: How global superpowers can court Greenland in a rare earths tug of war*. Mining Technology. <https://tinyurl.com/3fmwvyxa>
- Hansen, B.A. (2025, April 11). *Research institute Wilson Center shuts down after executive order*. High North News. <https://tinyurl.com/46yxszmm>
- Hardy, E. (2025, July 4). *Russia spies opportunity in warming Arctic*. The Parliament. <https://tinyurl.com/2vjks8x>
- Higgins, A. (2013, March 22). *Teeing off at edge of the Arctic? A Chinese plan baffles Iceland*. The New York Times. <https://tinyurl.com/yfxpze33>
- Hinshaw, D., & Page, J. (2019, February 10). *How the Pentagon countered China's designs on Greenland*. The Wall Street Journal. <https://tinyurl.com/vbexpsbv>
- Homeland Security (2024, November 13). *United States, Canada, and Finland sign MOU to build Arctic and polar icebreakers*. <https://tinyurl.com/ym73jc67>
- Humpert, M. (2011, September 15). *The future of the Northern Sea route - A "golden waterway" or a niche trade route*. The Arctic Institute. <https://tinyurl.com/5967dpr7>
- Humpert, M. (2022, May 2). *Total announces \$4.1bn write-off placing future of Russian Arctic LNG projects in further doubt*. High North News. <https://tinyurl.com/aktk3m4u>
- Humpert, M. (2023a, February 17). *Ukraine war taking toll on Arctic material and personnel*. High North News. <https://tinyurl.com/442srh66>
- Humpert, M. (2023b, December 21). *Northern sea route saw seven containership voyages in 2023, including controversial Chinese container ship*. High North News. <https://tinyurl.com/mtccsh4a>
- Humpert, M. (2024, October 21). *U.S. Arctic presence falters as Nome deepwater port solicitation canceled*. gCaptain. <https://tinyurl.com/5bbd4j9h>
- Humpert, M. (2025a, April 3). *Russia continues working on sanctioned Arctic LNG 2 with Wison power modules installation and gas flaring*. High North News. <https://tinyurl.com/y988bn7r>
- Humpert, M. (2025b, April 21). *China looking to buy more Russian Arctic LNG as EU aims to announce plans in May to phase out imports*. High North News. <https://tinyurl.com/5c62ezp5>
- Hybrid CoE (2021, December 17). *Security and hybrid threats in the Arctic: Challenges and vulnerabilities of securing the Transatlantic Arctic*. Research Report 4. <https://tinyurl.com/yc2bwe9x>
- Ikonen, E. (2015) *Arctic governance from regional and international perspectives: Addressing the effectiveness of the Arctic Council as a regional regime*. [Master Thesis]. Norwegian University of Life Sciences. <https://tinyurl.com/43jx74tk>
- International Relations and Defence Committee (2023, November 29). *Our friends in the North: UK strategy towards the Arctic - Chapter 2: The Russia challenge and deterrence in the Arctic*. British Parliament. <https://tinyurl.com/47k874r4>
- Jiang, Y. (2021). *Chinese investments in Greenland: Origins, progress and actors*. DIIS. <https://tinyurl.com/2wxt7c3t>
- Judah, J., Sonne, P., & Troianovski, A. (2025, June 7) *Secret Russian intelligence document shows deep suspicion of China*. The New York Times. <https://tinyurl.com/3zp5jkz4>
- Kalashnikov A.O., Konopleva N.G., & Danilin K.P. (2023) *Rare earths of the Murmansk Region, NW Russia: Minerals, extraction technologies and value*. *Applied Earth Science* 132(1), 52-61. <https://doi.org/10.1080/25726838.2022.2153000>
- Katinas, P. (2024, August 23). *The rise of 'shadow' LNG vessels: A new chapter in Russia's sanctions evasion strategy*. CREA. <https://tinyurl.com/bdf2v222>
- KCCI (2025, April 25). *Proposed NOAA budget cuts target atmospheric research, data, and weather satellites*. [video] YouTube. <https://tinyurl.com/2vmdbxxu>
- Kendall-Taylor, A., & Lokker, N. (2023). *Factors shaping Russia-China military cooperation*. In *Russia-China defense cooperation: A CNAS Working Paper* (pp. 4-6). Center for a New American Security. <http://www.jstor.org/stable/resrep49127.4>
- Khanna, M. (2025, March 19). *China and the Arctic: An Overview*. ORF. <https://tinyurl.com/5byr265a>
- Kontorovich, A.E. (2015, August 30). *Oil and gas of the Russian Arctic: History of development in the 20th century, resources, and strategy for the 21st century*. Science First Hand. <https://tinyurl.com/4y2js4ek>
- Koralova, L. (2024, June 7). *Russia says its forests can absorb its greenhouse gas emissions. Climate change and poor forestry standards make this unlikely*. The Moscow Times. <https://tinyurl.com/un2d8wjc>
- Lajeunesse, A., & Lalonde, S. (2023). *Chinese marine scientific research in the Arctic*. Naval Association of Canada. <https://tinyurl.com/yek3scv7>
- LKAB (2023, January 12). *Europe's largest deposit of rare earth metals located in Kiruna area*. <https://tinyurl.com/y363svem>
- Marine Insight (2025, May 13). *China & Russia plan to strengthen new Arctic shipping & logistics hubs*. <https://tinyurl.com/3n6jecp2>
- Matthews, D. (2023, November 14). *News in depth: Russian researchers disappear from academic conferences as isolation bites*. Science Business. <https://tinyurl.com/yyw3pttw>
- McVeigh, K. (2022, April 10). *'Black carbon' threat to Arctic as sea routes open up with global heating*. The Guardian. <https://tinyurl.com/yc88punu>

- Meduza (2025, July 15). *The 'ship of shame': After years of trouble, Russia's only aircraft carrier may be headed for the scrap heap*. <https://tinyurl.com/2saczvz9>
- Moyer, J.C. (2024, April 3). *Finland's remarkable first year in NATO*. Wilson Center. <https://tinyurl.com/4he7vp2t>
- NATO (2025a, June 20). *Relations with the European Union*. <https://tinyurl.com/5wtxfjzz>
- NATO (2025b, November 13). *National exercises and activities*. <https://tinyurl.com/2rasdnxj>
- News in English.no (2017, November 7). *Chinese get to build new bridge*. <https://tinyurl.com/5y9mfeat>
- Nikolov, B. (2025, May 5). *Images reveal Tu-95 bomber buildup at remote Belaya air base*. Bulgarian Military. <https://tinyurl.com/yc44bh6v>
- Nilsen, T. (2021, March 5). *Finland's military blocked a Chinese bid to buy an Arctic airport for climate research flights*. Arctic Today. <https://tinyurl.com/4tznnpcc>
- Nilsen, T. (2024, July 21). *B-52 on first time mission over northern Finland*. The Barents Observer. <https://tinyurl.com/4xzffcxk>
- Nilsen, T. (2025, May 4). *NATO kicks off largest at-sea live-fire exercise in the European theater this year*. The Barents Observer. <https://tinyurl.com/yz27utek>
- Paul, M., & Swistek, G. (2022, February 2). *Russia in the Arctic*. SWP. <https://tinyurl.com/399mhnxy>
- Pechko, K. (2025, January 7). *Rising tensions and shifting strategies: The evolving dynamics of US grand strategy in the Arctic*. The Arctic Institute. <https://tinyurl.com/42zkr3a2>
- Pezard, S., Flanagan, S.J., Harold, S.W., Chindea, I.A., Sacks, B.J., Tingstad, A., Finazzo, T., & Kim, S. (2022). *China's strategy and activities in the Arctic*. RAND Corp. <https://tinyurl.com/ywh63jrd>
- Philp, C., & Parfitt, T. (2025, June 1). *Inside Operation Spider's Web: Ukraine 'destroys 40 Russian bombers'*. The Times. <https://tinyurl.com/4b87t3pc>
- Polovtseva, M. (2020, November 3). *A blessing and a curse: Melting permafrost in the Russian Arctic*. The Arctic Institute. <https://tinyurl.com/4damk8j5>
- Puranen, M., & Kopra, S. (2023). *China's Arctic Strategy – A comprehensive approach in times of great power rivalry*. *Scandinavian Journal of Military Studies*, 6(1), 239–253. DOI: 10.31374/sjms.196
- Rao, I., & Gruenig, M. (2024, November 21). *Sanction-proof? Russia's Arctic ambitions and the China factor*. The Arctic Institute. <https://tinyurl.com/44a7e2ev>
- Rankin, J. (2021, October 13). *EU aims for greater Arctic role and calls for oil, coal and gas to stay in the ground*. The Guardian. <https://tinyurl.com/3wbszbcp>
- Rantanen, M., Karpechko, A.Y., Lipponen, A., Nordling, K., Hyvärinen, O., Ruosteenoja, K., Vihma, T., & Laaksonen, A. (2022). *The Arctic has warmed nearly four times faster than the globe since 1979*. *Commun Earth Environ* 3, 168. <https://doi.org/10.1038/s43247-022-00498-3>
- Rasheed, S. (2025, April 17). *Small island states are leading the fight against climate change*. FPIF. <https://tinyurl.com/mryp2vn4>
- Reeves, T. (2025, July 16). *Just in: China, Russia increase Arctic cooperation, but distrust presents roadblocks, report says*. National Defense. <https://tinyurl.com/3e6w2ha8>
- Regehr, E. (2018, March 1). *Replacing the North Warning System: Strategic competition or Arctic confidence building?* The Simons Foundation. <https://tinyurl.com/yc5d5hsw>
- Reuters (2021, November 10). *Greenland bans uranium mining, halting rare earths project*. <https://tinyurl.com/2wrztemj>
- Reuters (2024, July 24). *Russia and Chinese nuclear-capable bombers patrol near United States*. <https://tinyurl.com/y43eye6x>
- Reuters (2025, March 17). *Russia plans to launch large-scale lithium production in 2030*. <https://tinyurl.com/3vnxy7n2>
- Renaudin, A. (2024, November 12). *France's strategic role in NATO's Arctic ambitions: A non-Arctic power's perspective*. The Arctic Institute. <https://tinyurl.com/y88sn9px>
- Rumer, E., Sokolsky, R., & Stronski, P. (2021, March 29). *Russia in the Arctic - A critical examination*. Carnegie Endowment. <https://tinyurl.com/yw6jcw4c>
- Russia's Pivot to Asia (2025, March 16). *China wants to invest in Arkhangelsk deep water port*. <https://tinyurl.com/yrrpmnn3>
- Sakib, S.M.N. (2022). *Assessing the impact of Arctic melting in the predominantly multilateral world system*. *Asian Pacific Journal of Environment and Cancer*, 5(1), 25-43. <https://tinyurl.com/49emwf52>
- Savitskiy, O. (2024, October 17). *Russia's Arctic fossil fuel boom fuels Ukraine war and climate crisis*. Euromaidan Press. <https://tinyurl.com/y3buszbd>
- Shemetov, M. (2021, October 18). *Permafrost thaw is threatening homes and infrastructure in Siberia and the Russian Arctic*. Arctic Today. <https://tinyurl.com/4h6v5scs>
- Shevchenko, V. (2025, May 30). *How the West is helping Russia to fund its war on Ukraine*. BBC. <https://tinyurl.com/mu4jn3sd>
- Sönmez, D. (n.d.). *Russia's changing Arctic policy: from economic ambitions to military dominance*. The Loop, ECPR. <https://tinyurl.com/3tt69mhv>
- Spring, J. (2025, March 20). *Interior to open millions of acres in Alaska to drilling and mining*. The Washington Post. <https://tinyurl.com/422wzn4d>
- Staalesen, A. (2019, August 7). *Moscow supports Vostok Coal's expansion into protected Arctic tundra*. Radio Canada International. <https://tinyurl.com/3nb28943>
- Staalesen, A. (2024, August 1). *Chinese developers come to lithium mine in Murmansk*. The Barents Observer. <https://tinyurl.com/bdehr9b8>
- Staalesen, A. (2025, April 8). *At northernmost military base Nagurskoye, a show of new radar and Chinese anti-drone weapon*. The Barents Observer. <https://tinyurl.com/mtijm9tr>

- Stammler, F. (2023, January 20). *New film shows the dramatic effects of climate change for the entire lifestyle of Nenets people*. Arctic Centre, University of Lapland. <https://tinyurl.com/4td3m53t>
- State Council (2018, January 26). *China's Arctic policy*. The People's Republic of China. <https://tinyurl.com/yc7jkjtx>
- Taub, B., & Pellegrin, P. (2024, September 9). *Russia's espionage war in the Arctic*. Pulitzer Center. <https://tinyurl.com/ycx4fczf>
- Teeple, N. (2021, June 22). *The impact of the post-arms control context and great power competition in the Arctic*. The Arctic Institute. <https://tinyurl.com/bdf8vthe>
- The Belfer Center (2024, October 2). *Demystifying the Polar Silk Road: What we know about China's Arctic investments*. <https://tinyurl.com/yse2xmfp>
- The Moscow Times (2022, July 4). *Russia replaces disappearing western gadgets with Chinese brands*. <https://tinyurl.com/2kswnte9>
- The White House (2022, October). *National strategy for the Arctic region*. <https://tinyurl.com/3zpvkj49>
- The White House (2023, October 18). *Implementation plan for the 2022 National Strategy for the Arctic region*. <https://tinyurl.com/2kpaxw9v>
- The White House (2025a, January). *Implementation report for the 2022 National Strategy for the Arctic region*. <https://tinyurl.com/mu4vu63j>
- The White House (2025b, January 20). *Unleashing Alaska's extraordinary resource potential*. <https://tinyurl.com/4swkjdyz>
- Thorsson, E. (2025, January 31). '207 weeks to go' — Norwegian foreign minister remarks on U.S. unpredictability. The Barents Observer. <https://tinyurl.com/4x4sptbe>
- Todorov, A. (2023, August 23). *Arctic shipping: Trends, challenges and ways forward*. Belfer Center. <https://tinyurl.com/4wzsjhs8>
- Tracy, E.F. (2023, November 30). *For the good of the whole planet, stop fossil fuel production in the Arctic*. WWF. <https://tinyurl.com/9vjcrpj4>
- UAWire (2025, May 6). *Key Russian commander appointed by Putin killed in Ukraine*. <https://tinyurl.com/bdh98rvb>
- Urdal, S. (2024, April 29). *Norway tackles the grid bottleneck in European offshore wind power*. Business Norway. <https://tinyurl.com/yxx76fea>
- U.S. Congress (2015). *Charting the Arctic: Security, economic, and resource opportunities*. Hearing 114-127. <https://tinyurl.com/42axeamn>
- Ustymenko, B. (2025, April 9). *Putin's Arctic ambitions: Russia eyes natural resources and shipping routes*. Atlantic Council. <https://tinyurl.com/2s3rusjx>
- Van Loon, K., & Zandee, D. (2024, December). *Shifts in Arctic security*. Clingendael Institute. <https://tinyurl.com/5ey4pxuv>
- Videmšek, B. (2024, October 3). *Cold War at the bottom of the sea*. Revolve. <https://tinyurl.com/25ty8avn>
- Vyushkova, M. (2025, August 1). *The Arctic Indigenous peoples and Russia's war in Ukraine*. LSE. <https://tinyurl.com/rvnbrnfd>
- Washington Post Staff (2025, May 2). *Here's what Trump's budget proposal cuts by agency*. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/226rzm28>
- Wei, Z., Chen, H., Lei, R., Yu, X., Zhang, T., Lin, L., Tian, Z., Zhuang, Y., Li, T., & Yuan, Z. (2020). Overview of the 9th Chinese national Arctic research expedition. *Atmospheric and Oceanic Science Letters*, 13(1), 1-7. <https://doi.org/10.1080/16742834.2020.1675137>
- Williams, H., Bingen, K.A., & MacKenzie, L. (2024, July 30). *Why did China and Russia stage a joint bomber exercise near Alaska?* CSIS. <https://tinyurl.com/2kzabvew>
- Wilson Center (n.d.). *Polar institute*. <https://tinyurl.com/59am5cxr>
- Wikivoyage (n.d.-a). *Pevek*. <https://tinyurl.com/apuu4k2z>
- Wikivoyage (n.d.-b). *Tiksi*. <https://tinyurl.com/9bmxbynf>
- Wilson, A. (2020, December). *EU strategy for offshore renewable energy*. European Parliament. <https://tinyurl.com/ydn8ttkr>
- Wilson Center (2024, May 6). *EU-US Arctic cooperation*. <https://tinyurl.com/37ypkk5j>
- WWF (2025, March 28). *Arctic Sea ice maximum: Crisis as ice melts and risks rise*. <https://tinyurl.com/3s437fax>

אי־הבנה או הטעיה מכוונת: נרטיבים מתחרים סביב המשא ומתן לשחרור ג'ונתן פולארד בפסגת וואי ב־1998

סימון קאדל

אוניברסיטת אינדיאנה בלומינגטון

המאמר מבקש לבחון את אמיתות טענתו של בנימין נתניהו כי שחרורו של ג'ונתן פולארד הובטח לו על ידי הנשיא ביל קלינטון בתמורה לחתימה על הסכם וואי (Wye). הסכם וואי נחתם בין ישראל לרשות הפלסטינית, ובין היתר קבע כי ישראל תיסוג מ־13 אחוזים מהגדה המערבית ותשחרר אסירים פלסטינים, בתמורה להגברת שיתוף הפעולה של הרשות הפלסטינית עם ישראל בענייני ביטחון ועצירת כל האלימות הפוליטית. בהיעדר תמלילי הפגישות לא ניתן לקבוע תשובה חד־משמעית, אולם היעדרן של ראיות תומכות, לצד קיומן של טענות נגדיות מבוססות מצד משתתפים אחרים בוועידה, מצביעים על כך שנתניהו הבין לא נכון את דברי הנשיא, או הפיץ במכוון מידע שגוי על הפגישה. החלק הראשון במאמר דן באירועים שהובילו להסכם וואי, על מנת להציג את הרקע למשא ומתן. בחלק השני מוצגת השוואה בין האוטוביוגרפיות של קלינטון ונתניהו, וכן בין הסיקור החדשותי באותה עת וההודעות הרשמיות לעיתונות, על מנת לנסות לקבוע אם קלינטון אכן הבטיח לשחרר את פולארד. החלק השלישי דן בעדותו של נתניהו בהקשר של מצבו הפוליטי הפנימי ובוחן את העובדות אשר לטענותיו בנוגע להתערבות אמריקאית בבחירות הכלליות בישראל בשנת 1996 ולהשפעת איומי ההתפטרות של ראש הסי־איי־ג' ג'ורג' טנט (Tenet). החלק הרביעי דן בעדויותיהם של שלושה מחברי המשלחת האמריקאית, אשר לצד היעדר עדויות דומות של מי מחברי המשלחת הישראלית מחזקות עוד יותר את טענתו של קלינטון. החלק החמישי והאחרון דן בפערים בין המשלחת האמריקאית והישראלית בעניין תפיסת מקרה פולארד וכן בבלבול אפשרי בנוגע לדרישות העונש בחוק הריגול האמריקאי (Espionage Act), ועוסק בסוגיות נרחבות של תקשורת לקויה ביחסים הדיפלומטיים בין ישראל לארצות הברית.

מבוא

למען אינטרסים ישראליים ועונשו הקשה הפכו אותו לפופולרי בקרב מצביעי נתניהו. ואולם מה שקרה בוואי לאחר מכן הפך נושא לוויכוח היסטורי. נתניהו טען כי שחרורו של פולארד הובטח לו על ידי הנשיא קלינטון, וכי ההבטחה הופרה ברגע האחרון בתירוץ שראש הסי־איי־ג' ג'ורג' טנט איים להתפטר, כך שהוא נאלץ לחתום על ההסכם ללא ויתורים לישראל. קלינטון מצידו הכחיש כי ניתנה הבטחה כזו וטען כי כל הסכם לשחרור פולארד הותנה בהסכמת צוות מדיניות החוץ שלו, שכלל את טנט. איומו של טנט להתפטר ואי־הסכמתם של מזכירת המדינה מדליין אולברייט ושל היועץ לביטחון לאומי סנדי ברגר הביאו לכך שתנאי

באוקטובר 1998 התכנסו משלחות מישראל, הרשות הפלסטינית וארצות הברית בוואי ריבר במרילנד, כדי לנהל משא ומתן על יישום הסכמי אוסלו. הסכם וואי עתיד היה להיחתם על ידי מנהיגי שלוש המדינות ולקבל את אישור הכנסת, אולם לא הייתה זו מסקנה מובנת מאליה. בלילה שלפני חתימת ההסכם הוא כמעט קרס בשל סוגיית ג'ונתן פולארד — אנליסט יהודי במודיעין הימי האמריקאי יליד ארצות הברית, שנידון למאסר עולם בגין ביצוע מעשי ריגול נגד ארצות הברית למען ישראל. עניין שחרורו של פולארד הועלה על ידי ראש הממשלה כתנאי לחתימה על ההסכם, שכן פעילותו

א), וכעבור שנה על הסכם עזה-יריחו. הסכמים אלה הביאו להקמת הרשות הפלסטינית, ועם נסיגת ישראל מרצועת עזה ומהעיר יריחו יצרו מצב שלראשונה מאז הקמת מדינת ישראל פתרון שתי המדינות נראה אפשרי. תחושת האופטימיות באה לידי ביטוי בסקרים. 64 אחוזים מהישראלים היהודים הסכימו מאוד או במידה מסוימת למשא ומתן עם אש"ף (Roper Center, 1993), ו-57 אחוזים מהישראלים תמכו בנסיגה משטחים (Waxman, 2008).

למרבה הצער, שנת 1995 תיזכר כתחילת הסוף ולא כהקדמה לפתרון מוצלח של שתי מדינות. ב-4 בנובמבר 1995 נרצח יצחק רבין, ראש הממשלה ממפלגת העבודה ומי שהוביל את הסכמי אוסלו, על ידי ישראלי ימני במהלך עצרת תמיכה בתהליך השלום. יורשו של רבין, שמעון פרס, אומנם ניסה להוציא לפועל את חזונו של ראש הממשלה המנוח ואפשר לרשות הפלסטינית החדשה לקיים את הבחירות הראשונות בתולדותיה, אולם סדרה של פיגועי התאבדות שביצע ארגון הטרור האסלאמיסטי חמאס והתחושה הכללית כי השימוש של פרס במורשת רבין הוא תעלול פוליטי ציני הביאו לכך שבשנת 1996 נבחר בנימין נתניהו לראשות הממשלה בפעם הראשונה, בזכות מצע נחרץ של התנגדות להסכמי אוסלו. נתניהו עלה כמבקר הבולט של תנועת השלום בראשית שנות ה-90. הוא פרסם מאמר דעה בניו יורק טיימס שהתנגד להסכם אוסלו (Netanyahu, 1993) והשתתף בעצרות שבהן ייחלו למותו של רבין, מה שגרם ליריביו הפוליטיים ולאלמנתו של רבין להאשים את נתניהו בהסתה לרצח (Taddonio, 2016).

ואולם למרות התנגדותו של נתניהו לתנועת השלום, הוא לא יכול היה להפנות לה עורף לחלוטין. 80 אחוזים מהישראלים המשיכו לתמוך ביישום הסכם אוסלו (United Nations, 1998). הוא אומנם ניצח את מועמד מפלגת העבודה לתפקיד ראש הממשלה, אולם יש לראות זאת בהקשר הרחב. ראשית, בחירתו של נתניהו נערכה בתקופה הקצרה בין 1996 ל-2001, שבה ראש הממשלה נבחר בבחירות ישירות, ולא לפי המפלגה שהשיגה את מספר המושבים הרב ביותר בכנסת. נתניהו אומנם קיבל את המנדט להקים ממשלה, אולם מפלגת הליכוד שבראשה עמד קיבלה למעשה פחות קולות ופחות מושבים בכנסת מאשר מפלגת העבודה (Inter-Parliamentary Union, 1996). רבים מייחסים את הפסדו של פרס לא לדחייה ישירה של מדיניות מפלגת העבודה כלפי הפלסטינים אלא לחרם על ההצבעה שהובילו ערבים ישראלים, שהתנגדו למערכה הצבאית שהוביל פרס נגד חזבאללה במבצע ענבי זעם בלבנון (Rekness, 1996).

זה לא התקיים, ולכן כל הבטחה פוטנציאלית התבטלה מאלה. עוד טען קלינטון כי התפטרותו של טנט הייתה רחוקה מלהיות תירוץ בלבד, שכן היא הייתה פוגעת קשות על ביישום הסכמי אוסלו ועל נכונותו של יאסר ערפאת לחתום על הסכם וואי.

למרבה הצער, תמלילי המשא ומתן בוואי לא הועמדו לרשות הציבור, ולכן קשה לדעת בוודאות איזה מהתיאורים הסותרים הוא המדויק – של קלינטון או של נתניהו. כדי לקבוע מהי הסבירות של כל אחד מהתיאורים מובא במאמר ניתוח האוטוביוגרפיות של שניהם, אשר בכל אחת מהן מתוארים אירועי וואי מנקודת מבטו של המחבר. מכיוון שאוטוביוגרפיות הן מטבען מוטות ומבוססות על המניעים של כותביהן, הן רחוקות מלהיות תחליף מושלם למקור ראשוני אמיתי. ואולם בעזרת הצבת הנרטיב של כל מנהיג בהקשר של הנסיבות הפוליטיות ששררו באותה עת במדינתו, ובשילוב שקלול מניעיו של כל מנהיג להציג את הסיפור כפי שהציג, מתחילה להצטייר תמונה.

נראה כי טענתו של נתניהו על הבטחה שהופרה נובעת מאי-הבנה של עמדת קלינטון, או שזהו ניסיון מכוון להטעות את הציבור הישראלי ולהעצים נרטיב רחב יותר של בגידה מצד בעלי ברית מבית ומחוץ. ממצאים אלה – בשילוב עם הצהרות כוזבות של נתניהו בנוגע לחומרת עונשו של פולארד בהשוואה למרגלים סובייטים וחוסר יכולת או חוסר רצון מצידו להבין את ההשלכות הגיאופוליטיות של התפטרותו של טנט – מראים כי התעקשותו של קלינטון על כך שלא ניתנה הבטחה ולא הופרה הבטחה היא הטענה הסבירה יותר.

מעבר לדיון באיכות הנרטיבים של קלינטון ונתניהו בנוגע למשא ומתן, מאמר זה מבקש גם לעמוד על ההבדל המהותי בין התפיסה האמריקאית לישראלית כלפי פולארד, הן בנוגע למניעיו והן להיקף הנזק שנגרם ממעשיו, וכיצד הקונפליקט היה כמעט בלתי נמנע בשל הפערים. ניתן אם כן לראות את הוויכוח על שחרורו של פולארד כמקרה מבחן לאופן שבו נרטיבים מנוגדים עלולים לשבש משא ומתן אפילו בין בעלות ברית קרובות, וכהוכחה לחשיבות ההבנה ההדדית בהמשך היחסים בין ארצות הברית לישראל.

חלק ראשון: רקע כללי על הסכם וואי

בשנת 1993 הכירה ישראל בארגון השחרור הפלסטיני (אש"ף) כנציג הלגיטימי של הפלסטינים, לאחר שזה ויתר על שימוש בטרור והכיר בזכותה של ישראל להתקיים. המהלך אפשר לישראל להיכנס למשא ומתן ישיר עם אש"ף, שהיה בעבר הפרה של החוק הישראלי, ובסופו של דבר הניב חתימה על הסכם אוסלו הראשון (אוסלו

את שיחות השלום התקועות (או לפחות להשיג את התנאים הטובים ביותר לפני שיתפרקו לחלוטין), וכל הצדדים פעלו בהתאם להנחות אלה.

חלק שני: ההבטחה לכאורה של קלינטון

לפני בחינת התיאורים השונים של המשא ומתן בעניין פולארד, ראוי לבסס את העובדות שמופיעות בשתי הגרסאות. גם קלינטון וגם נתניהו אינם מכחישים ששחרורו של פולארד הוצע כתנאי לחתימה על הסכם וואי, ושניהם גם לא מכחישים שתנאי זה בוטל בעקבות איום ההתפטרות של ראש הסי־איי־טנט. חילוקי הדעות צצים סביב השאלה אם שחרורו של פולארד הובטח על ידי קלינטון, ולכן, אם הנשיא השיג את חתימתו של נתניהו בחוסר תום לב. באוטוביוגרפיה שלו 'ביבי: סיפור חיי' מעלה נתניהו טענה זו בצורה ברורה:

קלינטון הסכים לשחרר את פולארד בימים שקדמו לוועידת וואי, כתמריץ מיוחד עבורי להגיע לפסגה. כעת, בשעותיה האחרונות של הוועידה, כשהצוותים כבר ניסחו את הטיעונות האחרונות, הוא ביקש להיפגש איתי. "ביבי", אמר קלינטון, "אני מצטער שאני מפיל את זה עליך, אבל אני לא יכול לשחרר את פולארד. הפנטגון וה־CIA עומדים על הרגליים האחוריות. ג'ורג' טנט [ראש ה־CIA] איים להתפטר. אני פשוט לא יכול לעשות את זה". הייתי המום. נשיא ארצות הברית, שאנשיו נזפו בי ללא הרף על שלא היה לי אומץ לקבל החלטות מדיניות וביטחוניות קשות שעלולות להפיל את ממשלתי, חוזר בו ממחויבות מוצקה שנתן בגלל מכשול בירוקרטי שבשום צורה שהיא לא היה איום על נשיאותו! (נתניהו, 2022, עמ' 269–270).

השימוש החוזר ונשנה בשפה של הבטחות כמו "הסכים" או "התחייבותו הברורה" מבהיר את המסר של נתניהו: קלינטון הבטיח לשחרר את פולארד כדי לגרום לראש הממשלה לחתום על הסכם חסר תוחלת לישראל, ואז חזר בו מהבטחה זו. נתניהו נאלץ לכאורה לחתום על הסכם ללא תמורה לישראל, או לעזוב ולהיות מואשם בכישלון ועידת הפסגה.

מנגד, התיאור של קלינטון בדבר הדיון סביב פולארד בספרו 'חיי' מכיל יותר ניואנסים. הוא מודה שלא דחה את הבקשה הישראלית על הסף: "לאמיתו של דבר, אמרתי לראש הממשלה שאם זה מה שדרוש כדי לעשות שלום, אני נוטה לעשות זאת". אולם הוא מוסיף מייד לאחר

שיעור ההצבעה הנמוך בקרב המצביעים הערבים, שרובם היו צפויים לתמוך בפרס ולא בנתניהו, הבטיחו למעשה את ניצחונו של האחרון בבחירות הכלליות של 1996. התמיכה הציבורית בתהליך השלום אומנם אילצה את נתניהו להמשיך ליישם חלק מהתהליך, כמו הסגת הצבא מ־80 אחוזים מחברון בשנת 1997, אולם כהונתו הראשונה התאפיינה בהתרחקות רבה משני קודמיו. ב-29 בספטמבר 1996 הוא החל בעבודות חפירה ליד מתחם מסגד אל־אקצא. המהלך גרר מהומות שדוכאו בסופו של דבר על ידי צה"ל. מהומות מנהרת הכותל, כפי שהן כונו, הביאו למותם של 70 פלסטינים ו־17 חיילי צה"ל (Eldar, 2009). בשנת 1997 החל נתניהו בבניית השכונה הר חומה במזרח ירושלים – מהלך שהכעיס מאוד את הרשות הפלסטינית ועיכב את שיחות השלום כדי למנוע את אובדן התנופה של תהליך השלום הציב הנשיא קלינטון לארח ועידת פסגה עם נתניהו ויאסר ערפאת בוואי ריבר, על מנת לדון בהמשך יישום הסכמי אוסלו. נתניהו התנגד לפסגה זו וציין שוב ושוב את הבטחת שחרורו של פולארד כסיבה להסכמתו להשתתף, אולם המציאות הייתה מורכבת יותר. ראשית, הוא התמודד עם לחץ פנימי להשתתף בפסגה, שכן 82 אחוזים מהישראלים תמכו בכך (United Nations, 1998). שנית, ממשל קלינטון הפעיל ככל הנראה לחץ כבד על נתניהו להשתתף בוועידה. קלינטון מעולם לא התנה את הסיוע האמריקאי לישראל בדבר, אולם סיוע זה הגיע לנקודת שפל ב-1998 והממשל דחה בקשה של נתניהו למענק בנייה בסך 1.2 מיליארד דולר (Lasensky, 2004). יתרה מכך, במאמר שפורסם אז בווישינגטון פוסט אישר יועצו לביטחון לאומי של קלינטון, סנדי ברגר, כי הוא ומדלן אולברייט יפנו בגלוי אצבע מאשימה כלפי נתניהו בשל כישלון תהליך השלום, אם יחליט לא להשתתף (Gellman, 1998).

עבור קלינטון וערפאת הייתה ועידת וואי בגדר מאמץ אחרון להציל את שיחות השלום, שהתערערו בעקבות רצח רבין ועליית הליכוד לשלטון. עבור נתניהו הייתה זו הזדמנות להפיס את דעת הרוב הישראלי שתמך במשא ומתן עם הרשות הפלסטינית, ובמקביל לקדם תנאים לטובת האינטרסים הביטחוניים של ישראל. שחרורו של ג'ונתן פולארד אמור היה להקנות לו גם יתרון בקרב ציבור הבוחרים הפנימי שלו. לאור כל אלה קל להבין את השימוש בטקטיקות משא ומתן נוקשות ומגושמות, כמו האולטימטום של ברגר ואולברייט, איומו של טנט בהתפטרות ואיום נתניהו לנטוש את המשא ומתן אם פולארד לא ישוחרר. בהקשר של יחסי ישראל והפלסטינים נכון לאמצע-סוף שנות ה־90, הוועידה נתפסה על ידי כל הצדדים כמאמץ דחוף אחרון להציל

לחלץ ויתור ביטחוני יקר ערך בתמורה לביטול דרישה שהציעה תועלת מוחשית מועטה לישראל. ראוי גם לציין שטענתו של קלינטון כי לא הבטיח לשחרר את פולארד אינה רק ניסיון שלו לשכתב את ההיסטוריה על ידי קידום עצמי באמצעות אוטוביוגרפיה, זוהי גם העמדה הרשמית שהשמיעה ארצות הברית באותה עת. במאמר בווישינגטון פוסט שפורסם 18 ימים לאחר חתימת ההסכם שבו והדגישו גורמים רשמיים בבית הלבן כי חרף העובדה שנתניהו אולי האמין או קיווה אחרת, הנשיא לא התחייב רשמית לשחרר את פולארד (Pincus & Gellman, 1998). המאמר מצטט גורם אנונימי שהיה מעורב במשא ומתן, שאמר: "אני יודע שחלק מהישראלים טוענים בתוקף שהוא הבטיח, אבל מכל הדיונים שניהלתי עם הנשיא אין לי שום ראיות שהוא אמר לישראלים כי הוא ישחרר את פולארד". יתרה מכך, בשורת כתבי התחייבות שכתבו שגריר ארצות הברית בישראל אדוארד ווקר ג'וניור ודניס רוס ואשר הועמדו לרשות משרד החוץ הישראלי, שחרורו של פולארד אינו מוזכר ואינו מובטח (Ministry of Foreign Affairs, 2023). משמעות הדבר היא שגם אם קלינטון היה ערב באופן אישי לשחרורו של פולארד, דבר שהנשיא מכחיש בתוקף עד היום, זו לא הייתה העמדה הרשמית של ממשלת ארצות הברית, וגם לא ציפייה או בקשה שהפנה משרד החוץ הישראלי.

חלק שלישי: נרטיב הבגידה של נתניהו

האשמת נשיא ארצות הברית בשקר כדי לאלץ את ישראל לחתום על הסכם גרוע, בייחוד אם ההאשמה שקרית, היא מהלך מסוכן מצד ראש ממשלת ישראל. לכן חשוב להסביר מה עשוי היה להיות המניע של נתניהו להציג כך את המשא ומתן בעניין פולארד. הרושם הוא כי התיאורים של ועידת וואי באוטוביוגרפיה של נתניהו הם חלק מאסטרטגיה תקשורתית רחבה יותר, שנועדה להציג את ראש הממשלה כקורבן של קונספירציה בין מנהיג מפלגת העבודה אהוד ברק לנשיא קלינטון, במטרה להדיח אותו מהשלטון.

בפרק על וואי בספרו, מייד לאחר תיאור המשא ומתן, מתאר נתניהו את הטלטלה הפוליטית שעימה התמודד בבית, לכאורה בניסיון לקשר בין שני האירועים. בחתימה על הסכם וואי הוא הסתכן במרד של המפלגות הדתיות בקואליציה שלו, כך שממשלתו נעשתה תלויה במפלגת העבודה של אהוד ברק, שהבטיחה נאמנות בתמורה לחתימה על הסכם וואי. ואולם לאחר אישור ההסכם חזרה בה מפלגת העבודה מתמיכתה, והליכוד נאלץ להכריז על בחירות. נתניהו טוען כי החלטה זו של ברק

מכן: "אבל אצטרך להתייעץ עם אנשיי" (קלינטון, 2005, עמ' 814). זהו הדבר הקרוב ביותר להבטחה שקלינטון נתן בנוגע לפולארד, והניסוח הוא בלתי מחייב באופן ברור. מהניסוח עולה שאם "אנשיי" יתנגדו לשחרור, קלינטון לא יוכל לקיים את ההבטחה. דפוס כזה של הסכמה המותנית באישורם של אנשי צוות או ראשי סוכנויות מופיע בהמשך אותו פרק:

אמרתי לנתניהו שאבחן את בקשתו ברצינות ואנסה להשיג התקדמות כלשהי עם טנטועם צוות הביטחון הלאומי. אבל, אמרתי לנתניהו, תצא נשכר יותר עם הסכם בטחוני יציב ואמין מאשר עם שחרורו של פולארד (קלינטון, 2005, עמ' 814).

ייתכן שדברי הנשיא אינם מעוררים אמון רב בנכונותו להתחייב להסכמים, אך אין ספק שלא מדובר כאן בהבטחה. בהמשך השיחה הקודמת בינו לבין נתניהו, קלינטון רומז שהתנאי להבטחה הוא הסכמה של צוותו. תנאי זה לא קיים עקב חילוקי דעות עם ברגר ואולברייט והאיום בהתפטרותו של טנט. לכן ההחלטה לא לשחרר את פולארד עקבית לחלוטין עם הצהרותיו הקודמות של הנשיא, ואין לראות בה הבטחה שהופרה. הנשיא מסכם את הפרק על הסכם וואי בעיסוק בווייתורים שנתניהו דרש במקום שחרורו של פולארד:

לבסוף, לאחר ששוחחו באריכות, הסכים ביבי לדבוק בהסכם, אך התנה זאת בשינוי תמהיל האסירים המשוחררים כך שישוחררו יותר אסירים פליליים ופחות אסירים בטחוניים (קלינטון, 2005, עמ' 814).

ערפאת התנגד בהתחלה לשינוי זה, אולם לאחר פגישה עם אולברייט ודניס רוס, השליח למזרח התיכון, היה מוכן להסכים (קלינטון, 2005, עמ' 814). ניתן להבין מכך שנתניהו היה מודע לאופיו המותנה מאוד של ההסכם בנוגע לפולארד, וניצל זאת לדרישה חדשה (שינוי בסוג האסירים המשוחררים), וכי היה מוכן להסכים לעסקה לאחר שדרישתו התקבלה. הדבר גם סותר את תיאורו של נתניהו כמי שחתם על ההסכם "בחירוק שיניים" עקב היעדר ויתורים מצד הרשות הפלסטינית. נתניהו מציין באוטוביוגרפיה שלו במפורש את דרישתו של ערפאת שישחרר אסירים שהשתתפו בפיגועי טרור כנקודת מחלוקת מרכזית במשא ומתן (נתניהו, 2022, עמ' 270). אם כן, במקום להידחק לפינה על ידי קלינטון וערפאת, כפי שנתניהו מתאר זאת, הוא הצליח

נלסון מנדלה בדרום אפריקה (Greenberg, 2013) ושל טוני בלייר בבריטניה (Kolbert, 1999).

ואם כבר ראש מדינה כלשהו מואשם ב"שליחת" היועצים, יש יותר ראיות לכך שהוראה כזו הגיעה מטוני בלייר ולא מקלינטון. דיווח בעיתון וושינגטון פוסט מאותה עת מתאר את העסקתו של גרינברג על ידי קמפיין ברק כך שנעשתה "בעצת ראש ממשלת בריטניה טוני בלייר" (Hockstader, 1999). יתרה מכך, במהלך ראיון ל-Jewish Telegraphic Agency הכחיש קארוויל כי מעורבותו בקמפיין של ברק הייתה בכלל ידועה לקלינטון לפני שנתניהו עצמו יידע אותו במהלך המשא ומתן (Stein, 1999). אומנם לקארוויל יש מוטיבציה להגן על לקוחו לשעבר על ידי הצנעת מעורבותו של קלינטון, אולם מכיוון שאין ראיות סותרות האחריות להוכחת מעורבותו של הנשיא מוטלת על נתניהו, ולא קארוויל הוא שאמור להוכיח את היעדרה.

שנית, התיאור של קארוויל וגרינברג כבעלי ברית של קלינטון הוא מדויק, אולם בוב שרום מעולם לא עבד עבור הנשיא בשום תפקיד. שלישית, גם לגרינברג וגם לשרום היו סיבות להתערב בפוליטיקה הישראלית מעבר לנאמנות לנשיא קלינטון. שרום, על פי הדיווחים, ביקר בארץ כתריסר פעמים כחוקר חובב של ארכיאולוגיה והיסטוריה, ואילו גרינברג התגורר בישראל בשנות ה-70 והיה מרצה בחוג למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. לאור העניין הרב של גרינברג ושרום במדינת ישראל, הרמיזה שמעורבותם בפוליטיקה הישראלית נובעת כולה או בעיקרה מרצון לסייע לממשל קלינטון נראית קלושה.

לבסוף, טענתו של נתניהו כי שכירת יועצי קמפיין בעלי זיקה למפלגה הדמוקרטית האמריקאית היא בגדר התערבות זרה נחלשת, לאור העובדה שהוא עצמו שכר את שירותיו של היועץ הפוליטי האמריקאי ארתור פינקלשטיין, האסטרטג הרפובליקני ובעל בריתו של רונלד רייגן, במהלך בחירות 1999 ולצורך הקמפיין המוצלח שלו ב-1996 (Sontag, 1998). באוטוביוגרפיה שלו משמיט ראש הממשלה את האזכורים לכך, ככל הנראה כדי להימנע מטענות על צביעות.

השאלה אם נתניהו אכן מאמין שתבוסתו בבחירות הכלליות של ישראל בשנת 1999 נגרמה עקב התערבותו של קלינטון חורגת מתחום מאמר זה. עם זאת, אם נקבל את דבריו של ראש הממשלה כלשונם, דומה כי התעסקותו בנושאים פוליטיים פנימיים פגעה ביכולתו לפרש נכונה את מניעיו של קלינטון. ראוי לזכור את הציטוט שהובא בחלק הראשון של המאמר, שבו ראש הממשלה מדגיש את העובדה שחתימתו על ההסכם סיכנה את הקואליציה שלו, בעוד שהתפטרותו של טנט

נעשתה לבקשת ממשל קלינטון, והאוטוביוגרפיה שלו מנסה להוכיח הן את האמצעים והן את המניע.

נתניהו טוען כי ממשל קלינטון, שהאמין כי חוסר הנכונות של נתניהו לווייתורים היה המכשול העיקרי לשלום בר־קיימא בין ישראלים לפלסטינים, ביקש להביא להדחתו לטובת ראש ממשלה שיהיה נוח יותר לפשרות:

כשלא סיפקתי את הווייתורים מרחיקי הלכת שהיו לדעתו תנאי מקדים לחתימת הסכם שלום סופי, הוא שם את כל יהבו על ברק ועזר לו להביס אותי. זמן קצר לאחר ניצחונו של ברק הזמין אותו קלינטון לארוחת ערב חגיגית בבית הלבן, שם התחבקו בחום מול המצלמות. אחד הנוכחים נשבע ששמע אותם אומרים, "עשינו את זה" (נתניהו, 2022, עמ' 273).

טענת ראש הממשלה בדבר התערבות אמריקאית בבחירות בישראל מופיעה שוב כאשר הוא מציין כי ממשל קלינטון הודה בסיוע לקמפיין של שמעון פרס (נתניהו, 2022, עמ' 273). למרות שכל הראיות של נתניהו הן אנקדוטליות, ניתן להניח שהממשל אכן היה מעדיף לנהל משא ומתן עם ראש ממשלה ישראלי שחולק עמדות מדיניות חוץ דומות לאלו של וושינגטון, וכך ניתן לטעון שנתניהו מצליח לבסס מניע.

עם זאת, כאשר נתניהו מנסה להציג את האמצעים ששימשו את קלינטון להדחתו מהשלטון, טיעונו המוצגים באוטוביוגרפיה שלו חלשים הרבה יותר. ראש הממשלה מצטט את העובדה שהקמפיין של ברק שכר כיועצים את מי שהיו בעלי ברית מרכזיים של קלינטון, ג'יימס קארוויל, סטנלי גרינברג ובוב שרום – צעד שנתניהו מתאר כך: "שוב התערב קלינטון בבחירות כדי להטות את כף המאזניים בישראל" (נתניהו, 2022, עמ' 272). יתרה מזו, ראש הממשלה טוען כי העסקתו של קארוויל, גרינברג ושרום נעשתה לבקשת הנשיא, והוא כותב שהשלושה "נשלחו" על ידי הנשיא.

השפעתם של קארוויל, גרינברג ושרום על הקמפיין של ברק נדונה בהרחבה ואין עליה מחלוקת, אולם נתניהו נכשל בהצגת ראיות לכך שקלינטון היה מעורב במינויים, או בהפרכת הראיות הרבות לכך שלא היה מעורב. ראשית, קארוויל וגרינברג היו אומנם בעלי ברית קרובים של הנשיא האמריקאי, אולם עד בחירות 1999 בישראל הם כבר ביססו עצמם כיועצים פוליטיים שאינם תלויים בממשל קלינטון ועוסקים בפוליטיקה בינלאומית. קארוויל היה מעורב בקמפיינים מוצלחים של בחירות באמריקה הלטינית, ואילו גרינברג סייע בבחירתם של

רוב הדיונים בנוגע לחנינה לפולארד נערכו אומנם באופן פרטי בין הנשיא לראש הממשלה, אולם המשלחות קיבלו תדריך קבוע בדבר פרטי הפגישות הפרטיות הללו, וכך יכלו לאשש או להפריך את הנרטיבים של המנהיגים. שני חברים במשלחת של קלינטון, דניס רוס וג'ורג' טנט, מצינים בזיכרונותיהם את המשא ומתן על פולארד. שניהם כותבים שהנשיא הכחיש שנתן הבטחה לנתניהו, אם כי טנט טוען שהוא "אמר הכול, למעט אמירה מפורשת" (Tenet & Harlow, 2008, p. 69). מעניין כי שניהם טוענים שאילו נתן קלינטון הבטחה כזו, הם היו נעתרים בחוסר רצון לשחרר את המרגל. רוס כותב:

הנשיא שאל מה עליו לעשות. שאלתי אותו, "האם התחייבת לשחרר את פולארד? אם כן, אתה חייב לשחרר אותו". הנשיא נשבע שלא נתן שום הבטחה אלא אמר שיראה מה הוא יכול לעשות, מבלי להבטיח דבר. על כך עניתי, "אם לא נתת לו הבטחה, אסור לך להיכנע לזה. זו הבעיה של ביבי ואין לך היתכנות. האם הוא מתכוון לוותר על הסכם שישפר את ביטחון ישראל, ישבור את הקיפאון בתהליך השלום ויעניק לתהליך דחיפה של ממש רק כדי שיוכל לקבל את פולארד? זה לא יתקבל בישראל. הוא לא יכול לעשות את זה ואסור לך להיכנע לבולשיט הזה" (Ross, 2004, p. 455).

אומנם אין בכך הוכחה ניצחת לטענתו של קלינטון שלא נתן שום הבטחות בנוגע לפולארד, אך יש לפחות אישור לכך שהמשלחת האמריקאית פעלה על פי ההנחה ששחרורו של פולארד לא הובטח. טענתו של קלינטון שלא ניתנה שום הבטחה מקבלת תמיכה נוספת מהרשם (notetaker) שלו, אהרון דיוויד מילר, שכתב במאמר דעה במגזין טיים:

קלינטון שקל זאת ברצינות ונטה להסכים. ראש הסי-איי-ג'ורג' טנט, שגם הוא היה בוואי ומעורב מאוד בחלק הביטחוני של השיחות, איים להתפטר אם קלינטון יסכים לשחרר את פולארד. הנשיא ספג לחץ רב גם מצד מזכירת המדינה אולברייט לסרב לשחררו של פולארד. הוא ויתר, והשגנו את ההסכם בלי פולארד (Miller, 2014).

השימוש של מילר במילים "שקל ברצינות" ולאחר מכן "ויתר" (backed off) לתיאור התנהגות הנשיא לנוכח

לא סיכנה את נשיאותו של קלינטון. טכנית זה אולי מדויק, אולם יש כאן התעלמות מכל מניע שאינו אובדן שליטה בממשל, שעשוי להצדיק את החלטת הנשיא להשאיר את טנט בתפקידו על חשבון שחרורו של פולארד. קלינטון עצמו מסביר את מניעיו באוטוביוגרפיה שלו:

סוגיית הביטחון וההתחייבויות שנתנו הישראלים והפלסטינים לעבוד יחד נגד הטרור היו ליבת ההסכם שגיבשנו. טנט עזר לצדדים בעיבוד הפרטים והסכים לרתום את הסי-איי-ג'י לסייע ביישומם. אילו היה עוזב, היה סיכוי ממשי שערפאת יסתלק מההסכם. מלבד זאת, הייתי צריך את ג'ורג' במאבק נגד אל-קאעדה והטרור (קלינטון, 2005, עמ' 814).

במילים אחרות, ההתמקדות בשימור הכוח הפוליטי הטמונה בנרטיב הבגידה של נתניהו אינה מאפשרת לו להכיר בגורמים אחרים שלא התאימו לנרטיב זה. אומנם ייתכן או אפילו סביר להניח שנרטיב זה הוא רק ניסיון למסגר מחדש את הוויתור שעשה בנוגע לפולארד, ולא אמונה כנה שהוא מחזיק בה, אך עדיין, במכוון או לא במכוון, ראש הממשלה מטעה את הקוראים ואת הציבור הישראלי לגבי אופי ההסכם.

יתרה מכך, נתניהו ממזער את רמת ההתנגדות שעיימה התמודד ממשל קלינטון בעניין שחרורו של פולארד. מלבד התנגדות פנימית בדמותם של סנדי ברגר, מדליין אולברייט ודניס רוס, כל מנגנון הביטחון של ארצות הברית צופף שורות מאחורי ראש הסי-איי-ג'י טנט. דובר האף-בי-איי פיטר סקפידי ודובר הפנטגון קנת בייקון פרסמו הצהרות המביעות את התנגדות הארגונים שלהם לשחרורו של פולארד, וכך גם ועדת המודיעין של הסנאט בדמותם של חבר הסנאט הבכיר הסנאטור ריצ'רד שלבי וסגנו הסנאטור בוב קרי (CBS Interactive, 1999). גם רוס וגם טנט טוענים כי יושב ראש בית הנבחרים ומנהיג המפלגה הרפובליקנית בפועל, ניוט גינגריץ, זעם על כך ששחרורו של פולארד בכלל נדון, שלא לומר הובטח (Ross, 2004, p. 457). אילו שוחרר פולארד, יכולתו של הנשיא להעביר חקיקה הייתה ככל הנראה נפגעת קשות. לכן, טענתו של נתניהו כי נשיאותו של קלינטון לא הייתה מאוימת אילו שחרר את פולארד מתעלמת מהלחץ הפוליטי הממשי שהופעל על הנשיא.

חלק רביעי: עדויות רלוונטיות נוספות

ועידת וואי לא הפגישה כמובן רק בין קלינטון לנתניהו אלא גם בין צוותי המשא ומתן של ארצות הברית וישראל.

שחרורו. במקום זאת פולארד טען כי שימש קלף מיקוח לחיזוק התמיכה בעסקאות שנחשבו מזיקות לאינטרסים הישראליים, כמו נסיגה מחברון או חלוקת ירושלים, מבלי לאבד את תמיכת הציבור:

במהלך השנים [...] הממשלה ציינה בפומבי את התקווה שאשחרר כמחווה על ביצוע הוויתורים הקשים הללו. בכל פעם האומה ניחמה את עצמה וחשבה, טוב, לפחות נקבל את פולארד [...] אבל זה היה שקר. אפילו בוואי, ההצעה לשחרר אותי הייתה רק עלה תאנה שנועד למכור לציבור הישראלי עסקה גרועה. כפי שמנסח זאת דניס רוס (עמ' 455): "[ראש הממשלה] אמר שהוא לא יכול לעשות את העסקה בלי זה. הוא אמר שהוא עשה ויתורים בנוגע לאסירים על סמך ההנחה שהוא יקבל את פולארד, ועל בסיס זה הוא יצליח להשיג הסכמה [לשחרור] האסירים, ולמעשה להסכם כולו". אבל כמו חפץ שאפשר להשליך, גם אני הוסרתי מסדר היום ברגע שהאמריקאים חזרו בהם מהתחייבותם לשחרר אותי, וישראל שחררה את הרוצחים והטוריסטים הערבים למרות הכול (Pollard, 2005).

מהדברים עולה שפולארד אומנם האמין שקלינטון שיקר, אבל גם האמין שנתניהו ומשלחתו לא היו כנים בניסיונותיהם לשחררו, בניגוד לטענות ראש הממשלה.

חלק חמישי: תפיסות שונות כלפי פולארד בארצות הברית ובישראל

במנותק מהשאלה אם זיכרון האירועים של קלינטון או נתניהו נכון, ראוי לשאול מדוע נתפס המשא ומתן על שחרורו של פולארד כבעל סיכון כה גבוה, עד כדי הצדקת הסתכנותם של טנט ושל נתניהו הכשלת הישג מדיני חשוב כמו יישום הסכמי אוסלו. הדבר מלמד על הבדל מהותי בתפיסת סוגיית פולארד בין המשלחות הישראלית לאמריקאית, כמו גם בקרב שני הציבורים שמאחוריהן.

העמדה הישראלית כלפי פולארד הייתה אוהדת ואולי אף הביעה תמיכה במעשיו. נתניהו אומנם התנער ממעשיו של פולארד, אך גם מתח ביקורת על ממשלת ארצות הברית על שגזרה את דינו של פולארד למאסר עולם: "נאלצנו להמתין להשלמת מאסר העולם שלו, שנמשך שלושים שנה, הרבה יותר מעונשים שהושתו על מרגלים סובייטים שריגלו בפועל נגד אמריקה" (נתניהו,

התגובה השלילית של טנט ואולברייט מרמז שהבטחה מעולם לא ניתנה, והדבר תואם את טענתו של קלינטון. בתוקף תפקידו של מילר בצוות יש לעדותו משקל נוסף, שכן סביר להניח שהיה חשוף למידע ששאר חברי המשלחת לא הכירו, מלבד קלינטון. עמדתו המפורשת של מאמר של מילר נגד פולארד אינה מאפשרת לראות בו מקור אובייקטיבי, אך כאשר הדברים נקראים לאור הראיות התומכות של קלינטון, רוס וטנט, ניתן להניח שהוא מדייק.

מעניין כי מסקנתו של רוס היא שנתניהו פעל במידה רבה בתום לב, וכי בשל אי־הבנה הוא האמין באמת ששחרורו של פולארד הובטח לו על ידי קלינטון. בפגישה עם משלחת נתניהו, רוס טוען כי אמר:

ברור לי שיש אי־הבנה: הנשיא עומד על כך שהוא לא הבטיח לשחרר את פולארד; ברור שביבי מאמין שהייתה לו הבטחה כזו. לא נוכל ליישב את העניין, אבל בואו נהיה כנים עם עצמנו לגבי מה שעליכם להתמודד איתו. יהיו אשר יהיו הרווחים הפוליטיים המידיים של ההתעקשות על פולארד עכשיו, היכן יהיה ביבי בשבוע הבא, כשיהיה ברור לכולם שהוא הקריב הסכם ששירת את האינטרסים הביטחוניים של ישראל, שהיחסים עם הפלסטינים יכולים עכשיו רק להידרדר, ושהוא הרס את יחסיו עם הנשיא? (Ross, 2004, p. 457).

יש לציין שאף חבר במשלחת הישראלית לא טען בפומבי שהנשיא קלינטון הבטיח לשחרר את פולארד. אומנם היעדר ראיות אינו מוכיח שלא היו דברים מעולם, אך ראוי להתעכב על העובדה שנתניהו הוא היחיד מבין המעורבים ישירות במשא ומתן שטען כי קלינטון הבטיח את שחרורו של פולארד.

ואכן, התומך העיקרי בטענת נתניהו היה פולארד עצמו, שבתגובה לספר זיכרונותיו של רוס פרסם פוסט בבלוג ובו כתב כי קלינטון חזר בו מהעסקה לשחררו, כשהוא רומז בכך על קיומה של הבטחה (Pollard, 2005). ואולם קשה להסתמך על דברי פולארד כתמיכה בתיאור האירועים כפי שראש הממשלה מתאר אותם, וזאת עוד לפני שמביאים בחשבון את היותו המרגל שבו מדובר ואת התמריץ שלו לאשר את הדברים. ראשית, פולארד כמובן לא נכח במשא ומתן, אלא קיבל עדכונים מנתניהו. שנית, פולארד אולי תומך בטענת נתניהו שקלינטון נתן הבטחה והפר אותה, אולם המשך דבריו סותר את הנרטיב של נתניהו, שכן הוא מרמז שלממשלת ישראל לא הייתה כוונה של ממש לנהל משא ומתן על

של מדיניות החוץ האמריקאית, לרבות האפשרות שחלק מהחומרים של פולארד הגיע למדינות שלישיות (Director of Central Intelligence, 1987).

יש בכך כדי להסביר במידה רבה את הנתק בין התפיסה האמריקאית לישראלית לגבי פולארד. מבחינת קהילת המודיעין האמריקאית, ישראל הייתה רק התחנה הראשונה של המידע שסיפק, לא הסופית. זאת ועוד, גם אם המידע שסיפק פולארד לא נחשף ולא שימש אף מדינה מלבד מדינת ישראל, בעלת הברית של ארצות הברית, פולארד בכל זאת הפר את חוק הריגול משנת 1917, שעל פיו הואשם. תת־סעיף 794 בסעיף 18 של חוק הריגול האמריקאי – איסוף או מסירה של מידע ביטחוני על מנת לסייע לממשלה זרה – אינו מבחין בין מסירת מידע למדינה בעלת ברית או למדינת אויב:

כל מי שמתוך כוונה או סיבה להאמין שהדבר ישמש לפגיעה בארצות הברית או לטובת מדינה זרה שיתף, מסר או העביר, או ניסה לשותף, למסור או להעביר לכל ממשלה זרה, או לכל פלג או צד או כוח צבאי או ימי בתוך מדינה זרה, אם הם מוכרים על ידי ארצות הברית ואם לאו, או לכל נציג, גורם רשמי, סוכן, עובד, נתין או אזרח של אותה מדינה זרה, במישרין או בעקיפין, כל מסמך, כתב יד, ספר צופן, ספר איתות, תרשים, תצלום, סרט צילום, שרטוט, תוכנית, מפה, דגם, פתק, מכשיר, כלי או מידע, הקשורים לביטחון הלאומי, דינו מוות או מאסר של מספר שנים או לכל החיים (Cornell Law School, n.d.).

טענתו של נתניהו כי מעמדה של ישראל כבעלת ברית של ארצות הברית אמור להוביל לעונש קל יותר עבור פולארד אינה עולה בקנה אחד עם לשון החוק, שכן "לכל ממשלה זרה" פירושו שהחוק אינו מבחין אם מרגל פועל מטעם מדינה ידידותית או עוינת. פרשנות זו של החוק כמעט אושרה בשנת 2010, כאשר ועדת המשנה לטור וביטחון המולדת של ועדת המשפט של הסנאט של ארצות הברית קבעה כי גזר דינו של פולארד ניתן מבלי לשקול כי המניע שלו היה סיוע לבעלת ברית ולא פגיעה במכוון בארצות הברית. בתמליל מצוטט הסנאטור הרפובליקני מאריזונה, ג'ון קיל:

ובנוגע לשאלת המניע [...] היה [לפולארד] מניע טוב מאוד. הוא כלל לא רצה לפגוע

(עמ' 270). טענה זו אינה נכונה שכן באותה שנה שבה נעצר פולארד, שני מרגלים סובייטים קיבלו עונש דומה לאחר שהואשמו באותו פשע (FBI, n.d.). גישה זו ייצגה את העמדה הרווחת שתמכה בפולארד, והיא שריגול אחר בעלת ברית חמור פחות מריגול מצד מדינת אויב, ולכן אמור לגרור עונש קל יותר. ואולם התפיסה האמריקאית כלפי פולארד הייתה הרבה יותר שלילית, בפרט בקהילת המודיעין, כפי שניתן להיווכח מדוח הערכת הנזקים של הסי־איי־אי משנת 1987.

הדוח מציין שני גורמים עיקריים שמצדיקים את הישארותו בכלא: ראשית, הממשל והציבור האמריקאי תפסו את פעולותיו של פולארד כמוֹנעות במידה רבה מתאונות בצע. אין פירוש הדבר שהמניעים של פולארד היו אך ורק כספיים, והדוח אכן כולל דוגמאות רבות הסותרות את דימויו של פולארד כרוֹדף בצע. על פי עדויות שאסף הסי־איי־אי, מחויבותו של פולארד לישראל הייתה ארוכת שנים. היא החלה כשהיה בן 12, אז הושפע מאוד מניצחונה של ישראל במלחמת ששת הימים, והתחזקה עוד יותר לאחר השתתפותו במחנה קיץ מדעי בישראל, שעודד מאוד את רעיון העלייה לארץ. עם זאת הדוח מציין גם את הצד הרווחי בהסדר עם פולארד. על פי הדוח, בפברואר 1985 הועלה השכר ששולם לפולארד על ידי ישראל ל־2,500 דולר לחודש (Director of Central Intelligence, 1987). עצם קבלת התשלום מערערת את הטענה שפולארד פעל בעיקר ממניעים של תמיכה בישראל, בפרט כאשר משקללים את האינפלציה ומגלים שבמונחים של שנת 2025, שכרו של פולארד היה מגיע ל־74,300 דולר, לא כולל שמונה חודשי ריגול שביצע תמורת תעריף לא ידוע לפני העלאת השכר. סקירה מהירה של השכר הנוכחי של אנליסטים במודיעין הימי מגלה שהשכר השנתי שלהם נע בין 65 ל־100 אלף דולר (Glassdoor, n.d.). בהנחה שזה טווח השכר שפולארד קיבל כאנליסט, הרי שעבודת הריגול שלו העניקה לו הכנסה נכבדה נוספת.

שנית, הסי־איי־אי לא הסכים עם העמדה הישראלית שלפיה בשל מעמדה של ישראל כבעלת ברית, מידע אמריקאי שנופל לידי ישראל אינו בגדר בעיה ביטחונית חמורה. לטענת הסי־איי־אי, מידע שישראל משיגה לא בהכרח נשאר בישראל, אלא עלול להימסר למדינות צד שלישי. הדוח מציין:

החשיפה הבלתי מורשית של גוף כה גדול ומגוון של חומרים מסווגים לעיניים ישראליות יצרה סיכונים חמורים למקורות ולשיטות של המודיעין האמריקאי, ליכולות הניתוח ולחילופי מידע מודיעיני, וכן לאינטרסים

סיכום ומסקנות

אוטוביוגרפיות הן מעצם טבען כלי פגום בבואן לשמש במחקר היסטורי. עם זאת, במקרים שבהם אין בנמצא מקורות ראשוניים אמיתיים, כגון תמלילי פגישות, הן יכולות לספק מידע שלא ניתן להשיגו בדרכי אחרת, ואשר בעזרת השוואה עם אוטוביוגרפיות של גורמים מעורבים אחרים ומסמכים רלוונטיים כגון סיקור חדשותי מאותה עת עשוי לסייע בהבהרת הסיפור ההיסטורי. המשא ומתן על שחרורו של פולארד בוועידת וואי ב־1998 הוא דוגמה לכך. כאשר מוצגים שני נרטיבים השוללים זה את זה – טענתו של נתניהו בדבר הבטחה והכחשתו של קלינטון – השוואה בין שני תיאורי האירועים חיונית כדי לשרטט תמונה מדויקת של אופי השיחות.

לאור הדברים נראה כי טענתו של נתניהו כי קלינטון הבטיח לשחרר את פולארד ואז חזר בו בפתאומיות כדי לאלץ את ראש הממשלה לחתום על ההסכם נובעת מאי־הבנה מצד נתניהו, או מרצון להציג את הדברים במכוון באופן מטעה על מנת לחזק נרטיב רחב יותר, שנועד להועיל פוליטית לראש הממשלה. תיאורו של נתניהו את המשא ומתן עומד בסתירה לאוטוביוגרפיה של קלינטון, להצהרות רשמיות של הבית הלבן ולדיווחים החדשותיים מאותה עת, שכולם תמכו בהנחה שממשל קלינטון, גם אם לא דחה על הסף את שחרורו של פולארד, לא הבטיח זאת.

לא ניתן לדעת אם נתניהו אכן האמין בכנות לטענות שהוא מעלה באוטוביוגרפיה שלו, אך עובדות מסוימות מצביעות על ההפך. ראשית, מסגור המשא ומתן בהקשר רחב יותר של תפיסה בעיני ראש הממשלה של בגידה מצד מפלגת העבודה והנשיא קלינטון יוצר את הרושם שסיפורו של נתניהו על המשא ומתן עם פולארד נועד לשרת נרטיב של התנכלות כלפיו מצד בעלי ברית לא נאמנים. שנית, השמטת פרטים מרכזיים מהנרטיב האמור, כמו הוויתור של ערפאת בנוגע לשחרור אסירים, מאותתת על דפוס של הטעיה מכוונת. אומנם יש השמטות ושגיאות שניתן לייחס לאי־הבנה, לא־ידיעה או אפילו לחילוקי דעות – כמו למשל אי־הבחנה בחוק הריגול האמריקאי בין בעלי ברית לאויבים, או היעדר קשרים בין בוב שרום לקלינטון – אולם סביר להניח שהשמטת סוגיות הוויתור של ערפאת והויעץ האמריקאי של נתניהו היו שתייהן מכוונות. אם זה המצב, יש בכך כדי להטיל ספק רב באמינות התיאור של נתניהו.

גם אם ההצהרות באוטוביוגרפיה של נתניהו אכן משקפות את הבנתו בדבר האירועים כפי שהתרחשו, הרי יש בכך כדי להקרין עליו דימוי לא פחות שלילי, של פרנויה עקב רצון עז לשמור על השלטון. הטענה כי התפטרות ראש הסי־איי־אי אין בה כדי לפגוע בנשיאותו

בארצות הברית, אבל כן רצה לעזור למדינתו ישראל. הוא מרצה מאסר עולם משום שהמניע במקרה הזה אינו משנה. הבעיה הייתה הדלפת הסודות לממשלה אחרת (US Government Publishing Office, 2010).

לא ברור אם נתניהו לא היה מודע לעובדה שחוק הריגול אינו מבחין בין מרגלים הפועלים מטעם מדינות אויב או מטעם מדינות בעלות ברית, אבל אם להסתמך על התיאור שהוא מספק בספרו 'ביבי' ובאהדה הנרחבת שרוחש הציבור הישראלי לפולארד, ניתן להסיק שלא היה מודע לכך. אם זה אכן היה המצב, הוא מלמד על בעיה נרחבת יותר ביחסים הדיפלומטיים בין ישראל לוושינגטון, שהיא חוסר יכולת או חוסר רצון להבהיר את האמונות והנרטיבים של כל צד, ולפעול לטובת הבנה משותפת של העובדות לפני תחילת משא ומתן. במובן זה, גם קלינטון וגם נתניהו נושאים באחריות. נתניהו צריך היה להבין את היקפו הרחב של חוק הריגול ולתקשר זאת לציבור הישראלי, ואילו קלינטון צריך היה להבהיר זאת כדי להבטיח שהמשא ומתן על שחרורו של פולארד לא ייפגע עקב אי־הבנות כאלה.

דוגמה טובה לאופן שבו ניתן לגשר על פערים בנרטיבים ובהבנות במהלכים דיפלומטיים עם ישראל היא השיחה שניהל נשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש האב עם ראש ממשלת ישראל יצחק שמיר במהלך מלחמת המפרץ הראשונה, שבה התבקשה ישראל להימנע מלהגיב לירי טילי הסקאד מעיראק (The White House, 1989). בקשה זו עמדה בניגוד מוחלט לתפיסות ההרתעה המסורתיות של ישראל וסיכנה את תדמיתה כמדינה המגינה על עצמה כאשר היא מאוימת. עם זאת, בשיחה ביניהם הבהיר הנשיא היטב את נימוקיו. הוא הסביר כי תגובה ישראלית עלולה ליצור את הרושם שמלחמת המפרץ היא מלחמה בין "המערב" ל"עולם הערבי" ולא מלחמה נגד עיראק בלבד, מה שעלול לגרום למדינות ערביות אחרות לא לשתף פעולה במלחמה נגד סדאם חוסיין. הוא אמר שהקואליציה בהובלת ארצות הברית תצליח להדוף את הצבא העיראקי מכווית אם תזכה לשיתוף פעולה של מדינות ערביות כמו ערב הסעודית ומצרים, וכך האיום של עיראק על ישראל יפחת במידה משמעותית. אילו הייתה וושינגטון פחות יעילה בהסברת עמדתה לישראל, או שכלל לא הייתה מנסה להסביר, ייתכן שלא הייתה משיגה את שיתוף הפעולה הערבי נגד עיראק, וביטחון ישראל היה עומד בפני סכנה נוספת. בסך הכול, השיחות המוצלחות בין שמיר לבוש האב מדגימות את חשיבותן של התקשורת וההבנה המשותפת לשכנוע דיפלומטי.

סיימון קאדל הוא סטודנט לתואר שני בתוכנית ללימודי יהדות ע"ש בורנס באוניברסיטת אינדיאנה בלומינגטון, המתמחה במדיניות חוץ ישראלית. מאמרו האחרון 'חומות ברזל ואנרכיה בינלאומית' הוצג בכנס אגודת הסטודנטים לתארים מתקדמים בלימודי יהדות לשנת 2025. בימים אלה הוא מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי ומשמש כעוזר מחקר של זכי שלום. scadel@iu.edu

מקורות

נתניהו, ב' (2022). **ביבי: סיפור חיי** [תרגום ש' לילוב]. סלע מאיר. קלינטון, ב' (2005). **חיי** [תרגום א' כץ]. ידיעות ספרים.

- CBS Interactive (1999, January 11). *Albright: No clemency for Pollard*. CBS News. <https://tinyurl.com/4zzj2fxk>
- Cornell Law School (n.d.). *18 U.S. Code § 794 – Gathering or delivering defense information to aid foreign government*. <https://tinyurl.com/39zz654r>
- Director of Central Intelligence (1987, October 30). *The Jonathan Jay Pollard espionage case: A damage assessment*. <https://tinyurl.com/4y4at8zn>
- Eldar, A. (2009, March 10). Jerusalem demolitions may spark repeat of 1996 riots. *Haaretz*. <https://tinyurl.com/ytubc6dw>
- FBI (n.d.). *Year of the spy* (1985). <https://tinyurl.com/5n84j8kb>
- Gellman, B. (1998, November 3). Ultimatums were a U.S. tool in Middle East talks. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/43zxtmp6>
- Glassdoor (n.d.). *Total salary range for US Navy Intelligence Analyst*. <https://tinyurl.com/22u4eppz>
- Greenberg, S.B. (2013, December 12). *Mandela on the campaign trail*. *The American Prospect*. <https://tinyurl.com/munnp6mj>
- Hockstader, L. (1999, April 6). A campaign spin in Tel Aviv. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/3yerjv3e>
- Israel: Parliamentary Chamber: Knesset, elections held in 1996. <https://tinyurl.com/2tec3b7z>
- Kolbert, E. (1999, May 24). The political life. *The New Yorker*. <https://tinyurl.com/3e8nnj5m>
- Lasensky, S. (2004). Paying for peace: The Oslo process and the limits of American foreign aid. *The Middle East Journal*, 58(2), 210–234. <https://doi.org/10.3751/58.2.13>
- Miller, A.D. (2014, April 1). We can't trade Pollard for peace. *Time*. <https://tinyurl.com/537ff4sb>
- Ministry of Foreign Affairs (2023, April 3). *The Wye River memorandum-US letters of assurance to Israel*. <https://tinyurl.com/4ezkwf2k>
- Netanyahu, B. (1993, September 5). Opinion | peace in our time? *The New York Times*. <https://tinyurl.com/sncn8duz>

של קלינטון – אם מאמינים שנאמרה בכנות – מלמדת על חוסר יכולת או חוסר רצון לשקול גורמים שאינם קשורים לשרידות פוליטית, באופן שמעוור את נתניהו מלראות את ההשלכות האסטרטגיות של מצבים כאלה. במקביל, ההאשמה כי קלינטון קשר קשר עם מפלגת העבודה כדי להדיח את הליכוד מהשלטון, ללא כל ראיה מהותית לקנוניה כזו, מעבר לכך ששני יועציו של ברק עבדו בעבר עבור קלינטון ועדות שמיעה של משתתף אנונימי בנשף בבית הלבן, יוצרת את הרושם שנתניהו לא ראה בקלינטון מנהיג כמותו שבסך הכול מחזיק בעמדות שונות אלא יריב של ממש – תפיסה שפגמה ביכולתו של ראש הממשלה להאמין שהמשא ומתן מתנהל בתום לב.

גרסתו של נתניהו לאירועים ראווה אם כן לביקורת, ואין להסתמך עליה כתיאור מדויק לחלוטין, אולם יש לציין שתי הסתייגויות. ראשית, למרות שאין באוטוביוגרפיה של קלינטון שגיאות והשמטות ברורות כפי שנמצאו בזו של נתניהו, הרי אוטוביוגרפיה מעצם טבעה נוטה לתרץ או להחליק עובדות שאינן נוחות לנשיא, ויש לקרוא אותה בזהירות רבה. באופן דומה, הודעות לעיתונות שפרסם הבית הלבן וציטוטים של עובדים לשעבר מתאפיינים במוטיבציה להגן על קלינטון ועל מוסד הנשיאות באופן כללי. אלה נכללו במאמר זה אך ורק בשל הטענות השוללות את קיומה של הבטחה לשחרר את פולארד ואת המעורבות של קלינטון בקמפיין של אהוד ברק בשנת 1999, אך יש להטיל ספק בדיוק הדברים, במקרה שיתגלו ראיות התומכות בטענות מנוגדות.

נקודה שנייה ואחרונה, האמונה שפולארד זכה ליחס לא הוגן משום שריגל למען בעלת ברית של ארצות הברית אינה ייחודית לנתניהו, והוא גם אינו המקור לה. גם אם נניח שטענותיו של נתניהו נאמרו בחוסר תום לב, אין בכך כדי לשנות את העובדה שהציבור והממשלה בישראל תפסו את מקרה פולארד בצורה שונה מאוד מעמיתיהם האמריקאים. לאור זאת, כישלונה של המשלחת האמריקאית בהעברת המסר בנוגע לעובדות, דוגמת נוסח חוק הריגול והערכת הסיכונים של הסיי-איי-אי, מעידה על בעיה רחבה יותר בדיפלומטיה הישראלית-אמריקאית, של חוסר ניסיון ליישב פערים בין נרטיבים עוד לפני תחילת המשא ומתן. גישור על פערים כאלה בהבנות יהיה חיוני להמשך יחסי ישראל-ארצות הברית, ועל כן גם לביטחון ישראל.

- Pincus, W., & Gellman, B. (1998, November 10). Tenet said he might quit over Pollard release. *The Washington Post*. <https://tinyurl.com/3r3zs4u3>
- Pollard, J. (2005, February 20). *Jonathan Pollard on securing his release in exchange for terrorists*. IMRA. <https://tinyurl.com/228xvsyb>
- Rekness, E. (1996, May 24). *To vote or not to vote: The electoral calculus of Israeli Arabs*. The Washington Institute. <https://tinyurl.com/26h856k2>
- Roper Center (1993). *Israel is saying Yes. 1993 chronology of the Israeli-PLO Accord*. <https://tinyurl.com/2s35see8>
- Ross, D. (2004). *The missing peace: The inside story of the fight for Middle East Peace*. Farrar, Straus and Giroux.
- Sontag, D. (1998, December 17). Netanyahu threatens to force elections before foes can. *The New York Times*. <https://tinyurl.com/2j68um93>
- Stein, L. (1999, May 20). *Behind the headlines. Carville and company credit Barak, not themselves, for win*. Jewish Telegraphic Agency. <https://tinyurl.com/2pmw9w4p>
- Taddonio, P. (2016, January 4). *Netanyahu, Rabin and the assassination that changed history*. PBS. <https://tinyurl.com/5hbt4a5>
- Tenet, G., & Harlow, B. (2008). *At the center of the storm: The CIA during America's time of crisis*. Harper Perennial.
- The White House (1989, October 2). *Memorandum of Telephone Conversation*. <https://tinyurl.com/2rdu4n95>
- United Nations (1998, October). *Chronological Review of events relating to the question of Palestine*. <https://tinyurl.com/2s38dttta>
- US Government Publishing Office (2010, May 12). *Senate Hearing 111-834. The espionage statutes: A look back and a look forward*. <https://tinyurl.com/y4v8zbwb>
- Waxman, D. (2008). From conflict to consensus: Cultural conflict and the Israeli debate over Territorial withdrawal. *Israel Studies*, 13(2), 73–96. <https://doi.org/10.2979/isr.2008.13.2.73>

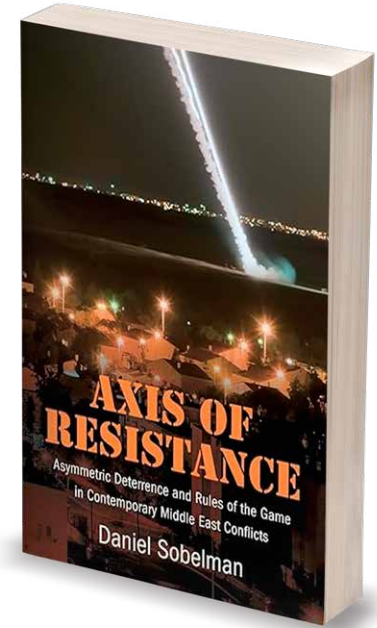
מוגבל ולא לפתוח במתקפה רחבה משותפת נגד ישראל, כפי שקיווה סינאר.

ד"ר דניאל סובלמן, מרצה בכיר במחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית, חוקר את תפיסות הציר השיעי על כל מרכיביו ובראשם חזבאללה מזה שנים רבות, וספרו הוא בגדר מחקר אקדמי חשוב ועדכני על אודות התפתחותו של הציר השיעי ובעיקר מודל החשיבה של מרכיבי הציר, שבמוקדו עומדת תפיסת "ההתנגדות", שהיא מצפן לכל פעילות הציר. הספר מהווה תרומה חשובה להבנת ההתפתחויות שהובילו למתקפת ה-7 באוקטובר ולמלחמה של גורמי הציר נגד ישראל בעקבותיה. למחקר זה ערך כפול: הן כחיבור המציג את המסגרת הקונספטואלית של ציר ההתנגדות בכלים מתחום היחסים הבינלאומיים והן כמסמך היסטורי, המאגד באופן מפורט את כלל ההתרחשויות המרכזיות בהתפתחות העימות בין מרכיבי הציר לישראל משנת 2000 ועד מועד פרסומו.

מן הראוי להתייחס תחילה לעיתוי פרסומו של הספר, אשר ככל חיבור העוסק באירועים מהעת האחרונה נתון לסיכון שמא ההתפתחויות המהירות יהפכו אותו לפחות רלוונטי. ספר זה נכתב לפני אוקטובר 2023 ועם פרוץ המלחמה היה כבר בתהליכי אישור לקראת פרסום, וסובלמן נדרש לעדכנו בעוד המלחמה נמשכת. המלחמה הארוכה בעזה זכתה לניתוח ראשוני באחרית דבר של הספר ובסיכום, והעדכון האחרון בעניין המלחמה מול חזבאללה הוכנס בספטמבר 2024 בעקבות חיסול נסראללה, אך לפני הפסקת האש עם לבנון.

למחקר זה ערך כפול: הן כחיבור המציג את המסגרת הקונספטואלית של ציר ההתנגדות בכלים מתחום היחסים הבינלאומיים והן כמסמך היסטורי, המאגד באופן מפורט את כלל ההתרחשויות המרכזיות בהתפתחות העימות בין מרכיבי הציר לישראל משנת 2000 ועד מועד פרסומו.

למרות שחלק מנושאי הספר ייחשבו כעת לתיאור היסטורי בזמן עבר, הוא נותר בעל ערך רב ומהווה משאב חשוב להבנת הנוף המשתנה של האזור ונקודת ייחוס מועילה להמשך המחקר בנושאים אלה (עמ' 3). ואכן כפי שהיה צפוי כשמדובר בגורמים בעלי אידיאולוגיה דתית קיצונית, וכפי שמצטייר גם כיום, איראן ושלוחיה באזור עודם נאחזים בתפיסת ההתנגדות,² והשאלה המרכזית העומדת על הפרק היא מה תהיה האסטרטגיה שהם יאמצו בהמשך, בהשוואה לקודמתה המתוארת בפירוט בספר זה.

ההרתעה האסימטרית בין הציר השיעי בהובלת איראן לבין ישראל

אורנה מזרחי

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

שם הספר:

Axis of Resistance – Asymmetric Deterrence and Rules of the Game in Contemporary Middle East Conflicts

מאת: דניאל סובלמן (Daniel Sobelman)

הוצאה: State University of New York

שנה: 2025

מס' עמודים: 280 עמודים

החלטת יחיא סינאר, מנהיג חמאס ברצועת עזה, ליזום את מתקפת הפתע הרצחנית ב-7 באוקטובר 2023 הכתה בהפתעה לא רק את ישראל המותקפת אלא גם את שותפיו לציר השיעי, ובראשם איראן וחזבאללה. לאחר כשנתיים כבר ברור כי חברי ציר ההתנגדות לא ידעו על העיתוי המדויק של המתקפה ונגררו למלחמה ישירה עם ישראל בעיתוי שקבע סינאר מבלי שהיו מעוניינים או מוכנים לכך, ושילמו על כך מחיר גבוה מאוד.¹ ספרו של דניאל סובלמן על האסטרטגיה המשותפת של ציר ההתנגדות כפי שהתעצבה לאורך השנים נותן מענה לכל מי ששואל מדוע בחרו גורמים אלה בכל זאת להצטרף למלחמה, ומה הייתה הסיבה לבחירתם להצטרף באופן

ופגיעה קשה בארגון כשישראל חרגה מכללי המשחק. כך גם לגבי איראן, שקיוותה לנהל את המלחמה מחוץ לגבולותיה ונדחקה לבסוף למלחמה ישירה עם ישראל. עיקרון מרכזי באסטרטגיית הציר שאליו מתייחס סובלמן הוא המאמץ לשינוי **מאזן הפגיעות**. הצלחתו של החלש בשינוי המאזן מול יריבו החזק תלויה ביכולתו להפוך את יריבו לפגיע, ובמקביל לחזק את עמידותו מול יתרונותיו של הצד החזק יותר, ובכך להגביר את סיכוייו להישגים אסטרטגיים בטווח הארוך.³ גישה זו התגבשה בקרב מרכיבי הציר השיעי במקביל להתפתחויות מרכזיות שבהן היו מעורבים משנת 2000: נסיגת ישראל מרצועת הביטחון בלבנון, שנתפסה כהישג עצום של חזבאללה (2000); פריצת האינתיפאדה השנייה כביטוי לכישלון הסכמי אוסלו (2000); עליית בשאר אסד, שאפשר את הרחבת מעורבותה של איראן בסוריה; פלישת ארצות הברית לעיראק (2003); יציאת צה"ל מעזה (2005); מלחמת לבנון השנייה (2006); השתלטות חמאס בעזה (2007), חולשת המדינות באזור בעקבות 'האביב הערבי' (2010 ואילך) ועליית דאע"ש, שיצרו הזדמנויות לגיבוש מרכיבי הציר ולקידום אסטרטגיית ההתנגדות.

סובלמן מייחס חשיבות רבה לתרומת חזבאללה, ובעיקר מנהיגו נסראללה, לגיבוש **אסטרטגיית ההתנגדות**, וטוען כי חזבאללה שימש "מעבדה ראשית של ההתנגדות" (עמ' 20). לדבריו, בעוד שאיראן היא אבן הראשה של הציר ולמרות תפקידה בתמיכה בקבוצות התנגדות ברחבי האזור, היא אינה עולה על חזבאללה מבחינת ניסיון אסטרטגי ישיר, שהישגיו החשובים בראיית הציר — נסיגת צה"ל מלבנון בשנת 2000 ותוצאות מלחמת לבנון השנייה ב-2006 — היוו מודל לחיקוי ולשיתוף ידע מבצעי עבור כל גורמי ציר ההתנגדות. הלקחים העיקריים מהמלחמה ב-2006 אשר אומצו על ידי חברות הציר היו פיזור נכסים צבאיים ושימוש נרחב בתווך התת-קרקעי (המנהרות בעזה ובדרום לבנון והסתרת אתרי גרעין איראניים בתת-הקרקע); פיתוח איום הרקטות והטילים כאמצעי לשינוי "מאזן הפגיעות" מול ישראל וליצירת ההרתעה בשל האיום על העורף; הפעלת כוח בצורה קבועה ומבוקרת ליצירת "מאזן הרתעה" וכללי המשחק; ושיתוף ידע ותיאום בין כל מרכיבי הציר. אסטרטגיה חדשה זו איימה על עליונותה הצבאית של ישראל והובילה לשינויים והתאמות בצה"ל. הספר כולל ניתוח אמפירי של גורמי הציר והוא מתבסס על מחקרים אקדמיים, ראיונות עם גורמים ישראלים, הצהרות פומביות ודיווחים בתקשורת בעברית ובערבית. בפרק השני תיאור המקורות של מודל ההתנגדות והתפתחותו ההיסטורית, ובהמשך ניתוח היסטורי מפורט של ארבעה מקרי מבחן:

בשונה מההרתעה הקלאסית שמטרתה מניעת אלימות, מטרת ההרתעה של ההתנגדות היא להחליש את השחקן החזק ולרסנו משימוש במלוא יכולותיו באמצעות כפיית כללי המשחק והבלטת העלויות הצפויות לו, אם יבחר בדרך המלחמה.

סובלמן מציג את התגבשות ציר ההתנגדות כרשת אסטרטגית בין-עדתית של שחקנים מדינתיים ולא-מדינתיים, שכללה ערב המלחמה את איראן ושלוחיה: חזבאללה, המשטר הסורי של אסד, המיליציות השיעיות בעיראק, החות'ים בתימן וחמאס בעזה. איראן, החותרת לעומק אסטרטגי ולהרתעה אמינה כלפי ישראל, ממלאת תפקיד מרכזי בציר ומספקת תמיכה צבאית למרכיביו השונים, וכל גורמי הציר מעוניינים לייצר מציאות אזורית חדשה לשיפור מעמדם ולקידום האינטרסים שלהם, בעיקר מול הציר המתחרה של ישראל וארצות הברית ותומכיהן באזור. עם זאת, מהניתוח בספר ניתן גם ללמוד כי למרות החזון המשותף מדובר בציר שאינו מונוליטי, וכל אחד מחבריו מונע מאינטרסים ומשיקולים שונים, כפי שראינו במהלך המלחמה בעזה.

סובלמן מייחס חשיבות רבה לתרומת חזבאללה, ובעיקר מנהיגו נסראללה, לגיבוש אסטרטגיית ההתנגדות, וטוען כי חזבאללה שימש "מעבדה ראשית של ההתנגדות".

לפי גישת המחבר, **ההתנגדות** של הציר השיעי בהובלת איראן בפוליטיקה העכשווית של המזרח התיכון היא **אסטרטגיה של שחקנים חלשים, המבקשים להימנע מהבחירה בין מלחמה לשלום ופועלים ליצירת הרתעה א-סימטרית באמצעות כפיית כללי משחק על הצד החזק, תוך ניהול עימות מתמשך להחלשתו מתחת לסף המלחמה הכוללת**. באסטרטגיה זו יש תפקיד מרכזי **להרתעה אקטיבית וא-סימטרית**, ובשונה מההרתעה הקלאסית שמטרתה מניעת אלימות, מטרת ההרתעה של ההתנגדות היא להחליש את השחקן החזק ולרסנו משימוש במלוא יכולותיו באמצעות כפיית כללי המשחק והבלטת העלויות הצפויות לו, אם יבחר בדרך המלחמה. לפיכך, האסטרטגיה שפיתחה ההתנגדות מבקשת להגביל עימות פעיל למסגרת פרמטרים מסוימת, כפי שבא לידי ביטוי במידת מעורבותם המשתנה של השותפים לציר במלחמה. תפיסה זו עמדה בבסיס החלטתו של נסראללה לצאת **למלחמה מוגבלת בלבד** בגבול הצפון לאורך 11 החודשים הראשונים של המלחמה בעזה — החלטה שגזרה את חיסולו האישי

למרות זאת, במבט קדימה צודק סובלמן כשהוא מסכם ש"המאבק בין ציר ההתנגדות לבין יריביו ישאר מאפיין מרכזי בגיאופוליטיקה של המזרח התיכון" (עמ' 192). ואכן, בשלב זה מרכיבי הציר נאחזים באידיאולוגיית ההתנגדות ומתמקדים בשיקום יכולותיהם. עם זאת נראה כי צפויים שינויים במערך האזורי בעקבות המלחמה (עליית ציר האחים המוסלמים הסוני; הסדרים אזוריים פוטנציאליים), וכן נדרשות התאמות באסטרטגיה של כל המעורבים. **הלקח החשוב ביותר מבחינתה של ישראל,** המסתמן כבר עתה בפעילותה בזירה הלבנונית, ואשר צה"ל מחויב להטמיעו בתפיסת הביטחון הישראלית, הוא לא לאפשר את התעצמותם של גורמי הטרור על גבולותיה גם במחיר של אובדן השקט והיציבות, ובפרט מול הציר השיעי, לא לאפשר עוד כפייה של כללי משחק הקושרים את ידי צה"ל ולא מאפשרים לו למצות את עליונותו הצבאית מול גורמים חלשים יותר. לסיכום, לספרו של סובלמן חשיבות רבה. הוא מציג ניתוח עומק של התפתחות ציר ההתנגדות והאסטרטגיה שלו עד היום, ואין לו מקביל אחר במחקר. הקריאה מומלצת לכל מי שמעורב בעשייה המודיעינית, הצבאית, המדינית והפוליטית במזרח התיכון.

אורנה מזרחי היא חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי. שירתה במשך 12 שנים במטה לביטחון לאומי, ובתפקידה האחרון כיהנה כסגנית ראש המל"ל למדיניות חוץ. ornam@inss.org.il

הערות

1. ההפתעה הייתה מהעיתוי שבחר סינאר, שלא עדכן בכך את איראן ונסראללה, אבל לא מהכוונות והתוכניות המשותפות לקדם מהלך מתואם נגד ישראל. על ההפתעה מן העיתוי ראו למשל את התבטאות המנהיג העליון של איראן בנושא כבר באוקטובר 2023: <https://tinyurl.com/44fk7krt> וכן את דברי מפקד כוח קודס האיראני, האומר זאת במפורש לאחרונה: <https://www.iranintl.com/en/202510033187>
2. המשך הדבקות בהתנגדות מופגנת על ידי כל מרכיבי הציר ובפרט חזבאללה, ובתוך כך בנאומי יורשו של נסראללה, נעים קאסם. כך למשל בנאומו לציון יום השנה לחיסול רמטכ"ל הארגון פואד שוכר: **מבט לטרור: חזבאללה ולבנון** (28 ביולי – 5 באוגוסט 2025). (2025, 5 באוגוסט). מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, עמ' 7. <https://tinyurl.com/4sea66ta>
3. מאמר שמנתח את סוגיית הפגיעות של גורמים חזקים, שאליו מפנה גם סובלמן: Goldsmith, J., & Russell, S. (2018). *Strength become vulnerabilities*. Hoover Institute Essay, Aegis Series Paper No. 1806. <https://tinyurl.com/4dpdcccw>

1. **הסכסוך בין ישראל לחזבאללה** מ-1992 ועד ימינו, שבו התעצבו כללי משחק, וחזבאללה הצליח לאורך השנים להרתיע את ישראל ולהגביל את חופש הפעולה שלה באופן שאפשר את המשך התעצמותו ללא הפרעה.

2. **הסכסוך בין ישראל לחמאס ברצועת עזה,** שבמהלכו אימצו חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני את **מודל ההתנגדות** שפיתח חזבאללה, כשחמאס הרחיב את כללי המשחק והעלה באופן עקבי את רף ההסלמה תוך הרתעת ישראל על ידי התשתה, במקביל להמשך התעצמותו. באחרית דבר הוסיף סובלמן גם ניתוח נסיבות המעבר של חמאס מהרתעה הגנתית להתנגדות התקפית ב-7 באוקטובר 2023.

3. **המלחמה בין ערב הסעודית לתנועת החות'ים בתימן** – פרק בעל ערך היסטורי בשל ההצגה המפורטת וחסרת התקדים במחקר העכשווי על התפתחותה של תנועת החות'ים (אנצאר אללה) בתימן ומלחמתם המתמשכת נגד הקואליציה בהובלת ערב הסעודית ממארכ 2015. סובלמן מדגים כי **מודל ההתנגדות** אומץ גם על ידי החות'ים, אם כי הם לא הצליחו לחולל שינוי במאזן הפגיעות של ערב הסעודית בשל העומק האסטרטגי והחוסן הכלכלי שלה.

4. **המלחמה בין איראן לישראל בזירה הסורית** – גם כאן מדובר בכישלון והפעם של איראן, אשר ניצלה את מלחמת האזרחים בסוריה מ-2011, אך כשלה במאמציה לבסס משוואות הרתעה וכללי משחק בזירה זו, נוכח מדיניות אפס הסובלנות של ישראל (אסטרטגית המב"ם – המערכה בין המלחמות) ופגיעותה של נוכחות איראן בסוריה.

הספר ננעל (אוגוסט-ספטמבר 2024) לפני הפסקת האש בין ישראל לחזבאללה (נובמבר 2024); קריסת משטר אסד (דצמבר 2024) ומלחמת 12 הימים בין ישראל לאיראן (יוני 2025), ועדיין לא היה ברור היקף כישלונם של ציר ההתנגדות בהחלטתו להצטרף לחמאס. לפיכך סובלמן מסיים בהדגשת האיום מצד גורמי הציר ובראשם איראן וחזבאללה, ובייחוד ההצלחה ליישם את תפיסת 'התלכדות הזירות', שהעצימה את האיום על ישראל. בחלוף שנה התמונה המצטיירת שונה. הציר התפורר וחולשותיו נחשפו לעיני כול: איראן יצאה חבולה מהמלחמה עם ישראל שנכפתה עליה; חזבאללה ספג מפלה קשה, נחלש מאוד ולא מימש את תפקידו בסיוע לאיראן ולחמאס; סוריה אינה חוליה בציר; ורצועת עזה הרוסה בעקבות המלחמה.

מרוקו וסודאן. מאז החתימה על ההסכמים גבר באופן טבעי עניינו של הציבור הישראלי במדינות המפרץ הערביות, השונות ברבים מהמאפיינים שלהן מיתר המרחב הערבי. ספרו של רבי נועד בדיוק לכך – להשביע את יצר הסקרנות של הקוראים הישראלים ולמלא פערים בידע באשר למדינה ייחודית כמו איחוד האמירויות.

מוחמד בן־זאיד אל־נהיאן, יורש העצר עד 2022 וכיום נשיא איחוד האמירויות, הפתיע רבים כאשר הצהיר באוגוסט 2020 על כוונתו לכונן יחסים דיפלומטיים עם ישראל, והקדים בכך מנהיגים ערבים אחרים שנמנעו מכך יותר מרבע מאה. זה אינו התחום היחידי שבו מובילה איחוד האמירויות. למרות היותה מדינה צעירה באופן יחסי – היא קיבלה את עצמאותה ב-1971 עת סיימו הבריטים את אחיזתם במפרץ – היא רשמה מאז הישגים יוצאי דופן לא רק ביחס למדינות ערב אלא גם כמובילה עולמית באנרגיה ירוקה, גרעין אזרחי, תעשייה ביטחונית, טכנולוגיות סייבר וחלל. זהו גם המקרה היחידי של פדרציה משגשגת בעולם הערבי; המדינה מאגדת שבע אמירות המונהגות כל אחת בידי שליט אחר, אך נותרות כפופות לסדר הפדרטיבי (אבו דאבי, דובאי, שארג'ה, עג'מאן, אום אל־קיוין, פוג'יירה וראס אל־ח'ימה). היחס בין אוכלוסייתה של איחוד האמירויות (כמיליון וחצי הם אזרחים) לבין עתודות הנפט שבאדמתה (כ־100 מיליארד חביות נפט מוכחות) הופך אותה לאחת המדינות העשירות בעולם במונחי תל"ג לנפש. עושר זה, נוסף על אמביציה מנהיגותית, סייע לאיחוד האמירויות לבסס עצמה ככוח מוביל. בעקבות 'האביב הערבי', איחוד האמירויות, שגילתה בעבר ריסון ואיפוק בניהול יחסי החוץ שלה ועמדה בצילה של שכנתה ערב הסעודית, חותרת לנסות למלא תפקיד של שחקנית מרכזית במספר זירות באזור. צבאה הקטן, המיומן והמצויד ביותר מבין צבאות ערב היה מעורב בקונפליקטים בתימן, סודאן, לוב, אפגניסטן, וכן במערכה נגד המדינה האסלאמית. היעד של הממשלה באבו דאבי היה ונותר השפעה על עיצוב הסדר האזורי באמצעות הקמת בסיסי צבא, נמלים, תמיכה כספית, תמיכה בשלוחים וביסוס בריתות, גם אם רופפות. אחד הכלים העיקריים שברשותה הוא מעורבות דיפלומטית. הסכמי אברהם והדטנט ביחסיה של איחוד האמירויות עם איראן וטורקיה בשנים האחרונות מוכיחים עד כמה פרגמטיות וראייה מפוכחת הן המובילות את מנהיגותה.

הקוראים הישראלים המתעניינים בהיסטוריה ובהווה התרבותית של איחוד האמירויות יקבלו את מבוקשם ואף יותר בספרו של רבי. הספר מעמיק בהיסטוריה האמירתית וצולל למקורות השבטיים שהיוו בסיס להקמת המדינה המודרנית והמשגשגת שהיא כיום.

חזון האמירויות ככוח מניע בעולם הערבי

יואל גוז'נסקי

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **איחוד האמירויות הערביות: סיפורה הייחודי של פדרציה ערבית**

מאת: עוזי רבי

הוצאה: רסלינג

שנה: 2025

מספר עמודים: 319

שמחתי להתבשר על צאת ספרו של פרופ' עוזי רבי על אודות איחוד האמירויות הערביות (להלן: איחוד האמירויות). את עוזי רבי אני מוקיר כחוקר מוביל של המדינות בחצי האי ערב וככותב ופרשן מוביל בתחום. הספר יוצא בעיתוי מצוין, עת אנו מציינים חמש שנים לחתימה על הסכמי אברהם (ספטמבר 2020) עם איחוד האמירויות, שאליה הצטרפה בחרין ומאוחר יותר גם

רבי עוסק ביסודיות האופיינית לו בשאלות המעסיקות את מדינות המפרץ מאז היווסדן, ובעיקר אופן השימוש הנכון ברווחי הנפט העצומים כדי לשמר לגיטימציה מבית, ככלי אסטרטגי במדיניות החוץ וכאמצעי להגביר את התמיכה החיצונית בהן, בריטית בעבר ואמריקאית כיום.

וצבאית במזרח התיכון, וכזו שגם מתווה דרך לאחרות. לאורך השנים היא הקדימה את שכנתה הגדולה ממערב, ערב הסעודית, בנושאים רבים וכן בתמרונים המדיניים שהיא עורכת. התקווה כי היא ריאה אכן תלך בעקבות אבו דאבי ותקשור קשרים דיפלומטיים מלאים עם ישראל.

הבנת הכיוון המדיני שבו צועדת איחוד האמירויות חשובה לישראל בשל היותה מדינת מפתח מבחינה מדינית, כלכלית וצבאית במזרח התיכון, וכזו שגם מתווה דרך לאחרות.

אסון ה-7 באוקטובר 2023 היה קריאת השכמה לישראל בנוגע לאי-הבנת המרחב הסובב אותה. אחת הסיבות לכך היא שבישראל נוטים לרוב לנתח מנקודת מבט אסטרטגית ריאלי-פוליטית תוך החמצת הממד התרבותי של מדינות וארגונים באזור, גם אם כעת פני חלקם לשלום. חשיבות המחקר שרבי הניח בפני הקוראים הישראלים רבה, והוא בולט גם בשל היצע מועט יחסית של מחקר בנושא מדינות המפרץ בעברית ומאת חוקרים ישראלים. על אף חשיבותה של זירת המפרץ והמאפיינים הייחודיים לה, בוודאי ביחס ליתר המרחב הערבי, חוקרים ישראלים מעטים עוסקים בתחום חקר מדינות המפרץ הערביות – תחום שפורץ הדרך בו בארץ היה פרופ' יוסי קוסטינר, שעוזי רבי ואנוכי זכינו להיות תלמידיו ועמיתיו. זירת המפרץ היא כיום המרכזית בניהול סדר היום הערבי, היא היציבה ביותר, העשירה ביותר, ובידי מדינות אלו מנופי השפעה לא רק מול שכנותיהן הערביות העניות יותר אלא גם בזירה העולמית, ואל מול המעצמות המובילות.

זירת המפרץ היא כיום המרכזית בניהול סדר היום הערבי, היא היציבה ביותר, העשירה ביותר, ובידי מדינות אלו מנופי השפעה לא רק מול שכנותיהן הערביות העניות יותר אלא גם בזירה העולמית, ואל מול המעצמות המובילות.

איחוד האמירויות ציננה את יחסיה עם ישראל בעקבות המלחמה המתנהלת בעזה ובשל הסנטימנט השלילי כלפי ישראל בדעת הקהל המפרצית בפרט והערבית בכלל, אך גם בשל מדיניותה של ממשלת ישראל ביהודה ושומרון, ובייחוד הצהרות הסיפוח מכיוונה. ואולם היא שמרה, נכון למועד כתיבת שורות אלו, על מסגרת היחסים עם ישראל – הישג לא מבוטל כשלעצמו. יתרה מכך, חלק מהנזק שנגרם ליחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות הפיכים ותלויים גם במועד ובאופן סיום המלחמה בעזה.

רבי עוסק ביסודיות האופיינית לו בשאלות המעסיקות את מדינות המפרץ מאז היווסדן, ובעיקר אופן השימוש הנכון ברווחי הנפט העצומים כדי לשמר לגיטימציה מבית, ככלי אסטרטגי במדיניות החוץ וכאמצעי להגביר את התמיכה החיצונית בהן, בריטית בעבר ואמריקאית כיום. מדינות המפרץ ובהן גם איחוד האמירויות עשו זאת בהצלחה יתרה עד עתה גם בצל המהפכה האסלאמית, מלחמת איראן-עיראק, מלחמת המפרץ (כיבוש כווית), טלטלת האביב הערבי והמתחים המאפיינים כעת את מרחב המפרץ ביחסים ביניהן לבין עצמן ועם איראן. איחוד האמירויות היא מדינה ייחודית גם בנוף המפרצי, למרות הנטייה, גם של חוקרים, לכרוך יחדיו את כל שש המונרכיות הערביות במפרץ בניתוחים ובפרשנויות. למרות שרוב המשותף ביניהן – כולן מונרכיות אבסולוטיות, ערביות-סוניות, פרו-מערביות המפיקות נפט – הן אינן מקשה אחת, וכל אחת מהן בחרה נתיב ייחודי לצעוד בו, כזה שתלוי בין השאר במשאבי הטבע העומדים לרשותה, בשטחה, בהרכב הדמוגרפי שלה וביכולת ההתגוננות שלה מפני איומים פנימיים וחיצוניים.

עוזי רבי ידוע כמי שמייטיב לספר סיפור, וגם הפעם הקוראים יתקשו להניח מידם את הספר ויזכו באמצעותו לעושר של מידע על תולדות איחוד האמירויות. ואכן נקודת החוזק העיקרית של הספר היא העומק ההיסטורי והתרבותי שהוא מניח בפני הקוראים. בפרק הראשון והשני דן רבי במקורות השבטיים של החברה האמירויתית בת-ימינו ובתחילת דרכה של הפדרציה שהוקמה מייד עם הפינוי הבריטי "ממזרח לסואץ". הפרק השלישי והרביעי עוסקים בעיצוב דמותה של הפדרציה הצעירה על רקע הטלטלות במפרץ, בראשן המהפכה האסלאמית ומלחמת איראן-עיראק ועד מתקפת ה-11 בספטמבר. מצאתי כי הפרק החמישי והשישי הם המעניינים ביותר, משום שהם עוסקים בהבנת הרקע להסכמי אברהם ולאסטרטגיה של איחוד האמירויות במזרח התיכון בימינו. הספר היסטורי ברובו, ובשל כך יימצא מתאים לקוראים המעוניינים להעמיק את ידיעתם בעיקר ביסודות השבטיים של החברות בחצי האי ערב – הבסיס למדינה המפרצית המודרנית – כפי שרבי קובע: "עיסוקנו אפוא במורכבויות ובדפוסים הייחודיים המאפיינים תהליך של הקמת מדינות בחבלי ארץ שבהם מעמד של שבטים היה עתיר השפעה" (עמ' 13).

ואולם הבנת המאפיינים הייחודיים של איחוד האמירויות וניתוח אופן התנהלותה מול אתגרי השעה חשובים לא פחות, ואולי יותר. יתרה מכך, הבנת הכיוון המדיני שבו צועדת איחוד האמירויות חשובה לישראל בשל היותה מדינת מפתח מבחינה מדינית, כלכלית

הממד הפומבי ביחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות, קרי תהליך הנורמליזציה, ימשיך להיות רגיש להתפתחויות בסכסוך הישראלי-פלסטיני ואף הישראלי-איראני, ויהיה מושפע מדעת הקהל הערבית. לעומת זאת, המסלול החשאי-הביטחוני של היחסים בין המדינות מבוסס בעיקרו על אינטרסים אסטרטגיים ארוכי טווח של איחוד האמירויות וישראל, ולכן הוא עמיד יותר. עבור ישראל, המפרץ הערבי ככלל הוא מקור להזדמנויות אסטרטגיות – שיתופי פעולה ביטחוניים,

טכנולוגיים, ונוכחות כלכלית בזירה מתעוררת – אך גם מקור לאתגרים. הבנת האינטרסים השונים של כל מדינה ומדינה במפרץ והיכולת להתאים את המדיניות הישראלית לשינויים המהירים במרחב זה הן תנאי הכרחי לשימור ולחיזוק הקשרים.

ד"ר יואל גוז'נסקי הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ועמית שותף ב-Middle East Institute (MEI).
yoelg@inss.org.il

טלטלות, שבה התחוללו בין היתר מלחמת המפרץ השנייה, האביב הערבי, עימותים ישראלים-פלסטיניים ומשברי כלכלה ובריאות עולמיים. ארצו הענייה ומעוטת המשאבים לא רק עמדה בפרץ אלא אף קלטה לתחומה גלי פליטים.

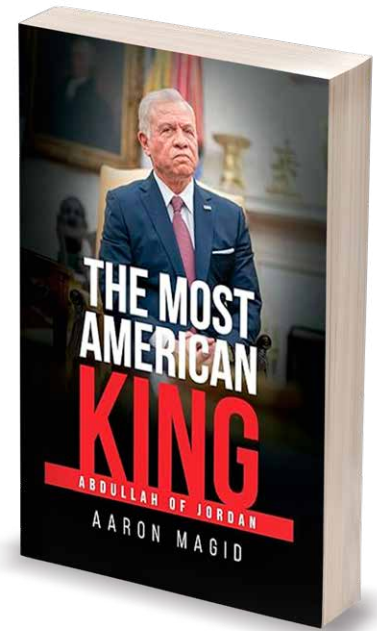
אפשר כי הסיבה לכך שעד לאחרונה לא ראתה אור ביוגרפיה דומה קשורה דווקא בהישגי המלך, אשר הצליח לשמור על ממלכתו כאי של יציבות בים סוער והרחיק ממנה דרמות המחייבות ספרים.

הספר מתבסס בין היתר על ראיונות שערך המחבר עם יותר ממאה ממכריו של המלך, בהם חבריו לבית הספר, שרים ירדנים לשעבר וגורמים בינלאומיים שעבדו עימו לאורך השנים. בספר אין התייחסות מפורשת לקשיים ולמגבלות שבהם נתקל המחבר תוך כדי העבודה על המחקר, אך ניכר כי המלך ואישים מטעם בית המלוכה לא שיתפו עימו פעולה, לא פתחו בפניו ארכיונים ולא התראיינו אצלו.

הספר מחולק ל-17 פרקים: ארבעה מוקדשים לתחנות המעצבות של עבדאללה, מילדות ונעורים באנגליה ובארצות הברית דרך הכשרה בצבא הבריטי והשתלבות בצבא ירדן, ועד קבלת הכתר; שישה פרקים מתמקדים במדיניות החוץ של המלך, ובכלל זה ביחסיו עם ארצות הברית, סוריה, ישראל, איראן ועיראק ובמאבקו בטרור; חמישה פרקים עוסקים באתגריו מבית, בהם האחים המוסלמים, רפורמות כלכליות ופוליטיות, מחאות 2011-2012 והעימות המתוקשר עם אחיו חמזה, שאותו הדיח ב-2004 מכס יורש העצר; שני פרקי הסיכום משווים בין המלך לאביו חוסיין ובוחנים את מורשתו.

קורותיו המוקדמים של עבדאללה מובאים בליווי לא מעט סיפורים פיקנטיים, אשר גם אם נראים לעיתים שוליים, הם תורמים להעמקת ההיכרות עם דמותו. הוא נולד ב-1962 כבנו הראשון של המלך חוסיין מאשתו האנגליה מונה, וכבר כפעוט זכה לכהן כיוש העצר עד 1965, אז הועבר התואר לדודו חסן. בשנות ילדותו ונעוריו נדד הנסיך אל מחוץ לממלכה, שם קיוו הוריו שיזכה לחינוך ברמה גבוהה ולסביבה בטוחה יותר מאשר בירדן, שנאבקה אז באש"ף. ב-1968 עבר מירדן לבריטניה, שם רכש מבטא מקומי, ובגיל 10 הגיע לארצות הברית, שהתחייבה לאבטח את הילד כמחווה לאביו.

עבדאללה היה תלמיד טוב אך לא מצטיין, ונמנע מלבקש לעצמו הקלות בשל ייחוסו. הוא נהג להזמין את חבריו ושומרי ראשו לחופשות קיץ בירדן, שכללו אטרקציות כמו ציד. הספורט האהוב עליו היה היאבקות,

ביוגרפיה חדשה על המלך עבדאללה חושפת גם את ההחמצה הישראלית אופיר וינטר

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **The Most American King: Abdullah of Jordan**

מאת: Aaron Magid

הוצאה: Universal-Publishers

שנה: 2025

מספר עמודים: 243

מלך ירדן עבדאללה השני הוא השליט הערבי הוותיק ביותר במזרח התיכון, אך הוא זכה לביוגרפיה ראשונה בשפה האנגלית על אודותיו רק עתה, לאחר יותר מחצי יובל על כס המלוכה. הספר **The Most American King: Abdullah of Jordan** ממלא את החלל הקיים בספרות העיון ומציע ניתוח מפורט, יסודי והוגן של קורות חייו של גיבורו. מחבר הביוגרפיה הוא ארון מגיד, עיתונאי אמריקאי שעבד בירדן בשנים 2015-2016, ומנחה מאז 2021 פודקאסט בשם **On Jordan**, המוקדש כל כולו לענייני הממלכה.

אפשר כי הסיבה לכך שעד לאחרונה לא ראתה אור ביוגרפיה דומה קשורה דווקא בהישגי המלך, אשר הצליח לשמור על ממלכתו כאי של יציבות בים סוער והרחיק ממנה דרמות המחייבות ספרים. השלווה היחסית בממלכה בלטה כנגד סביבה חיצונית אלימה ורוויית

לקבל את המלוכה, ושדווקא מסיבה זו בחר בו אביו (עמ' 25–35).

קריאת הפרקים הנוגעים לרכבת ההרים ביחסיו של עבדאללה עם ישראל צורבת במיוחד, שכן מודגש בהם הפער בין הגישה החיובית הבסיסית שעמדה הגיעה לארמון לבין מצב יחסי המדינות בימינו. באופן בלתי מפתיע, המפגשים הראשונים שחוה עבדאללה עם יהודים וישראלים היו בארצות הברית: רבים מחבריו לבית הספר היו יהודים, ובאוניברסיטת ג'ורג'טאון כתב עבודה בהנחיית אלון פנקס, לימים קונסול ישראל בניו יורק. בעבודה שהגיש לו אף הביע עבדאללה הבנה לפעולות צבאיות שנקטה ישראל נגד חמושים פלסטינים בירדן ב־1968, וקיבל ממנחהו את הציון A (עמ' 9–10, 20). עוד בטרם הוכתר למלך נפגש עבדאללה עם קציני צבא ישראלים בחשאי, ואלו הותירו בו רושם טוב. בראשית כהונתו דיבר עבדאללה בפומבי על האמון האישי שרחש לראש הממשלה אהוד ברק, ושיבח את נסיגת ישראל מלבנון ואת מחויבותה לתהליך השלום. כשלארי קינג שאל אותו ביוני 2000 בריאיון ל־CNN אם יש סיכוי שביום מן הימים אחד מילדיו יינשא לישראל, הוא השיב: "הכול אפשרי [...] כשאנו מדברים על שלום ויציבות, כוונתנו לשבירת מחיצות בין העמים". רעיתו ראניא הביעה באותם ימים אמפתיה לאיומים הביטחוניים הניצבים בפני ישראלים ופלסטינים גם יחד (עמ' 84).

בהדרגה התקרר השלום החם, והטון הידידותי של המלך כלפי ישראל הפך ביקורתי – תהליך שהחל עם פרוץ האינתיפאדה השנייה והואץ עם קריסת הסכמי אוסלו והקיפאון הממושך בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני. האכזבה הירדנית מהפירות הכלכליים של ההסכם עם ישראל פגעה גם היא במעמד השלום, אך הספר ממעט לדון בעניינה. במקביל, התיאום הביטחוני החשאי בין המדינות נותר הדוק ועסק בהתמודדות עם גורמי איום משותפים, בהם חמאס, 'המדינה האסלאמית' ומיליציות פרו־איראניות בגבולות ירדן עם סוריה ועיראק. ראש הממשלה לשעבר אהוד אולמרט העיד בריאיון למחבר כי שיתוף הפעולה עם ירדן "היה רב מזה שיש לישראל עם מדינה כלשהי בעולם" (עמ' 86–91).

כפי שעולה מהספר, גורם בולט נוסף להידרדרות ביחסים היה חוסר האמון האישי בין עבדאללה לבנימין נתניהו, אשר מכהנים במקביל במשך יותר מ־15 שנים עד כה. המשקעים הירדניים השליליים כלפי נתניהו החלו עוד בתקופת המלך חוסיין, בניסיון ההתנקשות בח'אלד משעל בבירת ירדן בספטמבר 1997, ובהמשך התווספו פרשיות נוספות שהעיבו על היחסים. כך למשל, קבלת הפנים החגיגית שערך נתניהו ב־2017 למאבטח ישראלי שירה למוות בשני ירדנים במתחם השגרירות

וכנער שובב הסתבך פה ושם בתקריות אלימות. הוא השתתף עם חבריו במעשי קונדס כמו פירוק אסלות בשירותי הבנות בבית הספר והתחמק משיעורי ערבית, מה שהגביל את כישוריו הרטוריים משהפך למלך. הוא התערה היטב בחברה האמריקאית והתגאה ב"אמריקניזציה" שעבר (עמ' 5–13).

שאלה מסקרנת הנדונה בספר היא מתי החליט המלך חוסיין להדיח את אחיו חסן ולמנות את בנו עבדאללה כיוורש תחתיו – מהלך שעליו הכריז בשוכבו על ערש דווי. בניגוד לטענה הרווחת שחוסיין קיבל את ההחלטה בסמוך למותו, בשל דימויו הציבורי האליטיסטי של חסן וכעסו על התנהלותו מאחורי גבו בתקופת מחלתו, בספר מובאות עדויות לכך שהפור נפל עוד בשנות ה־80.

כמו אביו חוסיין, עבדאללה נשלח בתום לימודי התיכון לאקדמיה הצבאית הבריטית בסנדהרסט. בהמשך השתתף בקורסים בנושאי המזרח התיכון ויחסים בינלאומיים באוקספורד ובג'ורג'טאון, ובמקביל השתלב בצבא ירדן. כמפקד הכוחות המיוחדים פיתח יחסי עבודה טובים עם עמיתיו בארצות הברית ובנה לעצמו שם של אדם קשוב ומקצועי. בשנות ה־80 וה־90 החל למלא את מקומו של המלך בשעה שאביו ודודו שהו מחוץ לממלכה. במקביל המשיך לנהל אורח חיים שהלם את עלומיו – הוא אהב בילויים ואופנועים, השתתף כשחקן אורח בסדרה 'מסע בין כוכבים' ונהנה ממחזרות למכביר. ב־1992 הכיר עבדאללה בארוחת ערב את רעייתו לעתיד ראניא, ירדנית ממוצא פלסטיני ילידת כווית. בדיוט הראשון הזמין אותה עבדאללה לביתו ובישל לה ארוחה יפנית מסורתית שכללה שרימפס, עוף ובקר. השניים התארסו והתחתנו ב־1993, וכעבור כשנה נולד בנם חוסיין השני, יורש העצר הנוכחי. עבדאללה ראה במוצאו הפלסטיני למחצה סמל לצביונה המכיל של הממלכה (עמ' 15–24).

שאלה מסקרנת הנדונה בספר היא מתי החליט המלך חוסיין להדיח את אחיו חסן ולמנות את בנו עבדאללה כיוורש תחתיו – מהלך שעליו הכריז בשוכבו על ערש דווי. בניגוד לטענה הרווחת שחוסיין קיבל את ההחלטה בסמוך למותו, בשל דימויו הציבורי האליטיסטי של חסן וכעסו על התנהלותו מאחורי גבו בתקופת מחלתו, בספר מובאות עדויות לכך שהפור נפל עוד בשנות ה־80. כך או אחרת, הכשרת עבדאללה למלוכה הייתה מוגבלת, ונאמו הראשון לציבור הירדני ניתן רק עם הכתרתו בפברואר 1999. עבדאללה עצמו העיד כי סירב בתחילה

ארצות הברית לירושלים ואת ההחלטה לעצור את המימון לאונר"א (עמ' 64). בראשית הקדנציה השנייה של טראמפ זכה עבדאללה להיות המנהיג הערבי הראשון שהוזמן לבית הלבן, אך סירב בנימוס לבקשת הנשיא לקלוט מספר רב של פליטים עזתים בשטח הממלכה (עמ' 68).

בעקבות טבח ה-7 באוקטובר 2023 ידעו יחסי המדינות והמנהיגים מבחנים נוספים. לפי עדות המוזכרת בספר הביע עבדאללה לאחר הטבח תמיכה בהבסת חמאס בשיחתו עם מזכיר המדינה האמריקאי, אך גם ביקר את ישראל על כך שאפשרה במשך שנים העברת מיליוני דולרים מקטר לתנועת חמאס, בציינו ש"מלכתחילה אסור היה להם [לישראלים] להיכנס עימה למיטה". בזמן שירושלים ועמאן שמרו על הסכם השלום ושיתפו פעולה בהדיפת מתקפות הטילים והכטב"מים של איראן על ישראל, רבים בירדן חשו הזדהות עם חמאס ועם סבלם של תושבי עזה, והארמון נאלץ להתחשב בכך. המלכה ראניא הובילה את הקו האנטי-ישראלי ואף הכחישה את רצח הילדים הישראלים בעוטף עזה (עמ' 98-100).

המחבר מונה את הישגי המלך עבדאללה, שהצליח לספק לארצו ביטחון, שלום וחופש פולחן, בשעה ששכנותיה סבלו ממלחמות, ממהפכות, מגלי הגירה ומטרור. לדבריו, סודות הכוח של המלך והממלכה מול האתגרים החיצוניים והפנימיים היו ועודם: משענות תמיכה בינלאומיות ואזוריות איתנות; שירותי ביטחון נאמנים הנתמכים על ידי שבטי עבר הירדן; הימנעות מדיכוי אלים שעלול היה לעודד מרדנות נגד המשטר; ואוכלוסיית רוב סונית הומוגנית החסינה ממתחים דתיים ועדתיים (עמ' 128-132).

עם זאת המחבר מסמן לפחות שני מקורות סכנה ליציבות הממלכה: הראשון – האחים המוסלמים, שמחויבותם לרעיון הפאן-אסלאמי קודמת לנאמנותם למדינת הלאום הירדנית. הספר אומנם נחתם לפני ההחלטה על הוצאתם אל מחוץ לחוק באפריל 2025, אך הוא דן במאמצים שהושקעו מאז האביב הערבי בהכלתם במערכת הירדנית ככוח מפולג ומוחלש (עמ' 133-143). גורם מערער יציבות שני הוא המצוקה הכלכלית המורגשת בקרב אזרחי ירדן חרף תהליכי ההפרטה והרפורמה שהוביל המלך. לטענת המחבר, שיעורי העוני והאבטלה הגבוהים מעוררים תסיסה חברתית ופוגעים בפופולריות של הארמון, כאשר בסקר מ-2022 הביעו 63 אחוזים מהצעירים שאיפה להגר מהמדינה (עמ' 145-156).

המלך בן ה-63 עשוי לשבת על כסאו עוד שנים רבות, אך כבר עתה הוא עסוק בהכשרת בנו חוסיין לתפקיד. יורש העצר בן ה-31 מתלווה לאביו לפגישות עם מנהיגים ולעיתים גם נועד עימם בגפו, מקבל סמכויות מלכותיות כשאביו בחו"ל וסולל נתיבים ללב הדור הצעיר דרך חשבונות פופולריים ברשתות החברתיות. הוא נוקט

בעמאן הייתה לצנינים בעיני המלך, לאחר שנעתר לאפשר את שובו לישראל. בתגובה סולקה שגרירת ישראל בעמאן, וב-2019 החליט עבדאללה לא להאריך את הסכם החכרת המובלעות צופר ונהריים לישראל בתוקף הסכם השלום, בהצהירו שיחסי המדינות הגיעו ל"שפל של כל הזמנים" (עמ' 95-98).

בעקבות טבח ה-7 באוקטובר 2023 ידעו יחסי המדינות והמנהיגים מבחנים נוספים. לפי עדות המוזכרת בספר הביע עבדאללה לאחר הטבח תמיכה בהבסת חמאס בשיחתו עם מזכיר המדינה האמריקאי, אך גם ביקר את ישראל על כך שאפשרה במשך שנים העברת מיליוני דולרים מקטר לתנועת חמאס, בציינו ש"מלכתחילה אסור היה להם [לישראלים] להיכנס עימה למיטה". בזמן שירושלים ועמאן שמרו על הסכם השלום ושיתפו פעולה בהדיפת מתקפות הטילים והכטב"מים של איראן על ישראל, רבים בירדן חשו הזדהות עם חמאס ועם סבלם של תושבי עזה, והארמון נאלץ להתחשב בכך. המלכה ראניא הובילה את הקו האנטי-ישראלי ואף הכחישה את רצח הילדים הישראלים בעוטף עזה (עמ' 98-100).

תמה מרכזית בספר נוגעת לאוריינטציה האמריקאית של עבדאללה, אך כותרתו "המלך הכי אמריקאי" עלולה להתפרש באופן שגוי. המלך אומנם התחנך בארצות הברית, עיצב בה את זהותו הבוגרת וראה בקשרים עימה עוגן חשוב במדיניות החוץ של ירדן ובחוסנה הביטחוני והכלכלי, אך בשום אופן לא נהג כ"שליט בובה" הכפוף לגחמות אמריקאיות. מערכת היחסים הקלוקלת בין המלך "הכי אמריקאי" לראש הממשלה הישראלי "הכי אמריקאי" היא עדות נוספת לכך שאין להפריז במשקלו של הרכיב האמריקאי, או להתייחס אליו כאל צופן יחיד לפענוח מכלול דמותו ומדיניותו של עבדאללה.

הספר עצמו מייטיב להדגים כי לברית האסטרטגית עם וושינגטון היו – ועדיין יש – מגבלות וסייגים. המלך לא נרתע מלהתעמת שוב ושוב עם נשיאי ארצות הברית, כאשר מדיניותם עמדה בסתירה לסדר היום של ממלכתו. כך למשל המלך התנגד ב-2003 לפלישה האמריקאית לעיראק והזהיר מתוצאותיה. בהמשך מתח ביקורת על החלטת ממשל בוש לפרק את צבא סדאם חוסיין בעיראק, צעד שדחף את חייליו לטרור, והשווה בינה לבין מהלך היפותטי לפיטורי השוטרים, לוחמי האש ונהגי האמבולנס בניו יורק בשל חוסר שביעות רצון מראש העיר (עמ' 52-54, 110-117).

זאת ועוד, המלך מתואר בספר כמי שכמעט עבר התקף לב כאשר טראמפ הציע לו ב-2018 "עסקה נהדרת": להשיב לשלטון ירדן חלקים מהגדה המערבית. נוסף על דחיית ההצעה הוא גם גינה את העברת שגרירות

ממזרח, אלא גם מבט מחודש על יחסים שהחלו בידידות גלויה וסובלים כיום מקרע עמוק, כזה שעדיין אפשר ורצוי לפעול לאיחוי.

ד"ר אופיר וינטר הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה בחוג ללימודי הערבית והאסלאם באוניברסיטת תל אביב. מחבר הספר **בשם אללה: הפולמוס האסלאמי סביב השלום עם ישראל** (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2024). מחקריו מתמקדים במצרים ובירדן וביחסיהן עם ישראל. ofirw@inss.org.il

זהירות בראיונות לתקשורת, ועמדותיו בסוגיות יסוד כגון היחסים עם ארצות הברית וישראל טרם התבררו. כמתואר בספר, בדומה לסבו ולאביו גם הוא סיים לימודים אקדמיים בבריטניה ובארצות הברית, וניתן לשער שתפיסת עולמו הולמת את בית הגידול שבו צמח (עמ' 210-211).

לסיכום, הביוגרפיה שכתב מגיד היא קריאת חובה לכל מי שמתעניין ביחסי החוץ של ירדן ובפוליטיקה הפנימית שלה ב־25 שנות שלטונו של עבדאללה. עבור הקוראים הישראלים הספר מספק לא רק מדריך להעמקת ההיכרות עם המלך שמעבר לנהר ועם שכנתם

חשיפתו של הכור הגרעיני בסוריה, על חקירתם של המחדלים המודיעיניים בעיראק ובלוב ועל 'התכנית הרוסית-אמריקאית' לפירוק הנשק הכימי בסוריה".

בכריכה הקדמית, ליד שם הספר המהדהד כמובן את דנטה אליגיירי, יש איור של שטייניץ ישוב על בניין הכנסת בתנוחת הפסל 'האדם החושב' של אוגוסט רודן. שטייניץ, שספרו מלא בעשרות ציטוטים של כותרות תקשורתיות שהחמיאו לו ובוויכוחים עם מי שהחמיאו לו פחות, נשאר כנראה בעיני עצמו מי ששדה המערכה הראוי לו הוא בין ענקי הרוח של האנושות, כראוי למי שכבר לפני יותר מארבעים שנה התווכח עם שפינוזה.

רשימה זו אינה ביקורת ספרות, ואסתפק בכך שהצורך הכפייתי מעט של האדם החושב יובל שטייניץ לעמוד על ערכו שלו מעיב במקצת על איכות הכתיבה. שטייניץ יודע לכתוב, כמו שיעיד מי שקרא דווקא את כתיבתו בענייני פילוסופיה: לא רק את 'הזמנה לפילוסופיה', שהמחבר מזכיר פעם אחר פעם שהוא "ספר הפילוסופיה הנמכר ביותר בתולדות ישראל", וכמובן "רבים מהכתבים שהסתובבו באותה עת במסדרונות הכנסת החמיאו לי עליו" (שהרי כידוע, אין דבר שכתבים פרלמנטריים מרבים לעיין בו כמו ספרי פילוסופיה פופולרית), אלא גם ההקדמה המצוינת שלו להוצאה הישראלית של הספר 'החברה הפתוחה' מאת קרל פופר. סגולה זו כנראה באה אצלו לידי ביטוי בעיקר כשהוא כותב על אחרים. לא אעסוק גם בכתרים ששטייניץ קושר לתקציב הדו־שנתי, הזכור לרבים בעיקר כתרגיל פוליטי מבית מדרשו של בנימין נתניהו ולא כחידוש מקרו־כלכלי פורץ דרך, או ל"תפקידי בחילוצה המדהים של ישראל מהמשבר הכלכלי הגלובלי שתקף את העולם כולו בשנים 2009-2012" (עמ' 10). מותר רק להזכיר בהקשר זה שהמשבר החל ב־2007, הגיע לשיאו בספטמבר 2008, ואם להאמין לוויקיפדיה, "החל מאמצע 2009 נרשמו בכלכלה העולמית סימני התאוששות". רוב הזמן כיהנה בישראל ממשלת אהוד אולמרט; לשר האוצר שלה רוני בר־און ולבכירי משרדו, כמו גם ליסודות האיתנים של הכלכלה הישראלית בכלל יש, כך נדמה לי, מניית בכורה בדרך שבה עברה ישראל את המשבר.

ענייננו בנושאי ביטחון לאומי, ולכן הדגש כאן יהיה על האירועים ששטייניץ מתאר מימיו כיוֹר ועדת החוץ והביטחון (ועחו"ב, בסלנג של הכנסת) בשנים 2003-2006 וכחבר קבינט. התמונה ששטייניץ מתאר היא שהוועדה בימיו לא חששה להיות לעומתית למערכת הביטחון, והוא עצמו לא חשש להתעמת עם ראש הממשלה אריאל שרון, עם שר הביטחון שאול מופז ובעיקר עם הרמטכ"ל משה יעלון. מהתיאור שלו עולות כמה נקודות ראיות להארה.

האיש שהתווכח עם שפינוזה עפר שלח

המכון למחקרי ביטחון לאומי — אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **הקומדיה הממשלתית**
מאת: יובל שטייניץ
הוצאה: ידיעות אחרונות, ספרי חמד
שנה: 2025
מספר עמודים: 328

בראשית שנות ה־80 היה יובל שטייניץ תלמיד לתואר ראשון בפילוסופיה באוניברסיטה העברית. אני יודע משהו על השנים ההן, שכן אחד מהתלמידים בחוג היה אחי הבכור, שסיפוריו מאותה תקופה זכורים לי היטב. בחוג לימדו אז ענקים כמו הפרופסורים נתן רוטנשטריך, ישעיהו ליבוביץ' וירמיהו יובל. אבל כפי שאחי נהג לספר, שטייניץ לא בא לירושלים כדי להתפלסף עימם, אלא עם מי שאת כתיבה לימדו. פרופ' יובל במיוחד, סיפר אחי, היה מאבד מדי פעם את סבלנותו ומזכיר לסטודנט הנלהב שטייניץ שהפולמוס בכיתה הוא על פרשנות לשפינוזה, ולא עם שפינוזה עצמו.

נזכרתי בסיפור העתיק הזה כבר כשקראתי את הטקסט על גב הכריכה של ספרו האחרון של שטייניץ **הקומדיה הממשלתית**. המחבר, נכתב שם, הוא "הפילוסוף היחיד בהיסטוריה שזכה לכהן בתור שר האוצר, שר האנרגיה, חבר הקבינט, ויוֹר ועדת החוץ והביטחון של מדינה כלשהי [...] הוא] האיש, החתום על המצאת התקציב הדו־שנתי, על קבלתנו ל־OECD, על

שטייניץ, שלא היה לו כוח פוליטי משל עצמו ומונה לכל אחד מתפקידיו הבכירים דווקא משום שלא איים פוליטית על נתניהו, אינו מזכיר בספרו דברים אלה ומעשים מפוקפקים אחרים של ראש הממשלה, ולו במילה. יש בכך אולי מידה ראויה של הכרת תודה לאיש שבזכותו ישב על כיסאות כאלה ואחרים; בהינתן המקום והזמן שבהם הספר מתפרסם, קשה למצוא בכך את סוג האומץ שבו הוא מתהדר.

בניגוד לוועדות מרכזיות אחרות בכנסת (ושוב, הכוונה לכנסת "נורמלית", ולא למה שמתקיים כאן כבר שש שנים), עיקר עיסוקה של ועדת החוץ והביטחון הוא הפיקוח. היא ממעטת לחקוק, וכשהיא מחוקקת היא כפופה לאותם אילוצים של קואליציה-אופוזיציה, כפי שניכר היטב בנפתולי חקיקת הגיוס בשנתיים האחרונות. כך היה המצב גם בימים טובים יותר: רוב המלצותיה המעשיות וצופות פני העתיד של החקירה בעניין הכישלון המודיעיני, שהוביל שטייניץ ותתואר מייד, לא יושמו עד היום: הפיכת יחידה 8200 לרשות סיגינט מחוץ לצה"ל; מינוי מזכיר לנושא מודיעין במעמד זהה למזכיר הצבאי של ראש הממשלה; הקמת ועדת שרים למודיעין; חקיקת חוק המודיעין; ורפורמה במבנה קהילת המודיעין.

האירוע המרכזי של ימי שטייניץ בוועדת החוץ והביטחון אכן היה החלטתו לקיים חקירה, במסגרת ועדת המשנה למודיעין, של "מחדל מודיעיני הפוך": לא היעדר התרעה על מתקפת אויב, כמו שקרה באוקטובר 1973 ובאוקטובר 2023, אלא התרעת יתר על יכולות לא קונוונציונליות בידי עיראק, שהביאה להחלטות בלתי שקולות כמו גיוס מילואים ורכישת חיסונים מיותרים כנגד נשק ביולוגי, שלא היה כלל בידי העיראקים. כישלון נוסף של מערכת המודיעין היה בכך שלא ידעה כלל על קיומו של פרויקט גרעין (ותוכנית לייצור נשק להשמדה המונית בכלל) בלב, שהגיע לשלבים מתקדמים, התגלה על ידי שירותי מודיעין זרים ופורק בהסכם עם ארצות הברית ובריטניה ב־2003.

החקירה הייתה צעד חסר תקדים, ותגובת המערכת מולה – בעיקר זו של יעלון – הייתה פבלובית: התנגדות, סירוב לשתף פעולה והשמצת הדוח של ועדת המשנה לאחר שיצא לאור. שטייניץ, שלאורך הספר כולו נהנה לתאר את עצמו כילד שכולם כועסים עליו כי הוא מתעקש לומר שהמלך הוא עירום, מתאר את האפיזודה כולה בחדווה גלויה.

מחקירה זו נגזר הדבר שבו הוא מתגאה במיוחד: לפי גרסתו, תוך כדי חקירתה של ועדת המשנה בדבר כשלי המודיעין בעיראק, עלתה ההשערה שמשטר אסד בסוריה מקים פרויקט גרעין חשאי. הוועדה לא הסתפקה

הראשונה, העזר כנגדו העיקרי היה חיים רמון, שהיה אז חבר האופוזיציה. זוהי נקודה חשובה בתפקודה של ועדת החוץ והביטחון, בשונה מרוב ועדות הכנסת: כשהיא במיטבה, הוועדה וועדות המשנה שלה הן מהמקומות היחידים בכנסת שבהם ננקטות עמדות עצמאיות, במנותק מההשתייכות לצד זה או אחר של הבית. זהו דבר נדיר בכנסת, שהיא אחד הפרלמנטים החלשים בעולם הדמוקרטי ונשלטת באורח קיצוני וספק חוקתי על ידי הממשלה. בשנות כהונתו של שטייניץ דבר זה אכן בא לידי ביטוי, כמו גם בשש השנים שבהן זכיתי לכהן בוועדה (עמר בר־לב ואני, שנינו חברי אופוזיציה, עמדנו בראש שתיים מוועדות המשנה המרכזיות, תוך תמיכה וגיבוי מלאים של יו"ר הוועדה אבי דיכטר).

האירוע המרכזי של ימי שטייניץ בוועדת החוץ והביטחון אכן היה החלטתו לקיים חקירה, במסגרת ועדת המשנה למודיעין, של "מחדל מודיעיני הפוך": לא היעדר התרעה על מתקפת אויב, כמו שקרה באוקטובר 1973 ובאוקטובר 2023, אלא התרעת יתר על יכולות לא קונוונציונליות בידי עיראק, שהביאה להחלטות בלתי שקולות כמו גיוס מילואים ורכישת חיסונים מיותרים כנגד נשק ביולוגי, שלא היה כלל בידי העיראקים.

מאז 2019 מאפיין זה נעלם לגמרי, ואיתו תפקודה של ועדת החוץ והביטחון בכלל, שהיא היום קרקס ריק מתוכן כמו הכנסת כולה. יחסו של בנימין נתניהו אליה אינו שונה מיחסו למוסדות שלטון אחרים: ביטול כל אמת מידה של הפרדת רשויות, זלזול מוחלט במה שעושה ועחו"ב (או ועדה אחרת, או צה"ל או השב"כ), הבא לידי ביטוי במסחר מופקר בתפקידים בכירים לצרכים פוליטיים ואישיים קצרי מועד, תוך הצנחת מועמדים חסרי כל כישורים וסיפוק מן המצב שנוצר כתוצאה מכך – חוסר תפקוד מוחלט.

אני יכול להעיד מניסיון שנתניהו, בשנים טובות בהרבה מהיום, לא הכיר את עבודת הוועדה, הופתע פעם אחר פעם מהידע של חבריה (שהוא רחב ועמוק בהרבה משל כל חבר ממשלה כולל שר הביטחון, הן בגלל תחום הכיסוי והן בגלל זמן הלמידה), וגילה רתיעה מלחשוף בפניה דברים שהיו כמעט טריוויאליים ביחס לחומר המוצג תדיר בוועדות המשנה. ראש הממשלה נפגש בדרך כלל בעיקר עם ועדת המשנה למודיעין; לנתניהו היה מנהג לומר בפגישות אלה, שמעולם לא דלף מהן ולו שביב של מידע, שדברים מסוימים "אציג בוועדת המשנה". לא נותר לנו אלא להזכיר לו שזו ועדת המשנה, ואין עוד משנה תחתיה.

יודע, אלא להצביע על אפשרויות שיש להן בסיס מחשבתי המחייבות בדיקה.

בה בעת יש איזון עדין בין אלרמיזם – אזכור פעם אחר פעם של איומים אפשריים, שמטרתו בדרך כלל היא להגיד "אמרתי לכם" כאשר אחד מהם מתממש – לבין הצבעה חיונית על ליקויים במוכנות שיש לתקן. כך הופך אצל שטייניץ מאמר שכתב בשנת 1998 בשם 'כשהצבא הפלשתיני יפלוש למרכז הארץ' לאזהרה קונקרטית מפני מה שקרה כעבור 25 שנים. הבעיה עם האלרמיזם שהוא מעקר כל דיון קונקרטי בסדרי עדיפויות: צריך להיות מוכן לכל איום, כל הזמן. זה נשמע אולי סביר לישראלי שעבר את ה-7 באוקטובר 2023, אבל זו לא דרך לנהל חיים, מדינה, כלכלה וחברה.

"פיקוח", בניגוד אולי למה שמשתמע מספרו של שטייניץ, אינו בהכרח ובוודאי לא רק התנגחות עם המערכת. במיטבן יכולות ועדות המשנה להיות מסגרת חיונית וייחודית דווקא משום שבניגוד לדיוני הקבינט, דיוניהן אינם מסתיימים בהחלטות אקזקיוטיביות, ולא פחות מזה, משום שאין מהם הדלפות. לפיכך, אנשי הצבא והארגונים האחרים יכולים להתחכך בדיונים אלה עם חשיבה אזרחית במרחב בטוח, דבר המשפיע על החשיבה שלהם הרבה יותר מההתנגחויות בקבינט. הפוזיציה המתנגחת ששטייניץ מתאר עדיפה בהרבה על מה שהוא עצמו מכנה "בית לורדים פסיבי" בוועדת החוץ והביטחון, שבו יוצאי המערכת מתכנסים כדי לשמוע רכילות מיורשיהם ולחזק אותם. ואולם עמדה זו עלולה להביא למצב שבו ועדות המשנה נראות רק כמי שבאות לקנטר ולנגח את בעלי התפקידים. צריך לשמור על המקום שבו הביקורת המוצדקת באה יחד עם שיח קונסטרוקטיבי. אני יכול להעיד מניסיון שבימי דיכטר כיו"ר ועחו"ב בכנסת ה-20, הכנסת המתפקדת האחרונה בישראל עד ימים אלה, האיזון הזה נשמר. היום, כמובן, דבר מכל זה אינו רלוונטי.

חלק נוסף של 'הקומדיה הממשלתית' מתייחס לימיו של שטייניץ כחבר קבינט. דוחות רבים של מבקר המדינה וגופים אחרים תיעדו את חולשתו של הקבינט, שהוא הדבר הקרוב ביותר בשיטה הישראלית ל"מפקד העליון" של הצבא, אבל בהגדרה מורכב מאנשים שהידע שלהם מועט, רק מעט מהזמן שלהם מוקדש ללמידה, והשיקולים הפוליטיים מכתבים במידה רבה את עמדתם. דברים דומים נאמרו גם על תפקודו של המל"ל, שהוקם כדי לטייב את תהליך הדיון וקבלת ההחלטות בעניינים מדיניים וביטחוניים, ועל החולשה המובנית של מטה שר הביטחון, שהצבא כפוף לו על פי חוק.

הסיפור ששטייניץ מביא מימיו בקבינט הוא עדות לכך, אם כי הוא עצמו עוסק בעיקר בסיפור כיצד הוא

בהעלאת הסברה הזו, שהתקבלה בביטול ובלגלוג על ידי בכירי קהילת המודיעין, אלא גם הוציאה מכתב התראה לראש הממשלה אריאל שרון, שלפיו "מתקיים, בסבירות גבוהה, פרויקט גרעיני צבאי בסוריה" (עמ' 80), ואף קיימה דיוני המשך בנושא.

הכור בדיר א-זור, שדבר קיומו אושר סופית בתחילת 2007, הותקף והושמד על ידי חיל האוויר בספטמבר אותה שנה. שטייניץ נוטל בצדק קרדיט לעצמו ולוועדת המשנה על ההתרעה הראשונית על אפשרות קיומו, שלטענתו גרמה גם לראש המוסד מאיר דגן להפנות מאמצים לעניין. זאת בניגוד לביטחון שהפינו ראשי אמ"ן אהרון זאבי-פרקש ועמוס ידלין בכך שהכיסוי המודיעיני של סוריה על ידי ישראל הוא מיטבי, ולפיכך לא ייתכן קיומו של פרויקט אסטרטגי כזה ללא ידיעת המודיעין. זוהי אכן תרומה חשובה, אבל לשים אותה במסגרת של 'ועדת המשנה הבינה מה שקהילת המודיעין לא הבינה' זה בעיניי הדרך הלא נכונה למסגר את תפקידו של הפיקוח הפרלמנטרי בכלל. הנקודה אינה ששטייניץ צדק ואמ"ן טעה; הנקודה היא שוועדת המשנה, שלא הייתה לפנייה שום עובדה שהצביעה על קיומו של פרויקט גרעיני סורי, עשתה מה שגוף אזרחי וחיצוני צריך לעשות: הביאה סוג אחר של התבוננות.

שטייניץ מתאר את החשיבה בעניין בהרחבה. לפי גרסתו היא התבססה על ניתוח מצבה של סוריה, על שאיפתה המוצהרת עוד מימי אסד האב להגיע ל"איזון אסטרטגי" עם ישראל, ועל כך שכדבריו, "בעבודת מודיעין רצינית מותר וצריך להעלות השערות – ממש כמו במדעי הטבע" (עמ' 77).

זוהי אמירה חשובה, שמתמודדת עם הטענה שבעיראק היה המקרה ההפוך – מערכת המודיעין הייתה משוכנעת בקיומו של פרויקט גרעיני ותמכה בטענה הכוזבת של ה-CIA שזה המצב (שנבעה, כך אנחנו יודעים היום, מלחץ של הנשיא בוש ובעיקר של סגנו ריצ'רד צ'יני), ובהצדקה לפלישה האמריקאית הרת הכישלון לעיראק. גם בסוריה, אגב, האמירות הראשונות של חאפז אל-אסד על הצורך באיזון אסטרטגי נשמעו כבר ב-1982, לאחר תבוסת חיל האוויר ומערך הטק"א הסורי מול חיל האוויר הישראלי ביוני אותה שנה, ואילו הפרויקט בדיר א-זור החל לכל המוקדם 18 שנים לאחר מכן. אילו התעקש שטייניץ על ההיפותזה שלו ב-1995, לדוגמה, ואילו נעשו אז מאמצים דומים לבדיקתה, הייתה הוועדה מואשמת באַלְמִיזִם מופרך המבזבז את המשאבים המוגבלים של קהילת המודיעין. **ועדיין, לטעמי, הוועדה הייתה עושה את עבודתה כראוי, שכן תפקידה אינו לדעת את מה שהמודיעין אינו**

בשלום – ובשנים האחרונות בעיקר כאל "זובור" פומבי לראשי ארגוני הביטחון, המודלף מיידית לתקשורת. מילה אחרונה על מה ששטייניץ מתייחס אליו במשפטים ספורים: פרשת הצוללות, שבה "התברר לי לתדהמתי שכמה מהאנשים המסורים שעבדו לצידו בעבר נחקרו בפרשה" (עמ' 10). מדובר באבריאלי בריוסף, ששטייניץ מינה למנהל ועדת החוץ והביטחון, ובדוד שרן שהיה ראש לשכתו, שנגדם הוגשו כתבי אישום. בפרשה נחקרו בין השאר גיסו של שטייניץ, יועצו לשעבר, ראש המטה שלו ויועצו הפוליטי.

'הקומדיה הממשלתית' אינו ספר זיכרונות שלם ואינו מתיימר לעסוק אלא בפרשיות נבחרות מחייו הפוליטיים של שטייניץ. הוא עצמו לא נחקר מעולם באזהרה בעניין הצוללות, אבל נדמה שמי שמתהדר ב־300 עמודים של "הישגים היסטוריים שרישומם ימשיך ללוות אותנו בעתיד" (עמ' 9), כדבריו, ואף טורח להשחיל לתוכם סיפור לא ממש רלוונטי על היחסים בין ארנון מילצ'ן ליוסי כהן, יכול היה להתייחס לעניין כה קריטי קצת יותר בהרחבה.

חבר הכנסת לשעבר **עפר שלח** הוא מנהל תוכנית המחקר 'מדיניות הביטחון הלאומי של ישראל' במכון למחקרי ביטחון לאומי. offers@inss.org.il

עצמו, כ"דון קישוט, העומד להסתער על טחנות הרוח של חיל האוויר לגמרי לבד" (עמ' 298), בלם את כוונותיו של חיל האוויר להצטייד בטייסת שנייה של מטוסי F-35 והביא להחלטה לצמצם את מספר המטוסים שיירכשו ל־14 נוספים בלבד. לא אכנס כאן לדיון עצמו, המוכר לי היטב. מספיק לומר שחיל האוויר קיבל בסופו של דבר את מה שרצה, עד המטוס האחרון ויותר מזה.

'הקומדיה הממשלתית' אינו ספר זיכרונות שלם ואינו מתיימר לעסוק אלא בפרשיות נבחרות מחייו הפוליטיים של שטייניץ. הוא עצמו לא נחקר מעולם באזהרה בעניין הצוללות, אבל נדמה שמי שמתהדר ב־300 עמודים של "הישגים היסטוריים שרישומם ימשיך ללוות אותנו בעתיד", כדבריו, ואף טורח להשחיל לתוכם סיפור לא ממש רלוונטי על היחסים בין ארנון מילצ'ן ליוסי כהן, יכול היה להתייחס לעניין כה קריטי קצת יותר בהרחבה.

הסיפור האמיתי ששטייניץ מספר כאן הוא לא העמדה הלגיטימית שנקט, אלא על כך שדיוני הקבינט הם, במילים שאמר אביגדור ליברמן למבקר המדינה, "לא יותר מוונטילציה של שרים". ראשי הממשלה וקציני הצבא מתייחסים אליהם כאל טקס פוליטי שצריך לעבור

ייעוד ומטרה, קול קורא

ברוח התקופה, עדכן אסטרטגי מעביר את כובד משקלו לנוכחות וזמינות ברשת. הגם שהגיליונות ימשיכו להתקבץ בחתך רבעוני, המאמרים שיאושרו לפרסום, לאחר תהליך שיפוט ועריכה, יפורסמו בגרסה מקוונת, באתר כתב העת במתכונת published first on-line, ובשלב מאוחר יותר כחלק מהגיליון הרלוונטי.

אפשרויות הפרסום

עדכן אסטרטגי מציע ארבעה סוגי פרסומים:

“הבמה המחקרית” (The Research Forum) – מאמרים אקדמיים בהיקף של עד 8,000 מילים בעברית או 10,000 מילים באנגלית (כולל הערות ומקורות בסגנון APA7), בעלי אופי מחקרי ותיאורטי, במנעד רחב של נושאים הקשורים לביטחון לאומי. המאמרים עוברים שיפוט עיוור כפול (Double blind peer review). למאמרים יש להוסיף תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים וביו קצר של הכותב/ת.

“ביקורות ספרים” (Book Reviews) – במדור זה יכללו סקירות ספרים בתחומי העניין של ביטחון לאומי במנעד הרחב של התחום בהיקף של 800–1,500 מילים ועד 2,000 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“במת שיח” (The Professional Forum) – שיח נושאי רב-משתתפים או ראיון עומק בהיקף של 2,000–3,000 מילים ועד 3,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA7).

“סקירת ספרות” (Academic Survey) – סקירת ספרות מקצועית עדכנית בתחום ספציפי הקשור לביטחון לאומי בהיקף של 1,800–3,000 מילים בעברית ועד 4,000 מילים באנגלית, כולל מקורות ורשימת מקורות נוספים מומלצים לקריאה (סגנון APA7).

ד"ר רז צימט וד"ר גליה לינדנשטראוס,
עורכי עדכן אסטרטגי

עדכן אסטרטגי, כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין, הוא כתב עת שפיט דו-לשוני (עברית ואנגלית) בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב. כתב העת מוכר על ידי הו"ת ומופיע ברשימת כתבי העת למודל התקצוב, ומופץ גם על ידי סוכנות EBSCO ליותר מ-132 אלף ספריות ברחבי העולם ולמאגרי המידע של כתבי עת מובילים בעולם. הוא משמש במה למחקר רב-תחומי, מקורי ועדכני בקשת רחבה של סוגיות הקשורות לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין כתחום ידע. בכתב העת, שנוסד בשנת 1998 ורואה אור שלוש פעמים בשנה, מתפרסמים מאמרים בנושאים הקשורים לישראל, המזרח התיכון, המערכת הבינלאומית ובמגמות גלובליות, שיש בהם כדי להעשיר ולאתגר את תשתית הידע בתחום הביטחון הלאומי. מטרת **עדכן אסטרטגי** היא תרומה לקיום דיון פורה ומעמיק בשאלות יסוד בחקר הביטחון הלאומי, תוך גישה המבכרת שילוב של הממד התאורטי עם כתיבה מוכוונת מדיניות.

העת הנוכחית מזמנת שינויים תכופים במוסכמות יסוד הקשורות לביטחון לאומי ולאופן שבו הוא נתפש. חקר התחום מתפתח ומנסה להסתגל לפרדיגמות חדשות ולתמורות ברבדים הכרוכים זה בזה – טכנולוגיים (ובכללם מורכבויות עולם הסייבר), תרבותיים, צבאיים, מודיעיניים, חברתיים כלכליים ועוד. אתגר הבנת המציאות מתחדד עם הופעתן של אמיתות המתחרות זו בזו, ודווקא בשל כך חיוני קיומו של מחקר מבוסס עובדות ונתונים, שמתווך לכדי אמירות מעודכנות ומחדשות.

המערכת מעודדת חוקרות וחוקרים להציע מאמרים שטרם ראו אור באכסנייה אחרת, ושיש בהם כדי להציע תזה מקורית ומחדשת על ביטחון לאומי בראי דיסציפלינרי רחב: יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, היסטוריה, כלכלה, משפט, תקשורת, גיאוגרפיה ולימודי סביבה, לימודי ישראל, מזרח תיכון ואסלאם, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, לימודי ביטחון ואסטרטגיה, טכנולוגיה, סייבר, יישוב סכסוכים ותחומים נוספים.

